

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ORTA DOĞU'DA DÜRZİLİK İNANCI

Fatmanur KARACA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2024

©2024-Fatmanur KARACA

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ORTADOĞU'DA DÜRZİLİK İNANCI
DRUZE BELIEF IN THE MIDDLE EAST

Hazırlayan
Fatmanur KARACA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Emrullah FATİŞ

KIRŞEHİR-2024

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı Bilim Dalı yüksek lisans/doktora öğrencisi, tarafından hazırlanan “.....” adlı tez çalışması tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS** olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Prof. Dr. Emrullah FATİŞ

Üye

Prof. Dr. Hulusi ARSLAN

Üye

Doç. Dr. Muhammet Mustafa BAYRAKTAR

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2024

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

/ /2024

Fatmanur KARACA

ÖZET

ORTA DOĞU'DA DÜRZİLİK İNANCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Fatmanur KARACA

Danışman: Prof. Dr. Emrullah FATİŞ

2024-x+82

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Emrullah FATİŞ

Prof. Dr. Hulusi ARSLAN

Doç. Dr. Muhammet Mustafa BAYRAKTAR

Dürzilik, Fatımi halifelerinden Hâkim-Biemrillah döneminde (996-1021) Vezir Hamza b. Ali tarafından kurulan aşırı bir fırkadır. Orta Doğu'nun dini ve kültürel dokusunda derin bir etkiye sahip olan Dürzilik, özellikle Lübnan, Suriye ve Filistin gibi bölgelere yayılarak kendine özgü toplumsal ve dini kimlik geliştirmiştir. Bu mezhep, mistik ve gizemli öğeler içeren bir yapıya sahiptir ve tarih boyunca gizlilik ve takiyye gibi unsurlarla çevrili olmuştur; bu da Dürzilik hakkında sınırlı ve bazen çelişkili bilgilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dürziler, genellikle dağlık ve izole bölgelerde yaşayan bir topluluktur. Bu coğrafi izolasyon, Dürzî toplumunun kendine özgü dinî inanç ve ritüellerini korumasına ve geliştirmesine olanak sağlamıştır. Dürzilerin tarihî serüveni 11. yüzyılda, Lübnan dağlarında uzun süreli bir izolasyon dönemiyle başlamıştır. Bu dönem, Dürzî toplumunun dinî pratiklerini ve sosyal yapılarını derinleştirmiş ve kimliklerini güçlendirmiş bir süreçtir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Dürziler, dağlık bölgelerden çıkarak diğer Orta Doğu ülkelerine ve hatta dünya geneline yayılmışlardır. Bu süreç, Dürzî topluluğunun sosyal ve kültürel yapısında önemli değişimlere yol açmış ve mezhebin genişlemesine olanak sağlamıştır. Dürzilik inancının Orta Doğu'daki derin etkilerini ve toplumsal evrimini anlamak için daha fazla araştırma ve analiz gerekmektedir. Mevcut bilgiler, bu inancın kökenleri ve günümüze kadar süregelen varlığı hakkında önemli bir temel oluşturmakta; ancak gizlilik ve özerklik arayışının devam etmesi, Dürzilik hakkında net ve kesin bilgilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu çalışma, Orta Doğu'daki Dürziliğin tarihi, inanç yapısı ve toplumsal yapısını derinlemesine ele alarak akademik bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Dürzilerin kökenleri, inançları, toplumsal yapıları ve coğrafi dağılımları gibi konular detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu önemli İslam mezhebinin Orta Doğu'daki etkilerini ve evrimini anlamamıza yardımcı olacak bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dürzilik, Filistin, Lübnan, Ortadoğu, Suriye*

ABSTRACT

DRUZE BELIEF IN THE MIDDLE EAST

M. Sc. Thesis

Preparer: Fatmanur KARACA

Advisor: Prof. Dr. Emrullah FATİŞ

2024-x+82

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School of Social Sciences

Basic Islamic Sciences Department

Jury

Prof. Dr. Emrullah FATİŞ

Prof. Dr. Hulusi ARSLAN

Doç. Dr. Muhammet Mustafa BAYRAKTAR

Druzeism is an extremist sect founded by Wazir Hamza b. Ali during the reign of the Fatimid caliph Hâkim-Biemrillah (996-1021). Having a profound influence on the religious and cultural fabric of the Middle East, Druzeism has developed its own social and religious identity, spreading especially to regions such as Lebanon, Syria and Palestine. The sect has mystical and mysterious elements and has historically been surrounded by elements of secrecy and taqiyya, resulting in limited and sometimes contradictory information about the Druze. The Druze are a community that generally lives in mountainous and isolated regions. This geographical isolation has enabled the Druze community to preserve and develop its unique religious beliefs and rituals. The historical adventure of the Druze began in the 11th century with a long period of isolation in the mountains of Lebanon. This period deepened the religious practices and social structures of the Druze community and strengthened their identity. Towards the end of the 19th century, the Druze left the mountainous regions and spread to other Middle Eastern countries and even the world at large. This process led to significant changes in the social and cultural structure of the Druze community and enabled the sect to expand. More research and analysis is needed to understand the deep influence and social evolution of the Druze faith in the Middle East. Existing knowledge provides an important basis for understanding the origins of this faith and its continued existence to the present day; however, the continued pursuit of secrecy and autonomy makes it difficult to obtain clear and precise information about Druze. This study aims to examine the history, belief structure and social structure of Druze in the Middle East in an academic framework. The origins, beliefs, social organization, and geographical distribution of the Druze are examined in detail, providing a perspective that will help us understand the impact and evolution of this important Islamic sect in the Middle East.

Keywords: *Druze, Palestine, Lebanon, Middle East, Syria*

ÖN SÖZ

Dürzîlik on birinci yüzyılda imam Hamza b. Ali tarafından kurulan bir mezheptir. Şii-İsmâîlî eğilimli bir fırkadır. Fatımi Devleti zamanında sadece Mısır'da etkili olan Dürzîlik zamanla Orta Doğu bölgeleri olan Lübnan, Suriye ve Filistin topraklarında varlığını hissettirmiştir. Ortaya çıktığı dönem itibariyle çok fazla etkili olmasına rağmen, muhtevası ve ortaya çıkış süreci hakkındaki bilgiler sınırlıdır ve mezhep hakkındaki sağlıklı bilgilerin ortaya konmasını engellemiştir. Bunun nedenine baktığımızda da Dürzîlik inanç sistemi içerisindeki gizlilik ve uyguladıkları takiyyedir. Günümüzde mevcudiyetini devam ettiren Dürzîler Orta Doğu'da siyasi ve dini açıdan etkili bir role sahiptir.

Orta Doğu'da Dürzîlik İnancı adlı bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş'te çalışmanın problemi, amacı, önemi ve yöntemini ele alınmıştır.

Birinci bölümde Dürzîlik kavramı, Dürzîliğin ortaya çıkışı, Dürzî toplumu, Dürzî nüfusu ve bulunduğu coğrafya, Dürzî inanç esasları, Dürzî mezhebinde bulunan diğer inançlar ve Dürzî ibadet mahalleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Lübnan'da Dürzîlik inancı, Suriye'de Dürzîlik inancı ve Filistin'de Dürzîlik inancı olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır.

Öncelikle çalışmamı başarılı bir şekilde bitirmemi nasip eden Rabbime hamd ediyorum. “*Orta Doğu'da Dürzîlik İnancı*” adlı tez çalışmamda bana emeklerini esirgemeyen ve her türlü yardımda bulunan tez danışmanım Prof. Dr. Emrullah Fatiş'e; fakültede emeği geçen kıymetli hocalarıma, hayatımın her alanında olduğu gibi çalışma alanımda da desteğini esirgemeyen kıymetli eşim İsmet Karaca'ya; tüm hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen canım annem Lütfiye Türkyılmaz, canım babam Musa Türkyılmaz'a ve kardeşlerime ayrıca minik kızım Hifa'ma teşekkürü bir borç bilirim.

Fatmanur KARACA

Kırşehir-2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
HARİTALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	3
1. BÖLÜM	4
DÜRZİLİK	4
1.1. DÜRZÎ KAVRAMI.....	4
1.2. DÜRZİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	5
1.3. DÜRZÎ TOPLUMU	8
1.3.1. Ukkal	9
1.3.2. Cuhhal veya Şerrahun	10
1.4. DÜRZÎ NÜFUSU VE BULUNDUĞU COĞRAFYA	12
1.4.1. Dürzî Toplumunu Temsil Eden Dürzî Aileler.....	13
1.4.1.1. Tenûhîler.....	13
1.4.1.2. Ma'nîler	14
1.4.1.3. Şihâbîler.....	17
1.4.1.4. Canbolatlar.....	20
1.5. DÜRZÎ İBADET YERLERİ: HALVETHANELER	23
2. BÖLÜM	25
ORTA DOĞU'DA DÜRZİLİK İNANCI.....	25
2.1. LÜBNAN'DA DÜRZÎLER.....	27
2.2. SURİYE'DE DÜRZÎLER.....	37
2.3. FİLİSTİN'DE DÜRZÎLER	42
2.4. DÜRZÎ İNANÇ ESASLARI.....	46
2.4.1. Hâkim-Biemrillah'ın İlâh Olduğuna İman Etmek.....	48
2.4.2. Hamza b. Ali'yi Bilmek (Emr'i Tanımak)	49
2.4.3. Hududu Bilmek	51

2.4.3.1. Külli Nefis	53
2.4.3.2. Kelime.....	53
2.4.3.3. Sâbık	54
2.4.3.4. Tâlî	55
2.4.4. Yedi Esası Bilmek	57
2.4.4.1. Doğru Sözlülük (Sıdku'l-Lisan)	58
2.4.4.2. Din Kardeşlerini Korumak (Hıfz ve Sıyanetu'l-İhvan)	60
2.4.4.3. Var Olmayana ve Bühtana İbadetten Vazgeçmek (Terku İbadeti'l-âdem ve'l Bühtan)	61
2.4.4.4. İblisler ve Azgınlardan Uzaklaşmak (el-Beraetü mine'l ebalise ve't-tuğyan)	62
2.4.4.5. Hâkim-Biemrillah'ı her zaman ve her devirde tek ilah olarak tanımak (Tevhidü'l-Hâkim fi külli asr ve zaman)	62
2.4.4.6. Hâkim-Biemrillah'ın hüküm ve fiiline rıza göstermek (er-Rıda'an külli ma yef'alüh)	62
2.4.4.7. . Kolaylık ve zorlukta Hakim'in hükmüne boyun eğmek (et-Teslimu'n-Nefsileyh fi's-serrai ve'd-darra)	63
2.4.5. Yaratılış	64
2.4.6. Tenasüh	65
2.4.7. Dürzî Hukuk Yapısı.....	67
2.5. DÜRZÎ MEZHEBİNDE BULUNAN DİĞER İNANÇLAR.....	69
2.5.1. Tekammüs	69
2.5.2. Kıyamet Günü	71
2.5.3. Takiyye ve Sırları Gizli Tutma.....	72
SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	78
ÖZGEÇMİŞ	82

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Dürzî mezhebinin simgesi olan beş köşeli yıldız.

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1. Dürzî topluluğunun yayılışı.

Harita 2.1. Dürzî topluluğunun Orta Doğu'daki yoğunlaştığı bölgeler.

Harita 2.2. Lübnan'ın siyasi haritası.

Harita 2.3. Suriye'nin siyasi haritası.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

b. : İbn

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed. : Editör

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

H. : Hicri

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

Mad. : Madde

Ö. : Ölüm

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi vesellem

s. : Sayfa

T.C: Türkiye Cumhuriyeti

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

t.y.: Tarih yok

Yay. : Yayın

Yy : Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

İslam Mezhepleri Tarihi, mezheplerin ortaya çıkış sürecini, doğdukları ortamı ve sebeplerini, yayıldıkları coğrafyada yaşayan insanların düşünce ve itikadi yapısını, mezheplere ayrılmalarını, yayıldıkları bölgeleri, ortaya çıkardıkları eserleri ve görüşleri, diğer mezheplerle olan ilişkileri objektif olarak ele alır. Dürzîlik mezhebinin temel problemine bakıldığında mezhebin gizliliğinden kaynaklı olarak çelişkili ve eksik bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Kaynakça açısından, Türkçe eserlerden ziyade ağırlıklı olarak Arapça eserlerin bulunduğu ve bu eserlerin dilimize çevrilmemiş olması nedeniyle kaynak sıkıntısına bir çözüm bulunması gerektiğini düşünüyoruz. Dürzîlerin, Orta Doğu'da yaygın bir şekilde yaşadıkları görülmektedir. Günümüzde, araştırmalar Dürzîlerin Lübnan'da daha fazla hakka sahip olduğunu, ancak Filistin'de Araplardan daha iyi muamele görmelerine rağmen İsrail hegemonyası altında ikinci sınıf vatandaş konumunda olduklarını göstermektedir. Dürzîlerin takkiye uygulamaları, mezhebin varlığının tam olarak anlaşılamamasına ve diğer mezheplere kıyasla daha az bilinmesine yol açmıştır. Bu durum, mezhep hakkında yapılan araştırmaların sınırlı kalmasına ve izledikleri politikaların etkilerinin tam olarak anlaşılamamasına neden olmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Dürzîlik, altıncı Fâtîmî halifesi Hâkim-Biemrillah'ın saltanatının olduğu 408/1017 senesinde ortaya çıkan İsmâîlî bir mezheptir. Hâkim-Biemrillah zamanla yönetime getirdiği imamlar ve dâiler sayesinde mezhebin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Mısır'da başlayan Dürzîlik zamanla Orta Doğu'ya doğru Lübnan, Suriye ve Filistin'de boy göstermeye başlamıştır.

Dürzîlik inancında gizlilik prensibi, bu mezhebin en önemli özelliklerinden biridir. Dördüncü hudud olarak bilinen Bahâeddin el-Muktenâ'nın 434/1042 yılında mezhebe giriş çıkışlarını kapatması, müntesiplerine sırların korunmasını farz kılması, Dürzîler için gizlilik prensibinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, o dönemde yazılan eserler belirli bir süre gizlenmiş ve araştırmacılar tarafından erişilemez kaynaklar haline gelmiştir. Bu durum, mezhep hakkında net bilgilere ulaşılamamasına ve inanç ile ibadet

konularında çeşitli spekülasyonların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu gizlilik, Dürzî inancının özünü ve derinliğini anlamak isteyenler için birçok sırrı içinde barındırmıştır.

Dürzîler hakkında bilgiler çok az iken Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Suriye seferi esnasında, bugünkü adıyla Şuf olan Vadietteym'de Dürzîleri mağlup edince, Mısır askerleri mabetlere girerek çok sayıda kitap ve risaleleri ganimet olarak ele geçirmiştir. Ele geçirilen kitaplar, Arapça dilinden farklı dillere çevrilerek dünyanın belli başlı kütüphanelerine gönderilmeye başlanmıştır. Bu olaydan sonra Dürzîlik hakkında bilgilere ulaşmak nispeten daha kolay olmuştur. Dürzîlik tarihi hakkında bu mezhebin mensupları tarafından yazılan en eski eser, Sâlih b. Yahyâ'nın (ö. 839/1435) Tarihi Beyrût'udur. Mezhebin Ortadoğu ve Arap dünyasındaki siyasî durumunu inceleyen eserlerden, Abbas Ebû Sâlih'in Tarihu'l-Muvahhidin ed-Dürûzü's-siyâsî fi'l-meşriki'l-Arabî'dir ve Kais M. Firro'nun A History of the Druzes adlı eserleri, başlangıçtan günümüze kadar Dürzîlik tarihini işleyen modern araştırmalardır. Cumhuriyet döneminde de ilk çalışma İzmirli İsmail Hakkı'nın *“Dürzî Mezhebi”* adlı risalesidir. Daha sonra, Prof. Dr. Mustafa Öz bu konuyla ilgili makale yayınlarak DİA'da bir madde yayınlanmasını sağlamıştır. Aytekin Şenzeybek, 2001 yılında *“Dürzîlik Doğuşu ve Temel Prensipleri”* adlı teziyle yüksek lisansını yapmıştır. Dürzîlik hakkında ilk doktora çalışması kendisinin kitaplarından bolca istifa ettiğim Ahmet Bağlıoğlu hocadır. Bağlıoğlu, *“İnanç Esasları Açısından Dürzîlik”* adlı tezini 2003 yılında tamamlamıştır. Ve bu çalışma 2004 yılında Ankara Okulu tarafından yayınlanmıştır. Şenzeybek, 2008 yılında *“Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları”* adlı teziyle de doktorasını tamamlamıştır.

Yukarıdaki çalışmaların azlığından dolayı bir yenisini ekleyerek *“Orta Doğu'da Dürzîlik İnancı”* başlıklı çalışma araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi bir akademik çalışma olup üzerinde titizlikle durulması gereken konuların başında gelir. Çünkü bir çalışma referans alınan yöntemler çerçevesinde ele alınır ve değerlendirilir. Tezimiz İslâm Mezhepleri Tarihi alanının metot ve teknikleri kullanılarak hazırlanmıştır. İslâm Mezhepleri Tarihi bilim dalının, araştırma yöntemini Sönmez Kutlu şu şekilde ifade etmiştir: *“İslâm Mezhepleri Tarihi, geçmişte ve günümüzde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş “İslâm Düşünce Ekolleri” diyebileceğimiz beşeri ve toplumsal oluşumların doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri, İslâm düşüncesine katkılarını temel kaynaklardan hareketle, zaman-mekan bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde, betimleyici metodla ve tarafsız bir gözle inceleyen bir bilim dalıdır.”* (Kutlu, 2005: 396).

Tezimiz de ilk olarak konu ile ilgili kavramsal çerçeveye ve Dürzî literatürüne hâkim olabilme adına, Dürzîlikle alakalı kitaplar, tezler ve makaleler gözden geçirilmiştir. Türkçe kaynakların yanında İngilizce ve Arapça kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Tezin imla kuralları, Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu’nun en son hali dikkate alınarak hazırlanmıştır.

1. BÖLÜM

DÜRZİLİK

1.1. DÜRZÎ KAVRAMI

Dürzî kavramını araştırdığımızda farklı yazılışlarla ve farklı anlamlarla karşılaştığımızı görmekteyiz. Dürzî kavramının lügat ve ıstılah anlamlarını inceleyelim:

Lügat Anlamı

Deraze (دَرَز): “dikiş dikmek, elbise büzdürmek, dikmek, birbirine dikmek” gibi anlamlara gelmektedir (Mutçalı, 2008: 146).

Derz (دَرَز): “dikiş, dikiş izi, meyvelerde ayırım yeri, dikmek” gibi anlamlara gelir çoğulu düruz’dür (Mutçalı, 2008: 146).

Derz (دَرَز): “oyuk, sııklamak” (Almaany, t.y).

Dürzîyy (دُرْزِيّ): “Dürzî” (Tevakku, t.y).

Deraziinün (دَرَازِيْنُ): “korkuluk” (Almaany, t.y).

Istılah Anlamı

Dürzîlik, Fâtîmî Devleti’nin altıncı halifesi Hâkim-Biemrillah’ın uluhiyeti iddiasına dayanan ve İslam’la bağdaşmayan kendilerine özgü inançları bulunan topluluğa verilen isimdir. Aşırı giden Bâtıniyye fırkasından olup, her ne kadar İsmâîliyye mezhebinden olmadıklarını iddia etseler de aslen İsmâîliyye mezhebinden ortaya çıkmıştır. Dürzîlik mezhebinin isimlendirilmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Çoğu araştırmacı Dürzîlik teriminin, yaygın olarak Neştekin ed-Derezî’ye atfen kullanıldığını savunmaktadır. H. 408 tarihine kadar sınırlı şekilde bilinen bu terim, ilk kez Neştekin ed-Derezî tarafından insanlara açıklanmıştır. Bu sebeple de araştırmacılar bu terimin Neştekin ed-Derezî ismine atfen Dürzîlik olarak isimlendirildiğini savunmaktadırlar. Fırkanın kurucusu olarak kabul edilen Hamza b. Ali (ö. 411/1021’den sonra) ile Neştekin ed-Derezî arasında geçen liderlik ve imamlık çatışmaları sebebiyle Dürzîler Neştekin ed-Derezî’yi mürted olarak kabul etmiş ve bu ismi reddederek kendilerini Muvahhidûn olarak isimlendirmişlerdir (Şenzeybek, 2008:10).

Dürzî ismi konusunda Avrupalı yazarlar tarafından rivayet edilen bir diğer iddiaya göre, Kudüs 1190 yılında Haçlılardan alındığı sırada haçlı kumandanı

olan Comte de Dreux'un askerleriyle bölgeye gelmesiyle birlikte Dreux ismi verilmiştir. Bölgeye gelen haçlılar kırk yıl boyunca Müslümanların saldırılarına maruz kalmış bu sebeple İsmâîlî ve bölgedeki diğer halkların arasına karışmışlardır. Böylelikle Müslümanlara karşı kin besleyen Hıristiyanlar ve İsmâîlîler birleşmişlerdir. Bu birleşme sonucu ortaya yeni bir topluluk çıkmıştır. Bu toplulukta Dreux isminin değiştirilmiş hali olan Dürzî toplumu olarak bilinen mezheptir (Tan, 2012: 62).

Dürzîler kendilerine atfedilen Beni Maruf ile Âl-i Maruf lakabının kökeni hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İlk görüş terimin bir kabileye atıfta bulunduğunu ve mezhebin ortaya çıktığı günden beri Dürzîler için kullanıldığını savunuyor. Lakap, parçadan bütüne doğru isimlendirilmiştir. Diğer görüş ise terimin daha çok inançla ilgili olduğunu söylemektedir. Tanrı'nın insan suretinde tecelli edeceğini Maruf ismi ile belirtmişlerdir. Beni Maruf için de insan suretine giren Tanrı'nın, Dürzîler olduğu yönündedir (Bahauddin, 1981:19).

Türk Dil Kurumu Sözlüklerine baktığımızda da Dürzî kelimesi *“Suriye'nin Havran bölgesinde, Lübnan'ın bazı bölgelerinde ve buralara yakın bölgelerde yaşayan ve kendilerine özgü mezhepleri olan topluluk”* şeklinde tanımlanmıştır.

1.2. DÜRZİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Tarihî kaynakların büyük çoğunluğu ve Dürzî topluluğu, mezhebin Hicri 408 yılında açıkça ilan edildiği konusunda hemfikirdir. Ancak, özellikle tarih kitaplarında, Dürziliğin açık davete başlamasından önceki gelişim aşamaları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Mezhebin ilanına dair aktarılan rivayetler de oldukça sınırlı ve birbiriyle çelişmektedir. Bu durum, Dürzilik üzerine yapılan araştırmalarda hem davetin ilanından önceki süreçlerin hem de H. 408 yılındaki olayların yeterince aydınlatılamadığı izlenimini vermektedir.

Ancak, 1831-1838 yılları arasında İbrahim Paşa, Suriye seferinde Dürzîleri yenince, Mısır ordusu mabetlere girerek kitap ve risaleleri ele geçirmişlerdir. Ele geçirilen kitaplar Arapça dilinden farklı dillere çevrilerek dünyanın belli başlı kütüphanelerine gönderilmeye başlanmıştır. Bu olaydan sonra Dürzilik hakkında bilgilere ulaşmak nispeten daha kolay olmaya başlanmıştır. Özellikle 1935'ten sonra açık bir şekilde Dürzilik ile ilgili eserler,

basılıp yayımlanmaya başlanmıştır. Fakat Dürzîlerin batını karakteri ve gizlilik özelliklerinden dolayı hâlâ net bilgilere ulaşmakta zorluklar yaşanmaktadır (Öz, 2017: 339).

İslam tarihine baktığımızda Fâtîmi Devleti, Şii İsmâîliyye tarafından kurulan, yaklaşık üç asır varlığını korumuş, güçlü bir devlettir. Devletin ilk kurucusu Şii imam Ubeydullah el-Mehdi'dir. Daha sonra Fâtîmi Devleti'nin başına H. 408 (1017) tarihinde Muhammed b. İsmail ed-Derezi tarafından altıncı Fâtîmi halifesi olan Hâkim-Biemrillah geçmiştir. Böylelikle Hâkim-Biemrillah Dürzîlerin tarih sahnesine adım atmasını sağlamıştır. Devletin başına geçen Hâkim, H. 408 senesinin ilk dönemlerinde bir ferman yayınlayarak, Tanrının kendi bedeninde zuhur ettiğini açıklamıştır (Bulut, 2012: 371).

Hâkim-Biemrillah'ın ilahlık iddiasının ardından halkın ona 'Ya Ahad, Ya Vahid, Ya Muhyi' şeklinde hitap ettiği ve hatta Haremeyn-i Şerif'te hutbe sırasında adı geçtiğinde cemaatin ayağa kalkmasını istediği iddia edilmiştir. Araştırmacılar, bu davranışları Hâkim'in ilahlığına delil olarak göstermiştir. Ayrıca Hâkim, kendisine hitap olarak 'es-selâmü alâ Emiri'l-Mü'minin' denilmesini istemiştir (Kalaycı, 2018:12).

Hâkim-Biemrillah'a ilahlık iddiasını ilk ortaya atan Hasan b. Haydara el-Fergani'dir. Bu iddiayı Neştekin ed-Derezi ve Hamza b. Ali de benimsemiştir. Fergani'nin öldürülmesiyle Dürzî mezhebini yaymak için Neştekin ed-Derezi ve Hamza b. Ali geçmiştir. Dürzîlik ismi Neştekin ed-Derezi'ye atfedilmesine rağmen düşünce temeli Fergani tarafından atılmıştır. Ancak sistem Hamza b. Ali tarafından şekillendirilmiştir (Bağlıoğlu, 2018: 25). Hâkim-Biemrillah ilan ettiği bu yeni dinin başına 1017 yılında imam olarak İran asıllı Hamza b. Ali ez-Zuzeni'nin getirildiğini duyurmuştur. Hamza b. Ali'nin öncülüğünde başlatılan bu hareket, İslami anlamda bir ibadete ihtiyaç olmadığını, insanların kendi içlerindeki ilahi bilgiyi doğrudan öğrenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre, Dürzî inancı bütün dini hareketleri içine alan bağımsız bir sistemdir (Öz, 2016: 548). Hamza b. Ali Tanrı'nın birliğini öğretmeye başlamış ve insanları ilahi davayı kabul etmeye çağırmıştır (Timani, 2021: 726).

Dürzîlik, Fatımilerin inancı olan Şiilikten etkilenererek Mısır'da ortaya çıkmıştır. Batını bir fırka olan Dürzîlik, kendisini İslami ve İsmâîlî inanışlardan soyutlamaya çalışsa da İsmâîlîlik ve İslam dünyasındaki yabancı akımların etkisi kaçınılmaz olmuştur. İslam dünyası fetihlerle beraber Helenistik, İran ve Hint gibi

farklı kültürlerle etkileşime girmiştir. Kırk kişilik tercümanla seksene yakın alim ve filozofun eserleri Arapça'ya çevrilmiştir. Şii gruplar çevrilen eserlerle birlikte İslam dünyasında oluşan felsefi fikirlerden etkilenmiştir. Böylelikle İsmâîlî ve Dürzî inançları, Yeni Eflatunculuk, Hermescilik, Zedüştlük, Maniheizm gibi inanışlardan etkilenmiştir. Hatta Eflatunculuk, İsmâîlîliğin şekillenmesinde büyük etkiye sahiptir. Dürzî fikirlerin şekillenmesinde etkili olan bir diğer felsefi ekol ise Hermesciliktir. Şii ve Batını grupların tarihinde, Hermescilik önemli bir rol oynamıştır. Hermes, Mısır'dan gelen bazı düşünürler tarafından tufandan önce yaşamış bir peygamber olarak sunulurken, Yahudiler onu Musa Aleyhisselam olarak kabul ederler. İhvan-ı Safa gibi bazı düşünürler ise onun Kur'an'da geçen İdris Aleyhisselam olduğunu savunmuşlardır. Sabiiler ise Hermes'i filozofların peygamberi olarak kabul ederler. Dürzî inancında da Hermes, özel bir statüye sahip olmuş ve İdris Aleyhisselam ile eşleştirilmiştir. Hermescilik, Dürzî risalelerinde de belirgin izler taşımaktadır (Bağlıoğlu, 2003: 216-218).

Abbas Halabi'ye göre, Dürzî inancının başlangıcı veya temeli, dava olarak bilinen, tek tanrıcılığa yeni bir çağrışı yayma görevini üstlenen üç figüre atfedilebilir: Fatımî İsmâîlî vaiz olan Hasan b. Haydara el-Ferganî, Hâzma b. Ali ve Muḥammad b. İsmail ed-Derezi (aynı zamanda Neştekin ed-Derezi olarak da bilinir). El-Fergani, 1017'de Hâkim'in ilhamıyla Hâkim'in ilahlığını öğretmeye başlayan ve ed-Derezi'nin teşvikiyle dini yaymaya başlayan ilk hareketi düzenlemiştir. Dava'yı yaymaya iki ay sonra el-Fergani suikast sonucu öldürülmüş ve yerine Hâzma b. Ali geçmiştir (Halabi, 2015: 16). El-Fergani suikastı, Hâkim'in ilahlığını reddeden Kahire'deki vaizlerin tepkisidir ve bu yanlış öğretiyi, yeni davanın teolojisine işlemeden önce sona erdirmek istemişlerdir (Timani, 2021: 726).

Dürzîlik mezhebinin ortaya çıkışı konusunda araştırmacılar tarafından farklı düşünceler bulunmaktadır. Genel olarak, Dürzîlik tarihsel olarak İsmailiyye mezhebinden türemiş, özgün bir inanç sistemi olduğu kabul edilmektedir. Özellikle Hâkim-Biemrillah döneminde (Hicri 408 / 1017) ilan edilen ilahlık iddiası, Dürzî inancının merkezi bir unsuru olmuştur. Hâkim-Biemrillah'ın ilan ettiği ilahi vahiy, Dürzî topluluğunun özgür irade ve gerçek inançlarını açıklama özgürlüğüne kavuşmasını sağladığını söylemek mümkündür.

1.3. DÜRZÎ TOPLUMU

Dürzî toplumunun köken olarak hangi ırktan olduğu ve hangi ırktan geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Genel olarak, bu dönemde yapılan araştırmaların sayısının az olduğu ve mevcut çalışmaların üzerinde araştırmacıların ortak bir görüşe varamadığı gözlemlenmektedir (Şenzeybek, 2001: 16).

Araştırmacılar, Dürzîlerin etnik kökenleri konusunda farklı görüşler sunmuşlardır. Önde gelen ve etkili bir Müslüman tarihçi olan Ebû Cafer Muhammed İbn Cerir et-Taberi (ö. 310/923), bir Arap kabilesinin Arabistan'dan Fırat Nehri vadisine göç ettiğini ve ardından Lübnan'daki Vadietteym'e göç ettiklerini ve burada Dürzî inancının ortaya çıktığını belirtir. Philip K. Hitti, çoğu Dürzî Arap kabilesinin kökeninin güney Arabistan'a dayandığını ve İslam öncesi dönemde Arap Yarımadası'ndan göç ettiğini açıklar (Hitti, 1928: 21-22). Bu nedenle, bilim adamı Anis Obeid şöyle demiştir: *“Etnik olarak Dürzîler Araplardı ve tarih boyunca çoğunlukla güney Arabistan'dan göç etmişlerdir”* (Obeid, 2006: 9). Mahmud Şeltut, Dürzîleri *“Müslümanlar, muvahhidler (tek tanrıcılar) ve müminler”* olarak tanımlar ve kökenlerini Abbasî halifesi el-Mansur'un (H. 136-158/MS 754-775) saltanatı sırasında İslam imparatorluğunun kuzey sınırlarındaki Bizans sızıntılarını engellemeye yardım etmek için Lübnan Dağları'na gelen on iki Arap kabilesine dayandırır. Dürzî topluluğu on birinci yüzyılda ilk oluşturulduğunda, bu Arap kabileleri yeni inanca çağrışı kabul etmiştir. Dürzî inancının yayılma merkezi, Suriye'nin Arap bölgelerinden biri olarak kabul edilen Hermon Dağı'nın eteğindeki Vadietteym'de yer almıştır (Timani, 2021: 724-725).

Dürzîlerin köken olarak Farisilerden geldiğini söyleyenler de olmuştur. Bunun sebebi olarak; Dürzî mezhebinde dini kelimelerin bir kısmının Farsça olması, Dürzî mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Hamza b. Ali'nin Farisi olması, Dürzî mezhebinin yayıldığı Vadietteym'in yerlilerinin, 1071 yılından önce Farisi etkilerin altında kalan homojen bir toplum olmasıdır. Bu bölgelerin Dürzî inancının ilk yayıldığı bölgeler olması bu delili güçlü kılmaktadır (Şenzeybek, 2001: 17). Ya'kubi, Muaviye b. ebi Süfyan'ın Vadietteym'in civarı olan Baalbek, Trablus, Cübeyl, Sayda ve Beyrut taraflarına bir kısım İranlıları yerleştirdiğini bildiriyor ki bu yer sonraları İsmâîlîyye, Nuseyriyye, Dürzîyye ve

muhtelif rafızı mezheplerin ortaya çıktığı yer olarak bilinecektir. Bu delillerin yanında bazı araştırmacılar, eski İran kavimlerinden Persler'in ve Medler'in inançları olan Mazdeizm ile Dürzilik arasındaki benzeşmeleri kanıt kabul ederek Dürzîlerin bu kavimlerin soyundan geldiklerini öne sürerler (Tekindağ, 2011: 144).

Edinilen bilgilerden yola çıkarak Dürzî toplumunun kökeni hakkında tam ve net bilgilere ulaşmanın zorluğu anlaşılmaktadır. Muktenâ Bahâeddin'in 434/1042 yılında Menşuru'l-gaybe'yi yayınlayıp ölmesiyle birlikte, Dürzîliğe giriş ve çıkışlar kapanmış ve bu kural, bazı nüfuzlu Arap aileleri hariç tutularak, toplumun devamlılığını sağlamak amacıyla titizlikle uygulanmıştır. Bu nedenle, Dürzîler kapalı ve gizli bir toplum olarak dini inançlarını korumuş ve günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmiştir. Dürzî toplumunda din bağı temel unsur olup, coğrafi, sosyal ve aile bağları gibi diğer değerler ise daha geri planda kalmaktadır (Öz, 2017: 358).

Dürzî toplumu, dini liderlik ve siyasi liderlik arasında belirgin bir ayrım yapmaktadır; siyasi liderlik hem Cuhhal hem de Ukkal tarafından üstlenilebilirken, dini liderlik yalnızca Ukkal'e özgüdür. Bu bağlamda, Dürzî toplumu akıllılar (ukkal) ve cahiller (cuhhal) olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır:

1.3.1. Ukkal

Ukkal sınıfında bulunanlar, hak davetini savunan, daveti hakkıyla yerine getiren, kitapları ve sırları koruyabilen, Dürzî toplumunu hakkıyla açıklamaya elverişli kıvama gelmiş, yüce değerlere ve ahlak ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan kimselerdir. Ukkal sınıfındaki bireyler, hak davetini savunan ve onu yerine getirmek için çaba gösteren, kitapları ve sırları savunan, Dürzî toplumunu anlamak için gerekli bilgi ve anlayışa sahip, değerlerine ve ahlaki prensiplere bağlı kişilerdir. Mezhebin kurallarına göre sigara, içki ve benzeri şeylerden kaçınmak gerekmektedir. Dürüst olmaları, yeme ve içmede israf etmemeleri gerektiği gibi hayatlarında da sadeliğe ve mütevazılığa dikkat ederler. Lüks içinde şatafatlı bir hayat yaşamak caiz görülmemiştir. Hayatlarını sürdürdükleri bölgenin devlet büyüklerinden kaynağı belli olmayan hediyeleri almayı kabul etmemişlerdir. Bir kadın ve bir erkeğin aynı bölgede üçüncü şahıs olmadan

bulunmalarını uygun bulmamakla birlikte kadından gelen selama da karşılık vermezler (Dalkıran, 2003: 209-210).

Bir Dürzî'nin ukkal sınıfına girebilmesi için; kırk yaşından küçük olmaması, Dürzî inançlarını tam bilip Şeyhu'1 Akl'dan istekte bulunması, kendisinden akit alınıp kabul edilmesiyle sonuca varılır. Şeyhu'1 Akl/ Şeyhu'1 Meşâyîh/Şeyhu'1 Asr Dürzî toplumunun başında bulunan dini liderdir. Grubun içerisinde erkek 'Ukkaller' var olduğu gibi 'Akilat' adıyla da kadınların olduğu guruba yer verilmiştir (Bulut, 2018: 194).

Giyim tarzlarına baktığımızda Ukkaller genellikle kafalarına sarı sarık takarak koyu mavi cübbe giyinirler. Fakat resmi bir vazife aldıklarında görevlerinin gerektirdiği şekilde kıyafet giymelerine izin verilir. Akilatlar ise yüzlerini peçe ile örterek 'Saye' adı verilen sade bir elbise giyerler. Bir akıllı kadın ile Cuhhal bir erkek evlenirse kadın dini sırları kocasına söyleyemez ve okuduğu risaleleri gizli bir sandıkta tutarak grubunda olup biten hiçbir şeyi açık etmemesi gerekmektedir (Bağlıoğlu, 2018: 148).

Ukkal grubu ibadetlerini halavet denilen mekanlarda perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde ihya ederler. Grubu kendi içlerinde üç dereceye ayırarak en alt tabakaya dünya tabakası derler ve o gece okunan kutsal metinlerin giriş bölümünden sonra en alt tabaka mekânı terk eder. İkinci tabaka için okunan risalelerde sırlı bölümlere değinilmeden genel herkes tarafından bilinen bilgilerdir ve bilgiler okunduktan sonra bu grupta mekândan ayrılır. Dürzî akidesinin sırlarının paylaşılmasına hak kazanan en yüksek mertebelikler gecenin sonuna kadar mekânda bulunurlar (Öz, 2017: 359).

Ukkaller, hayatlarını sadece dini işlere adanarak siyasete girmemişlerdir. Ukkal grubunda bir zümre vardır ki bunlara 'Ecevit' ismi verilmiştir ve görevleri yaşlıların katıldığı dini törenleri hazırlamaktır. Ecevitlerin dış görünüşlerinde kendilerine has kıyafetleri vardır, saçları kesik durumda fakat sakal ve bıyıkları uzun bir şekildedir (Bağlıoğlu, 2018: 148).

Dürzî mezhebi öğretilerinin yalnızca seçilmiş Ukkal sınıfının arasından olması gizli bir mezhep olduğunu bir kere daha göstermektedir.

1.3.2. Cuhhal veya Şerrahun

Cuhhal sınıfında bulunan kimseler Dürzî mezhebinin cahilleri olarak adlandırılır. Dinin gerçeklerine ve sırlarına tam olarak vakıf değildirler. Sadece

Ramazan ve Kurban Bayramlarında Dürzî Risalelerinden bir kısmını, yüzde seksen beşlik avam bir zümrenin dinlemesine müsaade etmişlerdir (Bağlıoğlu, 2018: 147). Bu gruba, Dürzî meclislerine her perşembe akşamları yalnızca vaazlara katılabilme imkanları verilmiştir (Ergin, 2019: 17). Cuhhaller, kutsal risalelerin orijinallerini okuyamaz, yalnızca risalelerin şerhlerini okuyabilirler, o yüzden Şerrahun ismiyle de anılırlar. Sigara içmek, lüks eşyalar kullanmak, dünyevi lezzetler içinde yaşamak Ukkal sınıfına yasakken bu guruba caizdir. Ukkaller gibi özel kıyafetlere de sahip değillerdir. Dürzî topluluğunda ‘Akıllılar’ grubuna katılmak isteyen bireylerin en az kırk yaşında olması gerekmektedir. Adaylar, ahlaki davranışları ve şeyhlerin güvenini kazanmaları açısından denetime tabi tutulurlar. Denetim sürecini başarıyla tamamlayan adaylar, bir yıl bekledikten sonra ahit vererek Ukkal sınıfına katılma hakkı kazanırlar (Bağlıoğlu, 2018: 147).

Dürzî toplumunun genelini Cuhhal grubu oluşturmaktadır. Çok fazla dini bilgilere sahip olmadıkları için bu gruptan fazla bir beklenti yoktur fakat her Dürzî hangi gruba mensup olursa olsun iffetini korumalı, yalandan sakınmalı, temiz olmalı, yalancı şahitlik yapmamalı, hırsızlık yapmamalı, adam öldürmemeli, kin, nefret, hile gibi kötü davranışlardan uzak durmalıdır. Ukkal ile Cuhhal grubunun farkı Dürzî toplumunun manevi ve sosyal yapısını düzenler. (Öz, 2017: 359-360).

Edinilen bu bilgiler doğrultusunda, Dürzi toplumunun kökeni hakkında kesin ve net bilgilere ulaşmanın zorluğu anlaşılmaktadır. Ancak genel olarak Dürzi toplumu hakkında yapılan incelemeler, bu toplumun iç yapısı, dini ve siyasi liderlik arasındaki farklılıklar ve toplumun akıllılar (Ukkal) ve cahiller (Cuhhal) olarak iki ana gruba ayrılması gibi unsurlar üzerine odaklanmaktadır. Dini liderlik yalnızca Ukkal’e verilmişken, siyasi liderlik hem Ukkal hem de Cuhhal tarafından üstlenilebilir. Ukkal, dini bilgileri koruyan ve manevi liderlik yapan bir grup olarak, yüksek ahlaki ve etik değerlere sıkı sıkıya bağlıdır. Cuhhal ise daha çok dünyevi işlerle ilgilenir ve dini bilgilere tam anlamıyla vakıf değildir. Dürzi toplumu içinde Ukkal sınıfına katılmak için katı kurallar ve ritüeller bulunmaktadır. Bu sınıf, hayatlarını dini öğretilere adayan ve toplumun manevi rehberleri olarak hareket eden bireylerden oluşur. Öte yandan, Cuhhal grubu dini ritüellere katılabilir ancak dini sırları ve derin bilgileri tam olarak bilemezler.

Dürzî topluluğunun bulunduğu bölgeler aşağıdaki haritada gösterilmektedir.

Harita 1.1. Dürzî topluluğunun yayılışı.

1.4. DÜRZÎ NÜFUSU VE BULUNDUĞU COĞRAFYA

Dürzîler, Fatımi Devleti zamanında Mısır'da ortaya çıkmış, Hâkim-Biemrillah'ın ölümünden sonra Lübnan'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Zamanla Orta Doğu bölgeleri olan Lübnan, Suriye, Ürdün ve Filistin topraklarında yaşamlarını devam ettirmişlerdir (Yüksel, 1997: 9-11). Dürzîler, yaşadıkları ülkelerde azınlık statüsünde olup genel olarak Vadietteym, Garb, Mant, Şuf ve Beyrut bölgelerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Yeşilçay, 2021: 6).

Dürzîlerin nüfusu hakkında kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte Osmanlı Devleti 1844 yılında yaptığı nüfus sayımında Dürzî nüfusunun 25.000 olarak kayda geçmiştir. Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan Osmanlı İmparatorluğu Tarihi kitabında, Dürzîlerin nüfusu Cebel-i Lübnan'da 30.000 civarında olduğu ve Şam bölgesine yakın yerlerde ise 128.000 olduğu bildirilmiştir (Yeşilçay, 2021: 6).

1.4.1. Dürzî Toplumunu Temsil Eden Dürzî Aileler

Tarihte ve günümüzde Dürzî toplumunu idame ettiren dört büyük aile mevcuttur. Bunlar; Tenuhiler, Maniler, Şihabiler ve Canbolat aileleridir. Bu aileler, sadece Dürzî toplumu içinde değil, aynı zamanda daha geniş Orta Doğu bölgesinde de önemli dini, siyasi ve sosyal etkiler yaratmışlardır.

1.4.1.1. Tenûhîler

Dürzî inancını kabul eden en köklü ailelerden ilki Tenûhîler'dir. Tenûhîler, Dürzî toplumunun erken dönemlerinden itibaren önemli bir rol oynamışlardır. Tarih sahnesine baktığımızda, Tenûhîlerle ilgili pek çok rivayet ve kayda değer olay bulunmaktadır. Bu rivayetler, Tenûhîlerin Dürzî inancının yayılmasındaki katkılarını, toplumsal liderliklerini ve bölgesel etkilerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tenûhîler, Teymullah b. Esed b. Vebere b. Tağlib soyundan gelen Fırat kıyısındaki Hire bölgesini ilk defa imar eden Arap kabilesidir. Aşiret halinde hareket ederek Arabistan bölgesinin alt kesimlerinde Tihame yöresinde 1021 yılında ilk varlıklarını göstermişlerdir. Tihame'den ayrılarak Bahreyn tarafına doğru göç etmişlerdir. Tenûhî ismini de Bahreyn'e göç ettikten sonra kullanmaya başlamışlardır. Tenûhîler, İslam'dan önce Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Hristiyanlığı benimsemelerinin temel nedeni, bulundukları bölgede Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulunmaları ve bu nedenle dini etkileşimlerin yoğun olmasıdır. Bu etkileşimler sonucunda Hristiyanlığı seçmişlerdir. İslam fetihlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte Tenûhîler, Bizans ile birlikte Müslüman ordularına karşı savaş hazırlıklarına başlamışlardır. Ancak, İslam ordularının Şam'ı fethetmesinden sonra bazı Tenûhîler İslam dinini kabul etmeye başlamışlardır. İslam dinini benimsedikten sonra, Ebu Ubeyde bin Cerrah

komutasındaki Tenûhîler, Suriye'nin Kınnesrin, Menbic, Hama ve Maarratu'n-Nu'man bölgelerinde yaşamaya başlamışlardır (Öz, 2017: 360).

Tenûhîlerin bir kısmı Amr b. As'ın askerleriyle birlikte Mısır'a geldi. Kıyıları korumak için görevlendirildiler. Sıffin savaşında Muaviye b. Ebi Sufyân'nın yanında yer aldılar. Muaviye, Tenûhîler kendisine destek verdikleri için onları belirli bölgelere tayin etmiş ve çeşitli görevler tevdi etmiştir. Tenûhîler, Emevilerle birlikte Rumlara karşı savaştılar ve Abbasi harekâtı ortaya çıkınca da onların yanında savaşmaya başladılar. Halife Ebu Cafer el Mansur'un isteği ile Tenûhîler, Lübnan'a göç etmeye başladılar. Göç etmeleriyle beraber Halife'nin görevlendirdiği Emir Münzir b. Malik ile kardeşi Emir Arslan 142/759 yılında Tenûhîleri Lübnan Dağları'na yerleştirdiler. Varlıklarını Lübnan Dağları'nda sürdüren Tenûhîler zamanla güçlü hale geldiler (Şenzeybek, 2011: 198).

11. yüzyılda Dürzî mezhebinin kurucusu olarak bilinen Hamza b. Ali Lübnan'da bulunan Tenûhîleri Dürzî mezhebine davet etmeye başlamış ve böylelikle Tenûhîler arasında Dürzî mezhebi kabul edilerek bölgede yayılmaya başlamıştır. Hamza b. Ali bölgedeki Tenûhîlerin en güçlüleriyle ve en soyluları ile iletişim halinde bulunarak mektuplar göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethetmesiyle birlikte Tenûhîler konumlarını kaybederek yerini Ma'nîler'e teslim etmiştir (Yeşilçay, 2021: 18).

Tenuhiler, Dürzî toplumunun en eski ve köklü ailelerinden biridir. Bu aile, tarih boyunca Dürzîlerin sosyal ve dini yapısını korumak için önemli bir rol oynamıştır. Tenuhiler, Dürzîlerin dini ritüellerini ve geleneklerini sürdürerek topluluğun kimliğini korumasına katkıda bulunmuşlardır.

1.4.1.2. Ma'nîler

Tenûhîlerin konumunu kaybederek yerine gelen Ma'nîler, soylarının Emevi ve Abbasi devrinin düzgün ve cesur kişilerinden olan Ma'n b. Zaide'ye dayandığını rivayet etmişlerdir fakat bu iddianın doğru bir bilgi olmadığı saptanmıştır. Aslen Arap olduklarını rivayet edenler olduğu gibi asıllarının Kürt olduğunu belirten bir toplulukta mevcuttur. Gerçekte de Ma'n b. Rebia el-Eyyubi'ye dayanan bu aile Rebiatu'l-Fürs'e mensuplardır. Fırat Ceziresi'nde yaşayan Ma'noğullarının Dürzî olmadıkları yönünde rivayetlerde bulunmaktadır

(Öz, 2017: 361). Bu ailenin Halep civarına yerleştiği ve Haçlı Seferleriyle beraber Şuf bölgesine geçtikleri bilinmektedir. Dürzî liderliğini sürdüren Ma'nîler, Osmanlı kaynaklarında Ma'noğulları ismini almıştır. Yavuz Sultan Selim Mısır Seferine çıkmadan evvel güçlü olmak adına Dürzîleri yanına çekmek için Ma'noğullarına sancak beyliği ile Dağın Sultanı lakabını vermiştir. Osmanlı-Memlûk çatışması sırasında I. Fahreddin Memlûkler'in safından ayrılarak Osmanlı safına geçmiştir. Emir Fahreddin de Osmanlıların yanında olmayı fırsat bilerek makamını iyice güçlendirmiştir. I. Fahreddin zamanı Dürzîlerin en parlak dönemi olarak bilinmektedir. Bununla beraber kendisine “Fahreddin el-Kebir” yani Büyük Fahreddin unvanı verilmiştir (Yeşilçay, 2021: 19). Ancak 1518 yılında İbnu'l Habeş'in isyanına Ma'noğullarından bazılarının da katıldığı belirlenerek 1523 ve 1524 yıllarında Dürzîler üzerine iki sefer düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'ne itaat tam olarak gerçekleşikten sonraki dönemlerde Ma'noğulları bölgedeki gücünü giderek artırmaya başladı (Bağlıoğlu, 2018: 33-34).

I. Fahreddin konumunu güçlendirip makamını sağlama aldıktan sonra başına buyruk hareketler etmeye başlamıştır. Bu hareketlerden sonra 1544 yılında o dönemin Şam valisi idam yetkisini kullanarak I. Fahreddin'i idam ettirmiştir. I. Fahreddin'in idamından sonra makamına oğlu Korkmaz getirilmiştir. Babasının idam edilmesi Korkmaz'a ağır gelerek, intikam duygusuyla bölgedeki Osmanlı yöneticilerine baş kaldırmasıyla birlikte kervanlara da zarar vermiştir. Bu duruma el atan Osmanlı Devleti bölgenin güvenliğini sağlamak için Mısır Valisi İbrahim Paşa'yı görevlendirerek Korkmaz'ı yakalama emri vermiştir. Durumdan haberdar olan Korkmaz kaçarak izini kaybettirmiştir (Yeşilçay, 2021: 19). Daha sonra 1585 yılında öldüğüne dair kayıtlar bulunmuştur (Müdebbir, 1995: 80).

Korkmaz'ın ölümünden sonra oğlu II. Fahreddin Ma'noğullarının başına geçmiştir. Adını dedesi Fahreddin'den alarak karışmaması adına II. Fahreddin diye anılmıştır. Aile mensuplarının birbirlerinin yerine geçmesi Osmanlı hükümeti tarafından onaylanmaktadır. Maruni Hazin ailesinin yanında yetişen II. Fahreddin siyasi ve yönetim zekâsı yüksek bir bireydir. Şam beylerbeyi olan Kuyucu Murad Paşa ile arası iyi olduğundan dolayı güçlenmeye başlamıştır. (Müdebbir, 1995: 80). II. Fahreddin, Lübnan'da bağımsız bir devlet kurmak istiyordu. Halep beylerinden Canbolatoğlu Ali Paşa'yı da yanına çekerek Sayda

ve Beyrut şehirlerini de himayesi altına almıştır. II. Fahreddin zamanında Emirliğin sınırı sahil bölgeleri dahil Filistin'e kadar uzanmıştır. II. Fahreddin Hristiyan yanlısı bir politika işlemesinden kaynaklı Maruniler bunu fırsat bilerek güneydeki Şufa ve Bekaa Vadisi'ne göç ederek bölgenin nüfusunun değişmesine sebep olmuşlardır. Bununla beraber Maruniler, ipek ticaretini de ellerine geçirerek zenginleşmeye başlamışlardır. 1607 yılında Kuyucu Murad Paşa, Canbolatoğullarını yenmiş ve bu zamanda II. Fahreddin Canbolatoğullarının yardımına gelmiş ancak yenilgiyle birlikte tüm Dürzî kabileleri kaçmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve İran'la çatışma sırasında II. Fahreddin bu durumdan faydalanarak silahlı birliklerini kurarak bağımsız gibi hareket etmeye başlamıştır. Avrupa ile ticari ve dinî ilişkilerini üst seviyeye taşımıştır. II. Fahreddin'in bağımsız bir devlet kuracağını sezen Osmanlı Devleti, oradan gelen vergilerinde aksadığını tespit ederek Hafız Ahmet Paşa komutasında bir orduyla beraber Lübnan'a yola çıkmışlardır. II. Fahreddin bu durumdan kurtulmak için destek amaçlı İtalya'ya gitmiştir. Yerine de Emir Ali'yi tayin etmiş ve aradığı desteği İtalya'da bulmuştur. Osmanlı'ya karşı tekrar ayaklanma başlatmak için beş gemi dolusu askeri eşyaları adamlarına ulaştıramadan Osmanlı ordusunun baskısına uğramıştır. Ayaklanmayı başlatmada İtalya'nın büyük teşviki olmuştur lakin başarılı olamamıştır. Lübnan'a dönmesine izin verilen II. Fahreddin, akıllanmayarak Osmanlı aleyhtarı faaliyetlere yeniden girişmiştir. Bu durum bardağı taşıran son damla olarak iki oğluyla birlikte yakalanarak İstanbul'a gönderilip bir oğlu ile idam edilmiştir. İdam edilirken haç işareti yaptığına dair rivayetler vardır. Bu da bir nevi yaşarken Hristiyanlığı kabul ettiğine dair bilgileri doğrulamaktadır (Bağlıoğlu, 2018: 34-35).

Lübnan'da Ma'ni hakimiyeti II. Fahreddin'in idamından sonra büyük bir çöküşe geçmiştir. II. Fahreddin'in yerine kardeşi Yunus'un oğlu Mülhem Ma'nilerin başına geçerek hakimiyetlerini yeniden kurmaya başlamış fakat ömrü buna el vermemiştir. Yerine oğulları Korkmaz ve Ahmed Ma'nilerin başına geçmiştir. Ancak, Osmanlı'ya vergilerini ödemedikleri için yakalanarak idam edilmişlerdir. Ma'nilerin soyu tükendiği için, Osmanlı paşaları bir süre Lübnan'ı yönetmeye çalışsa da Dürzîlerin hakimiyetini Şihâbîlere devretmişlerdir. (Bağlıoğlu, 2018: 36).

1.4.1.3. Şihâbîler

Ma'niler'den sonra yönetimin başına bir Dürzî ailesi olan Şihâbîler geçmiştir. Soyları Hz. Ömer zamanında Hicaz'dan hicretle Havran'a yerleşen Emir Malik b. el-Haris b. Hişam el-Mahzumi el-Kuraşî'ye dayanır (Şenzeybek, 2011: 206).

Şihâbîler, 1161 senesinde Nureddin Zengi döneminde Emir Munkız önderliğinde Vadietteym'e gelerek Hasbiye'den Haçlıları atarak bölgenin emirliğini ele geçirmişlerdir. Fakat Dürzî toplumu ilk olarak Tenuhî ve Lahmî beyliklerini daha sonra da Ma'nilerin hakimiyetini kabul etmişlerdir. Şihâbîlerin Dürzîler üzerindeki kabullenışı 1697 yılında Emir Ahmed Ma'n'ın ölümü üzerine Reşeya Emiri Beşir b. Hüseyin eş-Şihabî'nin, Dürzîler tarafından emir seçilmesiyle ve Osmanlı idaresinin de onaylamasıyla olmuştur (Bağlıoğlu, 2018: 36).

Seçimden sonra, Emir Beşir'in mukataacılara¹ yönelik yumuşak politikalarının nedenleri açıklığa kavuşmaya başlamıştır. Aslında, Beşir Dürzîliği benimsemediği gibi, Dürzî mezhebinin kurallarını tam olarak bilmemekte ve Dürzî emirliğinin din-siyaset ilişkilerini anlamamaktadır. Üstelik, Şihabi ailesinin Teym Vadisi'nden göç etmesi, dağların sosyal yapısını tam olarak kavrayamadığını göstermektedir. Beşir, siyasi konumunu tehlikeye atmamak için mukataacıların desteğine ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca, devletin çıkarları doğrultusunda Sayda Valisi Kaplan Paşa ve Trablus Valisi Arslan Paşa ile ilişkilerini sıkı tutmaya çalışmıştır. Emir Beşir, 1698'deki Cebel Amil'deki mücadelede mukataacılardan Müşrif b. Ali'ye askeri yardım sağlaması sonucunda Safed ve Muameleteyn'in yönetimini ele geçirerek, Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiştir (Yıldız, 2020: 72-73).

Fahreddin'in politikalarını devam ettiren Emir Beşir, uzun süre politik gücünü koruyamamıştır. Bunun nedenlerinden en mühimi Şihabîlerin desteklediği Dürzî kabilelerden Kaysiler'in bir diğer Dürzî kabile olan Yemenîlerle arasındaki köklü rekabete son vermeyişidir. Yemenîler'in ileri gelenlerinden olan Alamuddin hanedanı Osmanlı paşaları ile arasının iyi olmadığını ve bağlılığını bildirerek Emir Beşir'i kabul etmediklerine dair bir yazı göndermiştir. Osmanlı

¹ Mukaataci terimi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde vergi tahsilatı için devletle anlaşma yaparak vergi toplama hakkını elde eden kişi veya kurumları ifade eder. Bu kişiler veya kurumlar, belirli bir meblağ karşılığında vergi toplama görevini üstlenir ve topladıkları verginin belirli bir kısmını devlete öderlerdi.

Devleti de bu isteği kabul ederek Emir Beşir'in tahtını sallandırmaya başlamıştır. Beşir bu durumun az da olsa üstesinden gelmeyi başarmıştır fakat Kaysi-Yemeni çekişmesinin devam etmesiyle ilk Şihabi Emir'in gücünün kaybetmesine neden olmuştur (Yıldız, 2020: 73).

1706 senesinde Emir Beşir'in ölümüyle beraber liderliğe emir Haydar b. Musa geçmiştir. Bu zamanda bazı Hristiyanlar Emir Haydar'ın yanında olsa da asıl güç Dürzîlerin elindeydi. Tarım arazilerindeki hükümlanlık da Dürzîlerin hakimiyeti altındaydı. Bu dönemde de Kaysi-Yemeni çatışması devam etmiştir. 1708-1711 yılları arasında devam eden mücadelede Sayda valisinin desteğiyle Alamüddinler kısmi başarı sağladılarsa da sonunda ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Yenilgiyle birlikte Lübnan'ı terk ederek Cebel-i Havran'a göç ettiler. Yemeni ailelerden birçoğu da Şam'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Emir Haydar döneminde Şuf bölgesi Canbolat ailesinin, Metn bölgesi ise Ebu'l-Lami ailesinin hakimiyetine girmiştir. Şuveykât ise Arslan ailesi ve Talmuk ailesi arasında paylaşılmıştır. Bunların başında ise Şihabiler bulunmaktadır. Şihabiler döneminde Dürzî şeyhlerinin etkinliğinin arttığı, savaş ve sulh gibi mevzularda onların da fikirleri alınarak önem verilmeye başlanmıştır (Koç, 2019: 53-74).

Şihabiler bölgedeki otoritesini güçlendirmeyi başarmış fakat önemli bir sayı da Dürzî nüfusunun Havran'a yerleşmesinin önüne geçememiştir. Böylelikle bölgedeki Dürzî nüfusu azalmış, bölgede bulunan bir diğer mezhep olan Marunilerin nüfusu artmaya başlamıştır. Dürzîlerin kendi aralarındaki mücadeleleri Marunilerin bölgede güçlenmesine sebep olmuştur. Emir Haydar, oğlu Mülhem için emirlikten çekilmesiyle birlikte üç yıl sonra 1732 yılında Dayru'l-Kamer'de ölmüştür. Emir Haydar liderlikte bulunduğu sürece güzel başarılarla imza atmıştır. Beyrut'u önemli ikinci merkez konumuna getirmiştir. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus ise Şihabilerin birçoğunun Maruni Hristiyanlığını seçmeleriydi. Emir Mülhem'in ve oğullarının da Hristiyanlığı seçtiğine dair rivayetler vardır. 1754 yılında Mülhem, emirliği kardeşi Mansur'a teslim etmek istemiş fakat kardeşi Ahmet buna karşı çıkmıştır. Mansur, 17. yüzyılda Lübnan'a yerleşen ve gücü artan Canbolatlarla birlikte Maruni liderlerinde desteğini alarak Yezbeki grubunu oluşturan Dürzî Şeyhleri ve kardeşi Ahmet ile mücadeleye girişmiştir. Bu dönemde Dürzîlerinde Hristiyanlığa geçtiğini görmekteyiz. Önemli Dürzî ailelerinden olan Ebu'l-Lami mensupları da

Hristiyan oldular. 1761'de Mülhem'in ölümüyle birlikte Canbolat ve Yezdekiler arasındaki çatışma yeniden cereyan etmeye başlamıştır (Bağlıoğlu, 2018: 37-38).

1770 yılında Mansur'un yerine Mülhem'in oğlu Yusuf başa geçerek emir olmuştur. Sayda valiliğine tayin edilen Cezzar Ahmet Paşa, 1775 yılında Emirliği kontrol altına alabilmek adına Emir Yusuf'a karşı kardeşini ve muhalefet taraf olan Canbolat ailesini destekledi. Her iki gurubu da kendi menfaatleri için Emire karşı kullanmıştır. Grupları birbirine düşüren Cezzar Ahmet Paşa duruma el atarak Emir Yusuf'u görevinden alarak yerine Beşir Şihabi'yi tayin etmiştir. Başa geçen II. Beşir Canbolatların ve Cezzar Ahmet Paşa'nın desteğini alarak 1790 yılında Yusuf'un ölmesiyle daha da güçlenmeye başlamıştır. Dürzî bir aileden gelen Emir Beşir, emirliğinin tartışılmaz bir hale gelmesi için zengin ve güçlü Dürzî aileler olan Arslan, Talhuk ve Abdülmeliklerin malları ile ayrıcalıklarını ellerinden almıştır. Ancak Canbolatlara dokunmamıştır. Canbolatlar can ve mal ayrıcalıklarını koruyarak Şihabilerin yanında en güçlü Dürzî ailesi konumunda kalmıştır (Bağlıoğlu, 2018: 38).

Dürzî Müslüman kimliğine sahip olan Şihab ailesi zamanla Marunilerin etkisinde kalarak Hristiyanlığı kabul etmiştir. Aynı dönem içerisinde etkisini Hristiyan nüfusunun çok olduğu Tripoli bölgesinde Dürzî ve Hristiyan nüfusunun bulunduğu güneydeki Sidon bölgesiyle birlikte bütün Dağlık Lübnan'daki coğrafyasına kadar artırmıştır. II. Beşir 1820 yılında vergilerden kaynaklı olarak bir ayaklanma ile karşı karşıya kalmıştır. Bu ayaklanma karşılaştığı en ciddi siyasi sorunlardan biri konumuna gelmiştir. Bu mesele mukataa sisteminin işleyişi konusunda da sıkıntılara sebep olmuştur. Antelias şehrinde bulunan Mar İliyas Kilisesinde Hristiyan, Sünni, Şii ve Dürzî kökenli gurupların ileri gelenleri Dağlık Lübnan'ın ikiye bölünmesi ve iki tarafında ticari işlerine karışmaması adına görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bununla birlikte farklı inanç guruplarının liderleri II. Beşir'den vergilerin azaltılmasını vergi konusundaki adaletsizliklerin giderilmesi ve alınan vergilerin yalnızca ipek üretimi zamanında alınması talebinde bulunmuşlardır. Son güçlü Dürzî idareci olan Beşir Şihab tüm disipliniyle merkezi otoriteyi korumayı başarmıştır. Fakat II. Beşir Hristiyanlığı seçmesiyle birlikte Marunilerin güçlenmesine yol açmıştır. Bir yandan o dönemde bulunan Canbolat ailesi ise Osmanlı'nın Müslüman kimliğinden dolayı bu duruma karşı çıkmış ve Osmanlı idaresini korumak amaçlı II. Beşir'i görevden alınması gerektiğini dile getirmiştir. Ortaya çıkan bölgesel

karışıklık Şam ve Akka valilerini de etkilemiştir. Canbolat ailesi Şam valisinin yanında yer alırken Şihab ailesi de Akka valisinin yanında olduğunu göstermiştir. Karışıklıktan dolayı Akka valisi Beşir Canbolat tarafından tutuklanırken Dürzî kökenli aileler de ciddi toprak kayıpları yaşamışlardır. Beşir Şihab ise Maruni Kilise'sinin desteği ile siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda gücünü artırmayı başarmıştır. El Cezzar'dan sonra göreve gelen Süleyman Paşa'nın ölmesi ve yerine Abdullah Paşa'nın gelmesiyle II. Beşir ve Beşir Canbolat arasındaki ilişkide değişiklikler olmuştur (Karakışla, 2016: 10-12).

Süleyman Paşa'nın yerine geçen Abdullah Paşa, Şam valisi Derviş Paşa ile bozuşmuş ve Beşir'de Abdullah Paşa'nın yanında olduğuna dair yardımlarda bulunmuştur. Bunun karşısında Emir Beşir'in rakibi olan Şeyh Canbolat Emir Abbas eş-Şihabi'yi "Lübnan Emiri" ilan etmiştir. Emir Beşir bu süreçte Mısır'a gitmiştir. Mehmet Ali Paşa İstanbul'da Emir Beşir ve Abdullah Paşa'nın başarılı olmasını sağlamaya çalışmıştır. Mücadeleler sonucunda Şeyh Canbolat idam edilmiştir. II. Beşir Cebel'deki kabileler arasında dengeyi düzenli tutmuştur. İbrahim Paşa Marunileri Osmanlı taraftarı olan Müslümanlara karşı kullanmış ve dengeyi bozmuştur. II. Beşir Dürzîleri baskı altında tutabilmek için harekete geçince Dürzîler Deyru'l-Kamer'deki başkenti kuşatmıştır. Bu imkândan yararlanan Dürzîler Marunilere saldırmıştır. Bölgede bulunan Ortodoks Hristiyanlarda Dürzîleri desteklemiştir. 1841 yılında Mehmet Ali Paşa isyanın bastırılmasıyla Mısırlıları destekleyen II. Beşir'i görevinden alarak yerine aynı aileden Beşir Kasım Melhem geçmiştir. 1845 yılında Maruniler Dürzîlere saldırmıştır. Dürzîlerde intikam almak için manastırı basarak orada bulunan rahipleri öldürmüşlerdir. Çatışmaların sona ermesiyle birlikte Şihabi ailesi için artık devir kapanmış bulunmaktadır (Tekindağ, 1958: 32-44).

1.4.1.4. Canbolatlar

Canbolat ailesi adını, Canbolat b. Kasım el-Kürdi'den almıştır. Rivayete göre ailenin soyu Eyyubiler'e dayanmaktadır. Kilis ve Halep civarına göç eden Canbolat ailesi Dürzî inancına bağlıdır. Sonradan Lübnan'a doğru nüfuzunu genişletmiştir. İbn Arabi künyesine sahip olan Canbolat, çocukluğunda Osmanlı sarayında yetiştirilmiştir (Öz, 2017: 363). Daha sonraları Kilis yönetimi emirliğine tayin edilmiştir. Halep ve çevresini eşkıyadan temizlemiş, Kilis'te de ortaya çıkan isyanları bastırarak Osmanlı yanındaki itibarını artırmıştır. II. Selim

zamanında meydana gelen Kıbrıs seferine katılan Canbolat, başarısından kaynaklı kendisine 50.000 akçe, ödül verilmiştir. Ayrıca çocukları Hüseyin ve Habib'e de 30.000'er akçe verilmiştir. 1572 yılında Canbolat Bey, Kilis'te ölmüştür. Canbolat'ın yerine oğlu Hüseyin Paşa, Osmanlı Devleti tarafından Kilis'in sorumluluğunu üstlenmiştir. Hüseyin Paşa gayretleriyle makamını yükseltmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan isyanlarda önemli başarılar elde ederek isyanları önlemiştir. Şam'da çıkan bir isyanda Halep Valisi Nasuh Paşa'ya saldırı düzenlenmiş ve bunun üzerine de Hüseyin Paşa isyanı önleyerek Veziriazam Cigalazade Sinan Paşa tarafından Nasuh Paşa'nın yerine Halep valisi olarak atanmıştır. Nasuh Paşa bu durumu sindiremeyerek yapılan şeyin Osmanlı kanunlarına ters olduğunu dile getirmiştir. Halep valiliğini Hüseyin Paşa'ya bırakmak istemediğini söyleyince Hüseyin Paşa'da üç ay süren şehir kuşatmasından sonra Halep'i ele geçirmiştir (Yeşilçay, 2021: 25).

Cigalazade Sinan Paşa, İran üzerine sefere çıkmıştır. Yardım için Hüseyin Paşa'ya haber göndermiştir. Hüseyin Paşa yardım için hazırlıklarını yapmış fakat geç kaldığından dolayı orduya yetişememiştir. Hüseyin Paşa, Van bölgesinde yenilgi haberini alınca Van'da bekleme kararı almıştır. Yenilgiyi Hüseyin Paşa'nın gecikmesine bağlayan Cigalazade Sinan Paşa, Van'da bekleyen Hüseyin Paşa'yı 1604 yılında idam ettirmiştir. Hüseyin Paşa'nın yerine yeğeni Ali Paşa vekaleten görevi üstlenen kişi olmuştur. Amcasının ordusunu himayesi altına almıştır. Ali Paşa zamanla yükselerek bölgesini güçlü hale getirmeyi başarmıştır. Osmanlı-Avusturya savaşının başlamasıyla Ali Paşa bu durumdan istifade ederek hükümete isyan etmiştir. Osmanlı hükümeti bu durumun fazla büyümemesi için Ali Paşa'ya Halep eyaletinin yönetimini vermek zorunda kalmıştır. Hızını alamayan Ali Paşa bu seferde Trablus Şam'a saldırıda bulunmuştur. Trablus Şam emiri Seyfoğlu Emir Yusuf, Ali Paşa'ya mağlup gelmiştir. Emir Yusuf da bunun üzerine yüklü miktar para teklifinde bulunarak aralarında akrabalık kurduğunu açıklamıştır. Dürzî Ma'noğlu olan II. Fahreddin ile Ali Paşa ittifak kurmuştur. Başına buyruk hareketler eden Ali Paşa kendi çıkarları için harekete geçmiştir. Hükmettiği bölgeyi kısa sürede Hama'dan Adana'ya kadar genişletmiştir. Kendi adına paralar bastırarak hutbe okutmuştur. Emir Fahreddin'in yardımlarıyla da başta Toskana olmak üzere Avrupa Devletleri ile anlaşarak ittifak kurmuştur. Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne vermesi gereken vergileri vermemeye başlamıştır. Hatta

haddi aşarak Osmanlı Devleti'nin askeri sistemine karşı benzer surette yeni ordu teşkilatı kurmuştur (Yeşilçay, 2021: 26).

Osmanlı hükümeti ortaya çıkan Celali isyanını önlemek için sadrazam Kuyucu Murad Paşa'yı görevlendirerek bölgeye göndermiştir. Kuyucu Murad Paşa 1607 yılında Oruç ovasında Ali Paşa ve II. Fahreddin'i büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgiyle birlikte Ali Paşa önce Kilis'e sonra da Halep'e kaçmıştır. Daha sonraları amcası Haydar Paşa aracılığıyla padişah I. Ahmed'den af dilemiş, affı kabul edilince Temeşvar Beylerbeyi olarak atanmıştır. Görevinde yeniçerilerin baskısına maruz kalan Ali Paşa Belgrad'a kaçmıştır. 1611 yılında da Kuyucu Murad Paşa'nın isteği üzerine Belgrad'da idam edilmiştir. Bu olaydan sonra Canbolat ailesi Kilis ve Halep'te saklanmak mecburiyetinde kalmışlardır. Daha sonra Canbolat b. Said ile oğlu Ribah'ın Emir Fahreddin'in yardımıyla Lübnan'a giderek Şuf'a yerleşmişlerdir. Canbolat b. Said'in ölümünden sonra oğlu Ribah daha sonra da Ali b. Ribah ailenin başına geçmiştir. Ali b. Ribah Tenuhilerden bir kız ile evlenmiştir. Kayınpederinin ölmesiyle birlikte bölgede kayınpederinin yerine seçilerek “Şeyhü'l-Meşayih” yani şeyhlerin şeyhi lakabını almıştır. Şeyhü'l-Meşayih olan Ali b. Ribah bölgede kendi ailesi olan Canbolatlarda da artışlara vesile olmuştur. Parlak bir dönem yaşatan Ali b. Ribah kendisine el-Muhtara adında bir kale yaptırarak burada yaşamaya başlamıştır. Yusuf eş-Şihabi'nin Lübnan emirliği sırasında Ali b. Ribah ile Şeyh Abdüsselam el-İmad arasında kavga çıkarak bölge “Canbolatiler” ve Şeyh Abdüsselam'ın gurubu olan “Yezbekiler” olarak ikiye ayrılmıştır. Ali b. Ribah, 1778 yılında yaşamını idame ettirdiği kalesinde ölmüştür. Ali b. Ribah'ın ölümünden sonra ailenin başına oğlu Kasım geçmiştir. Kasım ve Şihabiler arasında ihtilaflar meydana geldi. Canbolat ailesinin bulundukları bölgeyi yerle bir ederek büyük yıkım meydana getirdiler. 19. yüzyıla baktığımızda ailenin en tanınanı Said b. Beşir Canbolati'dir. Beşir, Cebelü'd-Dürüz emiri olmuştur. 1841 yılından itibaren Hristiyanlar'la Dürzîler arasındaki savaşlara katılmıştır. Daha sonra 1861 yılında da ölmüştür (Şenzeybek, 2011: 212-213).

Canbolat ailesi, Dürzî topluluğu ve daha geniş Orta Doğu politikası üzerinde tarihsel olarak büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bölgesel ittifaklar ve stratejik evliliklerle güçlerini pekiştirmişlerdir. Günümüzde bile, Lübnan'da etkili

siyasi figürler arasında yer alarak bu mirası sürdürmektedirler. Bu durum, ailenin hem toplumsal hem de siyasi alandaki nüfuzunu koruduğunu göstermektedir.

1.5. DÜRZÎ İBADET YERLERİ: HALVETHANELER

Dürzîler ibadet ettikleri mekâna halvethane ismini vermişlerdir. Halvethanelerde camilerde olduğu gibi minare bulunmamakla birlikte buralarda ezan okunmaz. Dürzîler her Perşembe halvethanelerinde buluşarak orada Dürzî risalelerinden bölümler okumaktadırlar (Korkmaz, 2005: 262).

Dürzîler ibadetlerini daha rahat edebilmek için mekanlarını yüksek alanlara ve merkezden uzak yerlere yapmışlardır. Halvethanelerinde sabah, ikindi ve akşam olmak üzere üç vakitte toplanıp, belirli bir vakit ve süre olmadan ibadetlerini gerçekleştirirler. Ayrıca cuma geceleri, zilhicce ayının onuncu gecesi ve Kurban Bayramı'nda diğer günlerden farklı bir şekilde toplantı süreleri uzatılıp katılım geniş bir kitleye dağılmıştır. Dürzîler halvethanelerindeki mescitlerde, kadın ve erkek ayrı olarak kendilerine ayrılmış olan yerlere bazen dikdörtgen bazen de daire şeklinde oturmuşlardır. Şeyh merkezde oturmaktadır. Bu toplantılara yalnızca Dürzî toplumundan olan kişiler katılmıştır. İlk oturuma vaaz ve irşat halkası denmiştir. Tek ya da toplu bir şekilde ilahiler söylenip sonrasında iktisadi, siyasi ve sosyal konular ele alınarak tartışılmaktadır. Daha sonra evliya ve salih kabul edilen Dürzîlerin hayatlarından hikayeler okunarak, kıyamet alametleri ve hesap günü gibi konular işlenmiştir. Sorusu olan kişilere cevabını alabilmek için söz hakkı verilerek merakı giderilmiştir. Üç oturumda ibadetlerini sonlandırmışlardır (Tan, 2012: 78).

Dürzîlerin en tanınmış halvethanesi, Suriye-Filistin sınırına yakın Hasbaya'da bulunan Halvetü'l-Beyda'dır. Halvetü'l-Beyda, birkaç halvethaneden oluşan bir komplekstir ve özellikle İsrail ve Bekaa bölgelerindeki Dürzî topluluğunun manevi ihtiyaçlarını karşılar ve Dürzî din adamlarının yetişmesine öncülük etmiştir. Burası önemli dini ve siyasi kararların alındığı bir merkez olmuştur. Ayrıca Şuf bölgesinde Baadaran'da Katalib Halvethanesi, aynı bölgede Kifarnabrihel ile Baruk beldeleri arasında el-Zanbakiye Halvethanesi, Aley'de el-Muhnise Halvethanesi de Dürzîlerin en ünlü halvethanelerindendir (Bağlıoğlu, 2018: 156-157).

Anlaşılacağı üzere Dürzîler gizliliklerini koruyabilmek için ibadethanelerini merkezden uzak ve yüksek yerleri seçmeyi uygun görmüşlerdir. İbadet vakitlerini üç vakit belirleyerek ibadetlerini seçtikleri halvethanelerde gerçekleştirmişlerdir.

2. BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA DÜRZİLİK İNANCI

Orta Doğu'daki Dürzî topluluğu, Lübnan, Suriye ve Filistin olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. İlk olarak MS 7. yüzyılda Vadietteym'e yerleşen ve 11. yüzyılda Mısırlı misyonerler tarafından bugünkü inançlarına dönüştürülen bir halk olduklarına inanılmaktadır. Gizlilikle çevrili dini inançları hakkında çok az şey bilinmektedir. Lübnan'daki ilk yurtlarından bugün Suriye'de Cebeli Dürzî olan yere göç hareketi 19. yüzyılda başlamıştır ve 1860'taki Dürzî-Hristiyan karışıklıklarıyla da artmıştır (Yeşilbursa, 2016: 79).

Orta Doğu'daki çoğu ülkede son nüfus sayımlarının eksik olması, Dürzî nüfusunun kesin bir rakamının sadece spekülatif olabileceği anlamına gelmektedir. Lübnan'da, hükümetin mezhepsel orantılılığa dayandığı ve dolayısıyla çeşitli topluluk bileşenlerinin demografik büyüklüğüne bağlı olduğu için, son resmi nüfus sayımı 1932'de yapılmıştır. Lübnan nüfusunun en son resmi tahmini 1950'lerin ortalarına dayanmaktadır. Ancak, Dürzî Araştırma ve Geliştirme Konseyi, 1980'de Lübnan'daki Dürzî ailelerinin ve köylerinin doğum ve göç oranlarını incelediği bir çalışma bağlamında kendi nüfus sayımını gerçekleştirmiştir. Suriye'de, dini bağlılıklara dayalı olarak yapılan en son nüfus tahmini 1956'da gerçekleştirilmiş, ancak 1960'ta yapılan resmi bir araştırma tüm Hristiyanları tek bir varlık olarak sayarak ve diğer azınlıkları Müslüman çoğunlukla birlikte dahil etmiştir. Ürdün'de devlet, Dürzîleri ayrı bir topluluk olarak kabul etmemiş; bu nedenle, resmi istatistiklerde adları geçmemektedir. Ancak, işgal altındaki Filistin'de, İsrail'in işgal altındaki Filistin'deki Arap azınlık içinde demografik değişiklikleri nedeniyle Dürzî nüfusunun resmi tahmini düzenli olarak yapılmaktadır (Halabi, 2015: 42).

Bugün Orta Doğu'daki Dürzî topluluğunun sayısı yaklaşık olarak 770.000 olup, esas olarak Lübnan (300.000), Suriye (400.000) ve Filistin (70.000) arasında bölünmüştür. Ağırlıklı olarak Şii olmalarına rağmen mevcudiyetlerini 950 yıl boyunca Lübnan dağlarında izole ve kendi kendilerine yeterek bir yaşam içerisinde sürdürmüşler ve 19. yüzyılda dağlık bölgelere yayılarak sapkın bir mezhep olarak kabul edilmişlerdir. Şimdi Cebeli Dürzî olarak bilinen Havran'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni ulusal sınırların kurulması, toplumu

Lübnan ve Suriye’de ikisi Fransız mandası olmak üzere üçe ayrılmış ve üçüncüsü Filistin’de İngiliz mandası altında Celile’de ve 1948’den beri İsrail’de bir azınlık gurubu oluşturdıkları Karmel Dağı’nda bulunmaktadır (Yeşilbursa, 2016: 79).

Aşağıdaki haritada üç bölgeye ayrılmış Dürzî topluluğunun nerelerde yoğunlaştığına dair bilgilendirmeler mevcuttur.

Harita 2.1. Dürzî topluluğunun Orta Doğu'daki yoğunlaştığı bölgeler.

2.1. LÜBNAN'DA DÜRZÎLER

Lübnan kelimesi, İbranice'de "Lebanon", Süryanice'de "Lebnan", Arapça'da "Lübnan", Grekçe'de "Libanos", Latince'de "Libanus" ve Batı dillerinde "Lebanon" olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin kökeni, Sami dillerinde "beyaz" anlamına gelen "ıbn" kökünden gelir ve muhtemelen karla kaplı dağların manzarasıyla ilişkilendirilerek verilmiştir (Bilge, 2003: 244).

Lübnan, tarihi ve coğrafi açıdan zengin bir ülkedir. Doğu Akdeniz'in kıyısında ve Filistin'in kuzeyinde yer alır. Batıda Akdeniz'e, kuzey ve doğuda ise Suriye'ye sınırları vardır. Lübnan'ın toprakları, çeşitli coğrafi özelliklere sahiptir. İç kesimlerde yükselen Lübnan dağları, Akdeniz'den başlayıp Anti-Lübnan Dağları'na kadar uzanmaktadır (Tekindağ, 1970: 101-107).

Harita 2.2. Lübnan'ın siyasi haritası.

Lübnan, laik bir devlet değil; aksine, dini bir politik sistem üzerine kurulu çok dinli bir devlettir. Bu durum, Lübnanlıların kendilerini öncelikle ülkelerine değil, bir dini topluluğa ait olarak tanımladığı anlamına gelerek, bu da vatandaşlık ile devlet arasında doğrudan bir bağlantının olmadığını ima etmektedir. Dolayısıyla, vatandaşlık hakları öncelikle Lübnanlıların çeşitli dini mezheplerinin hukuki ve yasal geleneklerine dayanmaktadır. Ancak, Osmanlı geleneğinin sürdürülmesiyle, Dürzî ve Müslüman topluluklar devletin altyapısının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, bazı dini görevlerin sahipleri devletin maaş bordrosundadır ancak Hristiyan topluluklar devlete bağımlı değildir ve desteklerini kendi kiliselerinden almaktadırlar. Lübnan'ın bağımsızlığından önce, Dürzî Lübnan topluluğu bağımsız organize dini bir yapıya sahip değildi. Bu kurumun oluşturulması, diğer İslam topluluklarının yasal statüsü ve onlarla olan ilişkilerinden etkilenmiştir. Lübnan Sünnilerine kendi konseylerini kurma ve Büyük Müftülerini seçme hakkı verildikten sonra Şiiler ve diğer Müslüman mezheplerin kendi bağımsız örgütlerini kurma hakkını elde etmeden önce, Dürzî topluluğu, sosyo-dini statülerini denetleyen birçok yasal düzenlemenin onaylanmasını sağlamıştır. Bu düzenlemelerin en önemlisi, 13 Temmuz 1962 tarihli yasadır ve bu yasa, 2006 yılında yeni yasayla ilan edilmeden önce toplumsal ve sosyal organizasyonlarının temelini oluşturmuştur; bu yeni yasanın düzenlemeleri büyük ölçüde önceki yasadan esinlenmiştir (Halabi, 2015: 66-67).

Lübnan'ın nüfus yapısını incelediğimizde çok fazla etnik ve dini çeşitliliğe sahip olduğunu görürüz. Bu çeşitliliklerde ülkede siyasi toplumsal istikrarı olumsuz etkilemiştir. Uluslararası alanda Lübnanlaşma olarak isimlendirilen bu çeşitlilik, zaman içinde toplumsal parçalanmışlık anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bir yandan Lübnan'ı dini ve etnik çeşitliliğinden dolayı Nuh'un gemisine benzetenlerde olmuştur (Kalaycı, 2018: 7).

2014 verilerine göre Lübnan'da dini yapıyı şu şekilde görmekteyiz:

- Müslümanlar: %54
- Hristiyanlar: %40,4
- Dürzîler: %5,6

Lübnan, zengin tarihinde farklı kültürlerin ve siyasi yapıların sürekli çatıştığı bir coğrafyadır. Binlerce yıldır birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Mısırlılar, Asurlular, Babilliler, Fenikeliler, Persler, İskender'in İmparatorluğu, Roma, İslam Devleti, Emevîler, Bizans, Abbâsîler, Tolunoğulları, Fatımîler ve

Memlûkler gibi birçok medeniyet burada yaşamıştır. Bu sürekli değişim ve çeşitlilik, ülkenin kültürel zenginliğini ve tarihî önemini şekillendirmiştir. Lübnan, farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan karmaşık ve renkli bir geçmişe sahiptir (Bilge, 2003: 244-246).

Fâtımî Devleti'nin himayesi altına giren Lübnan, Fâtımî zamanında siyasi ve dini tarihi etkileyecek önemli gelişmeler yaşanmıştır. İsmâîlîlik bölgede nüfuzunu arttırmaya başlayarak Şii nüfusunu da beraberinde arttırmış onunla Dürzîlikte yayılmaya başlamıştır. Diğer taraftan Dürzîlerde, (Nusayrilik, İsmâîlîlik gibi) gayri Sünni mezhepler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Lübnan, Suriye-Mısır seferinde (1516) Sultan Selim zamanında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir (Bilge, 2003: 245-246).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkan ülkelerinde yaygın olan Tımar Sistemi, Arap ülkelerinde aynı ölçüde yaygın değildir. Bu durumun temel nedeni, Arap ülkelerinin Osmanlı yönetimine Balkanlar'a kıyasla yaklaşık bir buçuk asır sonra dahil olmasıdır. Bu gecikme, Arap ülkelerinde otorite ilişkileri, eski hanedanlar ve uygulamaların daha yoğun bir şekilde var olmasına yol açmıştır. Osmanlılar, Arap bölgesini fethettikten sonra bölgenin idaresini güçlü bir Dürzî ailesi olan Ma'noğulları'na emanet etmişlerdir. Bu sayede, Dürzîler Lübnan'da güç kazanarak söz sahibi olma fırsatı bulmuşlardır (Ortaylı, 1984: 90-113).

II. Abdülhamid dönemine baktığımızda, padişahın iç ve dış politikada 'halife' unvanına büyük vurgu yaptığını görmekteyiz. Bazı görüşlere göre, padişahın dini hassasiyetleri ön plana çıkarması Tanzimat reformlarına aykırıdır. Ancak, bu görüşlere karşı çıkanlar, padişahın hilafet merkezli siyasetiyle dünya Müslümanlarının dikkatini çekmeyi amaçladığını ve bu sayede devletçi vasfın daha baskın hale geldiğini savunmaktadırlar. Dolayısıyla, II. Abdülhamid'in politikalarının Tanzimat reformlarıyla çelişmediği, aksine uyumlu olduğu görüşünü desteklemektedirler İslam Birliği çatısı altında, Abdülhamid döneminin eğitim faaliyetleri ve devlet-toplum ilişkilerinde padişahın Müslüman Osmanlı kimliğine duyduğu hassasiyet açıkça görülmektedir. Bu durum, padişahın Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplere karşı takındığı tavrı merak konusu yapmıştır. Özellikle, Cebel-i Lübnan'da uzun yıllar boyunca devletin siyasi temsilciliğini yürüten Dürzîlerin 19. yüzyılda etkisini kaybetmesiyle başlayan dönemde, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin yansımalarının hem Cebel bölgesi hem de merkezi yönetim için taşıdığı anlam büyük önem arz etmektedir. 11. yüzyılda

Teym Vadisi'nden Lübnan Dağları'na göç ederek Cebel'in sakinleri olarak yaşamaya başlayan Dürzîler, askeri ve idari yetenekleri sayesinde kısa bir sürede bölgede hakimiyet kurmayı başaran bir topluluktur. Dürzîlik, Şiiğin İsmâîlî kolundan ortaya çıkarak Fatîmî Devleti'nin altıncı halifesi olan Hâkim-Biemrillah'ın tanrılığını ilan etmesiyle farklı bir ideolojik mezhep olarak bilinir. Mezhebin daisi olarak bilinen Hamza b. Ali önderliğinde sistematik bir yapıya ulaşarak 1047 yılında son dai Muktena Bahaeddin'in gaybetiyle de dışarıya kapalı hiçbir şekilde üye kabul etmeyen bir mezhep olarak günümüze kadar varlığını sürdürmektedir (Yıldız, 2022: 52-53).

Dürzîler, Osmanlı hakimiyetiyle beraber Cebel'in feodal sisteminin liderliğini üstlenerek kurdukları Emirlik düzeniyle hem mukataacılar sayesinde vergi ve asayiş işlerini düzene koydular hem de diğer mezhep topluluklarıyla iş birliği içerisinde Cebel'in istikrarını korudular. Osmanlı Devleti buna karşılık Dürzîlerin hakimiyetini kabul ederek, itikadi meselelere girmeyerek ve Dürzîlerin İslami kimlikleri üzerinden bir politika belirlememeyi tercih etmiştir. Aynı şekilde Dürzî Emirlerde her ne kadar tüm düzenlerini mezhepleri üzerinden belirleseler de devlet işlerinde din/mezhep gibi konuları karıştırmamaya özen göstermişlerdir. Böylelikle de 19. yüzyıla kadar Dürzî siyasi geleneklerini koruyarak herhangi bir problem çıkmasının önüne geçmiş oldular. 1860 yılında Dürzîler ile Maruniler arasında bir çatışma meydana geldi ve Dürzîler bu çatışmada yavaş yavaş gücünü kaybederek büyük bir toprak kaybına da uğramıştır. Bununla birlikte önemli Dürzî ailelerin Cebel-Lübnan'dan sürülmesi, Dürzîlerin yaşadıkları bölgede izlerinin silikleşmelerine, mutasarrıflığın ilk iki döneminde paşaların Maruni Kilisesi ve Fransız nüfuzunu dengede tutmaya çalışmaları nedeniyle de giderek önemsizleşmelerine yol açmış oldu. Cebel-i Lübnan nizamnamesi her ne kadar Dürzîlere idari temsilciliklerde söz hakkı vermiş olsa da Dürzîlerin yeniden siyasette görünmeye başlamaları iki önemli rakip Dürzî aileler olan Canbolatlar ve Arslanların yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'la kurdukları ilişkiler sayesinde belirginleşmeye başlamıştır. Dürzîler, birbirlerine sadık ve dayanışma içinde olan bir topluluktur, ancak Cebel'in mukataaları üzerinde Dürzî aileler arasında iktidara gelme mücadelesi vardı. Uzun süre ikta sistemi içinde mülkiyet ve güç dengesi üzerinden rekabete devam eden Dürzî aileler, nizamnamenin ilanı sonrasında mukataacıların sahip oldukları imtiyazların kaldırılmasıyla, imtiyazlarını farklı şekilde aramaya başlamışlardır.

Arslan ailesi, Osmanlı Devleti'yle arasının iyi olmasını kendi lehine kullanarak Cebel-i Lübnan'da Dürzî topluluğunu kendi himayesi altına almaya çalışmıştır ve böylelikle Canbolatlardan bir adım önde olmayı başarmıştır (Yıldız, 2022: 54-55).

19. yüzyılda Lübnan, Osmanlı yönetimine karşı gelmeye başlayan Arap milliyetçiliği akımının önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Misyonerlerin yoğun faaliyetlerini sürdürdüğü zamanlarda da bu bölge başta gelmektedir. 1831 yılından itibaren Cizvit Okulları açılarak, Amerikan Protestan Kilisesi farklı şehirlerde de kolejlerini açarak faaliyete geçmeye başlamıştır. Misyonerlerin açtığı bu okullarda Arapça yerine Fransızca ve İngilizce eğitim verilmeye başlanmış ve bu durum birçok Müslüman ve Dürzî'yi de etkileyerek yavaş yavaş Hristiyan olmalarına sebep olmaya başlamıştır. Bölgede hâkim olan İncil Cemiyeti, Genç Hristiyan Cemiyeti, Formasyon Cemiyeti'nin Filistin Mahfili, Lübnan Mahfili gibi misyonerlik yapan kurumları başta Hristiyan ve Dürzîler olmak üzere halk üzerinde Arap milliyetçiliği akımının doğmasına sebep olmuştur. Bu olaylardan sonra Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve Lübnan 1918 yılında Fransızlar ve İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Lübnan'da Fransız idaresi kurulmuş ve Maruniler ile iş birliği halinde yürütülmüştür. Bu iş birliği aslında iki tarafında lehine olan bir durum teşkil ediyordu çünkü Maruniler, Fransızlar tarafından himaye edilerek, Şerif Hüseyin'in Arap Devleti tarafından işgal edilmesinden korunmuş oluyordu. Hristiyanlar ile hareket eden Fransızlar bölgede hakimiyetlerini rahatlıkla sürdürebiliyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sonrası Paris Barış Konferansı'nda Maruni temsilcileri Fransa himayesi altında ayrı bir Lübnan Devleti fikrini savunmuştur. Bölgenin daha bağımsızlığa hazır olmadığını düşündükleri için manda rejimi kurulması prensip olarak kabul edilmiştir. Nisan 1920 yılında San Remo Konferansında Lübnan, Suriye ile Fransa Manda yönetimine verilmiştir. Fransa 1921 Eylül ayında Beyrut, Bekaa, Trablusşam, Sayda ve Sur'u da içine alarak Büyük Lübnan Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir (Bağhoğlu, 2018: 65-66).

Fransızlar tarafından hazırlanan anayasa 23 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilerek Lübnan Cumhuriyeti kurulmuş oldu. Böylelikle Lübnan, dışişlerinde tamamen Fransa'ya bağımlı iken içişlerinde bağımsızlığını elinde tutmuştur. Lübnan Devleti din ve mezheplere göre bölgeleri ayırmıştır. Bunlara baktığımızda; ağırlıklı olarak, kuzeyde Maruni Hristiyanlar, güneyde Lübnan Dağı bölgesinde Dürzî ve Hristiyanlar, kıyı kentlerde, geneline Sünnilerin

oluşturduğu Müslümanlar ve Hristiyanlar, Lübnan Dağı'nın doğusu ve güneyindeki kırsal kesimde ise Şiiler bulunuyordu. Suriye'de Araplar ve onlara katılan Dürzîler 1925 yılında Fransız manda rejimine karşı bir isyan başlatmıştır. Lübnan'da ise durum tam aksineydi Dürzî ve Müslümanlar Fransız manda idaresiyle iş birliği içindeydiler. Fakat bağımsız Lübnan Cumhuriyeti fikri hızla yayılmaya başladı. Durum böyle olunca Fransa da Lübnan'daki Arap milliyetçiliğine karşı taktiklerini değiştirdi. Manda rejimi altında başbakanlık görevlerinde bulunan Bişare Huri ve Emile Edde Lübnan siyasi yapısına damgalarını vuracak kişilerdi. Edde, Lübnan'ın Fransızların himayesinde Hristiyan bir devlet olmasını isterken, Huri Arap milliyetçileri ile uzlaşma içinde ve birlikte hareket etmeyi uygun buluyordu. Huri, Lübnan coğrafi ve kültürel yapısının Arap dünyasından ayrı olmaması kanaatindeydi. Daha sonraları Huri, Suriye denetiminde bir Arap milliyetçiliği yerine, Lübnan Hristiyanları ile bağımsız bir Lübnan fikrini benimsemeye başladı. Bu fikre, etkin olan Sünni ailelerden Kerami ve Selam'lar da öncülük etmiştir. Dürzîlerin durumuna baktığımızda ise 19. yüzyılda konumlarını iyice yitirerek Arap milliyetçiliğine de sempati duymaya başlamışlardır (Bağlıoğlu, 2018: 66-67).

Lübnan siyasal sistemini din ve mezhep esasına göre şekillendirerek mecliste 6 Hristiyan, 5 Müslüman oranına göre düzenleme yapılmıştır. Meclis ve kabinede her mezhebin temsilcisini bulundurmışlardır. İktidarda bulunan Bişare Huri rejimi Şuf bölgesindeki güçlü Dürzî aile Arslanlar'ın desteğini almıştır. Bu dönemde Müslümanlar kamu görevlerine atanmaya başlamıştır. Fakat ordu komutanlığı, emniyet müdürlüğü gibi önemli noktalara hep Hristiyanlar atanıyordu. Dürzîlerin en büyük lideri olarak kabul edilen Kemal Canbolat bu rejime karşı gelerek, politik ve ekonomik reformların yapılmasını dile getirmektedir. Bu durumdan haberdar olan Huri, Canbolat'la iş birliği yaparak O'na Ulusal Ekonomi Bakanlığı görevini vermiştir. Göreve getirilen Canbolat hükümetin içinde olmasına rağmen rejimi eleştirmekten vazgeçmemiştir (Bağlıoğlu, 2018: 69-70).

Lübnan 1958 yılında kendi içerisinde bir iç savaşın eşiğinden dönmüştür. Fuad Şihab cumhurbaşkanı seçilerek kısa sürede otoriteyi sağlayarak görevine başlamıştır. Şihab zamanında Müslümanlar önemli görevlere getirilmiştir. Ayrıca Şii, Sünni ve Dürzî bölgelerine de yatırımlar yaparak devlete karşı olan tepkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Yapılan değişimler Hristiyanlar tarafından

benimsenmemiştir. 1967 yılında Arap-İsrail Savaşı ortaya çıktı ve savaş Arapların yenilgisiyle sonuçlandı. Filistinliler için gerilla hareketi ön plana çıkıyordu. İsrail'in batı yakası ve Gazze'yi işgal etmesiyle yüz binlerce Filistinli mülteci Lübnan'a geçmek zorunda kaldı. Lübnan hükümeti ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında Kahire Antlaşması yapılarak antlaşmadan sonra Filistinliler Lübnan'daki kamplarda silahlanma, askeri eğitim yapma hakkına sahip olmuşlardır. Yaşananlardan sonra Lübnan Hristiyanları, Filistinlileri kendileri için bir tehlike olarak görerek askeri harcamalarını artırmıştır. 28 Aralık 1968 yılında İsrail Lübnan'a saldırarak 13 savaş uçağını etkisiz hale getirmiştir. Bu duruma başta Canbolat'ın İlerici Sosyalist Partisi olmak üzere Müslüman partiler Lübnan ordusunu İsrail'e karşı koymamakla suçlarken, Hristiyan partiler İsrail'in Filistin saldırılarına misilleme yaptığını, bunun için İsrail'e koz verilmemesi için Filistinlilerin güneydeki operasyonlara son vermesi gerektiğini söylemişlerdir. İsrail saldırısı sonrası Müslümanlar ülke genelinde grev başlattı ve Yafi hükümeti istifa etti. İstifa eden Yafi hükümeti yerine Raşid Kerami hükümeti kuruldu. Kerami Filistinlilere ayrı bir sempati duyuyordu ve onların meşru haklarını elde etmelerine saygı gösterilmesi gerektiğini savunuyordu. Filistin Kurtuluş Örgütü, Lübnan, Suriye, Ürdün güçlü bir ordu kurmak için komandoları birleşik bir komutanlık altında örgütlenmeye başladılar. Bu durumdan hoşnut olmayan Lübnan ordusu ile FKÖ arasında çatışmalar meydana geldi. Bu çatışmaları, Kemal Canbolat'ın desteğiyle tertip edilmişti ve Müslümanlar protesto ettiler. Protestoların bastırılması sonucunda birçok insan öldü (Bağlıoğlu, 2018: 73-75).

1970 yılında meydana gelen Kara Eylül olayı ile Lübnan'da yaşayan Filistinliler hem sayıca hem de silah yönünde güçlenmişlerdir. Bununla beraber Lübnan'daki Filistinlilere yönelik İsrail saldırıları gün geçtikçe artmaya başlamıştı. Lübnan anarşi ve kargaşalarla zor yıllar geçirmişti. Soygunlar, radikal grupların eylemleri, öğrenci hareketleri ekonomik bulanımdan kaynaklanan grevler, günlük olağan hadiseler haline gelmişti. Dürzî lider Kemal Canbolat önderliğindeki Lübnan Ulusal Hareketi, Filistinlilerle yakın ilişki içerisindeydi. Radikal grupları çevresinde toplayan Lübnan Ulusal Hareketi'nde Sünnilerin etkisi azaltılmış, Şiiler ise giderek güçlenmeye başlamışlardı. Kemal Canbolat'ın Lübnan Ulusal Hareketi, 1943 Ulusal Uzlaşma Formülü'nü eleştirerek anayasada değişiklik yapılmasını, bazı reformların yürürlüğe getirilmesini, siyasal iktidardaki payların yeniden ve daha adil şekilde düzenlenmesini, ülkedeki

Hristiyan egemenliğine son verilmesinin gerektiğini dile getirmiştir. Sünni Müslümanlar da Dürzîlerin reform yapılması ve Maruni egemenliğine son verilmesi hususunda Canbolat'la aynı fikirdeydiler. Canbolat'ın en büyük açmazlarından biri, sistem karşıtı olmasına rağmen mezhepçi bir tabanın olması ve gücünü Dürzîlerden almasıydı. Fakat söylemlerinde mezhepçi tutumuna karşı olup demokratik bir çizgi üzerinde ilerlemiştir (Bağlıoğlu, 2018: 78-79).

Kemal Canbolat, Lübnan Ulusal Hareketi'ne sahip olduğu için meydana gelen iç savaşlardaki gayretleriyle dünya kamuoyunda tanınan bir kişilik olmuştur. Canbolat hayatta olduğu sürece hedeflerine ulaşamayacağını anlayan güçler, 16 Mart 1977 tarihinde Dürzîlerin lideri, İlerici Sosyalist Parti'nin kurucusu ve çeşitli sol grupları bünyesinde barındıran Lübnan Ulusal Hareketi'nin başkanı Kemal Canbolat'ı, Şuf Dağı'nda bulunan Arap caydırıcı gücünün kontrol noktası etrafında, bir suikast sonucu öldürmüşlerdir. Dürzî liderin öldürülmesi büyük yankılara sebep olmuştur. Ölümünden sorumlu olarak Suriye ve Hristiyan milisler farklı kesimler tarafından suçlandı. Bu suikast Marunilerle Dürzîler arasında yeni çatışmalara neden oldu. Bu çatışmalar yüzünden Şuf bölgesinde birçok insan hayatını kaybetti. Bu süreçte Kemal Canbolat'ın oğlu Velid Canbolat, babasının yolundan giderek Lübnan Ulusal Hareketi'nin ve İlerici Sosyalist Parti'nin liderliğine geçmiştir. Tarafsız ve güçlü bir orduya sahip olmayan Lübnan da çeşitli mezheplere mensup halkın kuvveti giderek güçlenmiştir. Bundan kaynaklı olarak merkezi otoriteyi hakimiyeti altına alması kolay değildi. Lübnan'da faili meçhul cinayetler, diplomatik temsilciliklere ve çeşitli örgütlere yönelik bombalı saldırılar her geçen gün artmaya başlamıştı. İsrail ise sürekli Filistinlilerin olduğu bölgelere hava saldırıları düzenleyerek bombalıyordu. Filistin'in yanında Suriye ile de çatışarak dört Suriye uçağını etkisiz hale getirmiştir. Müslümanlar arasında da çekişmeler ortaya çıkmaya başladı. Özellikle Trablus Şam'da pek çok Müslüman öldürüldü. 1980'li yıllarda Suriye birlikleri ile Hristiyanlar arasındaki çatışmalar Trablus Şam'daki Şii-Sünni çatışması, Şii Emel-Filistin çatışması, İsrail-Filistin çatışmaları hep devam etmiştir. İsrail Suriye'ye hava saldırısı başlatarak Suriye'nin 85 uçağını etkisiz hale getirmiştir. Şam füze rampalara imha edilmiş ancak İsrail'in Suriye'ye saldırıları sınırlı kalmıştır. Suriye, 1980 yılında Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardımlaşma imzaladığı için olaylara ABD'den başka herhangi bir gücün karışması engellenmişti. Bu sebeple İsrail, Suriye ile

ateşkes antlaşması imzaladı. Hal böyle olunca Filistin kuvvetlerinin sadece Velid Canbolat'ın liderliğindeki Lübnan Ulusal Hareketi içerisinde bazı gruplar haricinde destekleyeni kalmamıştır. İsrail işgalinde Dürzîlerin tavrı ise belirgin değildi. Çünkü sahil şeridine paralel olarak dağlık Lübnan'da ilerleyen İsrail birlikleri Dürzîlerin yoğun olduğu Şuf Dağı'nı kolaylıkla geçerek Batı Beyrut'a ulaşmışlardır. Ancak İsrail kuvvetleri Canbolat'a dokunmamıştır. Lübnan hükümeti ile İsrail arasında, İsrail'in askerlerini geri çekme görüşmeleri sürmekteydi. Trablus Şam'daki Sünni-Şii gerginliği de devam etmekteydi. Şuf'ta ise Maruni-Dürzî çatışmaları yeniden başlamıştı. Lübnan'daki Suriye yanlısı gruplar bir araya gelerek anlaşmaya karşı muhalefet cephesi kurmuşlardır. Dürzî lider Canbolat, eski Cumhurbaşkanı Franjiye, Sünni lider Kerami ve bazı sol parti liderleri toplanarak anlaşmayı kabul etmediklerini bir bildiri ile yayınladılar. Yapılan anlaşmayla 10-12 haftalık bir süreçte geri çekilen İsrail askerlerine sık sık saldırılar düzenlenmiştir. İsrail kamuoyu kayıpları için askerlerin geri çekilmesi hususunda baskılar yapmaya başlamıştır. İsrail, Beyrut'un 20 kilometre güneyindeki Sayda yakınlarında Avali Nehri'ne kadar çekilmek istediğini bildirmiştir. Ülkedeki yabancıların çekilmesi için anlaşmalar yürüten Cemayel bu sefer İsrail için bu çekilmeye karşı çıkmıştır. Çünkü Şuf Dağları'ndan İsrail'in çekilmesi demek bu bölgenin Suriye ve müttefiki Dürzî halkın himayesine girmesi anlamına geliyordu. Cemayel yönetimi ise İsrail'in çekileceği topraklara Lübnan ordusunun hakim olmasını istiyordu. Durum böyle devam ederken ordu birlikleriyle Dürzî halk arasında çatışmalar ortaya çıktı. Falanjistler Dürzîleri suçlarken, Dürzîler de orduyu saldırganlık ve Hristiyanların isteklerine hizmet etmekle ithamlarda bulunuyordu. Ülkenin büyük bir bölümü işgal altındayken bile mezhepler arası sorunlar dinmemiş aksine sorunlar devam etmiştir (Acar, 1989: 83-136).

Günümüz Lübnan'ında, sosyal, siyasal ve ekonomik yapılar genellikle Lübnan'ın aşiret, mezhep gibi yapılarına dayanmaktadır. Mezhep grupları ve köklü aileler, iç siyasetin şekillenmesinde belirleyici iki unsurdur. Ülkenin en büyük mezhep grubu olan Şiiler, Emel ve Hizbullah gibi siyasi örgütler aracılığıyla güçlerini göstermektedirler ve nüfuslarının giderek arttığı gözlemlenmektedir. Maruniler, ülkenin ikinci önemli mezhep grubunu oluşturmakta ve ekonomik olarak üst düzeydedirler. Üçüncü büyük mezhepsel

grup olan Sünni Müslümanlar, önemli bir nüfusa sahiptirler. Dürzîler ise, Lübnan siyasetinde etkili bir unsur olarak kabul edilmektedirler ve Şuf Dağı çevresinde yaşamaktadırlar. Ayrıca, İsrail ile yakın iş birliği içinde olan Grek Katolikler de Güney Lübnan'da yaşamaktadırlar. Lübnan'ın mevcut siyasi sistemine göre, Cumhurbaşkanı Maruni, Başbakan Sünni ve Meclis Başkanı Şii olarak belirlenmiştir. Lübnan Meclisi'nde bulunan 128 sandalyenin eşit şekilde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında paylaşıldığı bilinmektedir (Atlıoğlu, 2005).

Lübnan'daki Dürzî nüfusu yaklaşık 300.000 kişi olup, çoğunluğu Metn ve Şuf bölgelerindeki Lübnan Dağı bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bekaa'da, özellikle Vadietteym köylerinde de büyük topluluklar bulunur ve bir kısmı Güney Lübnan'ın Şii mahallelerine dağılmıştır. Yerleşimlerinin dağınık doğası nedeniyle, Suriye Dürzîlerinin uyum ve etkisinden yoksundurlar ve Canbolatların rakip gruplarına ve Yazbakiler ve Arslanların muhalif aşiretlerine bağlılıkları nedeniyle daha da bölünmüşlerdir. Yerel siyasette Dürzîler, Hristiyanlara karşı Müslümanlarla yan yana gelme eğiliminde olsalar da bu, sevmedikleri Sünnilerle ilişkilerinin iyi olduğu anlamına gelmiyor. Karışık Dürzî/Hristiyan köyleri oldukça yaygınken, Dürzî/Sünni köyleri çok nadirdir. Lübnan'daki kendine özgü kongre temsil sistemi altında, Temsilciler Meclisi'nde altı sandalyeleri var. Politik olarak varlığını sürdüren eski feodal sistem, 1860'taki karışıklıklarla büyük ölçüde parçalandı. Modern siyasetle ilgilenmeyen geri kalan Dürzîler, esas olarak çiftlikleriyle ve sahip oldukları özerkliği sürdürmekle ilgileniyorlar (Yeşilbursa, 2012: 83-84).

Dürzî nüfus rakamları genellikle güncellenmemiş ve gerçek sayılarını yansıtmamaktadır. Mevcut tahminler yalnızca bildirilen rakamların analizi ve çeşitli eski istatistiksel verilerin örnek olarak kullanılmasıyla elde edilebilir. Bu veriler doğrudan bir saha araştırması ile Dürzî topluluğu içindeki rakamlarla karşılaştırılarak ve Dürzî nüfuslu alanlarda yaşayan veya ziyaret eden bireylerin tanıklıklarıyla doğrulanarak elde edilir. Bir istatistiksel görevi analiz ve çıkarım yoluyla gerçekleştirmenin zorluğuna rağmen ve analizler ve çalışmalar arasındaki geniş farklara rağmen, gerçek şu ki, Dürzîler yaşadıkları ülkelerde dini bir azınlık oluştururlar. Lübnan'da, nüfusunun yüzdesi küresel nüfusun %8'ini geçmez ve Suriye'de %3 ila %4 arasında değişir. En yüksek tahminlere göre, Orta Doğu'nun tamamındaki Dürzî nüfusu bir milyondan azdır. Suriye'de 400.000 ila 500.000

arasında Dürzî olduğu tahmin edilmekte olup, bunların üçte üçü Cebel el-Arab'da yaşamaktadır ve Lübnan'da 280.000 ila 350.000 arasında Dürzî bulunmaktadır. Ürdün'de sadece küçük bir azınlık bulunmakta olup, tahminlere göre sayıları 5.000 ila 20.000 arasında değişmektedir, işgal altındaki Filistin'de yapılan resmi nüfus sayımları ise sayılarının yaklaşık 75.000 olduğunu göstermektedir (Halabi, 2015: 42-43).

2.2. SURİYE'DE DÜRZİLER

Suriye, kuzeyden Türkiye, doğu ve güneydoğudan Irak, güneyden Ürdün, güneybatıdan İsrail, batıdan Lübnan, Akdeniz ve Türkiye ile çevrilidir. Ülkenin resmi adı el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü's-Sûriyye'dir. Fiziki yapısına baktığımızda batıdaki Ensariye, Antilübnan ve Dürzî dağları dışında yüzey şekilleri sade bir görünüm içerisindedir. Şamiye ve Badiye gibi adlara sahip geniş çöl alanları bulunmaktadır. Türkiye'den gelen ve Suriye'deki uzunluğu 680 kilometreyi bulan Fırat nehri, Lübnan'dan gelen Asi ve Fırat'ın kolları Habur ile Belih Suriye'nin en önemli akarsularıdır (Şahin, 2009: 544).

Suriye, coğrafi konumu itibari ile Orta Doğu'da yer alan bir ülkedir. Şu anki durumu ile yarı başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Ülkede devam eden savaş sebebi ile pek fazla geliştiği söylenemez. Ayrıca dünya da en fazla mülteci gönderen ülke konumundadır. Aşağıda Suriye'nin bulunduğu alana dair bir harita bulunmaktadır.

Harita 2.3. Suriye'nin siyasi haritası.

Ülke nüfusunun %50'si yirmi yaşın altındadır ve altmış beş yaş üstü yaşlı nüfus oranı oldukça düşüktür. En önemli etnik gruplar Araplar, Türkler, Dürzîler, Ermeniler ve Kürtlerdir; ayrıca ülkede 300.000'den fazla Filistinli mülteci bulunmaktadır. Toplamda 1 milyondan fazla olan Türklerin büyük çoğunluğu Halep, Menbic, Azâz, Lazkiye, Hama, Humus, Şam ve Kuneytira'da yaşamaktadır. Nüfusun %85'i Müslümanlar, %10'u Hristiyanlar ve geri kalanı 260.000 Dürzî'den oluşmaktadır (Şahin, 2009: 545).

Son verilere göre Suriye'nin demografik yapısı şu şekildedir:

a) Dini gruplar açısından:

- Nüfusu: 17,500,658 (2023)
- Müslümanlar: %85
- Hristiyanlar: %10
- Sünni Müslümanlar: %74
- Nusayriler: %11,5
- Dürzîler: %3
- İsmaililer: %1,5

b) Etnik kimlik açısından:

- Araplar: %70
- Kürt, Ermeni, Çerkez, Türkmen, Filistinli: %30 (Dünya Gerçekleri Kitabı, 2021).

Suriye'nin Dürzî nüfusuna baktığımız zaman, esas olarak Cebel-i Dürzî ve Havran'da yoğunlaşmıştır, ancak Şam'da ve Halep yakınlarındaki Cebel-i Ala'da bir miktar koloniye sahip olanların sayısının yaklaşık 400.000 olduğuna inanılıyor. Bunlardan yaklaşık 20.000'i Haziran 1967'de İsrail tarafından işgal edilen Golan Tepeleri'nde yaşamaktadırlar (Yeşilbursa, 2012: 84).

Suriyeli Dürzîlerin tamamına yakını el-Süveyda ilinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bunlar genellikle tarım sektöründe çalışırlar. Bölgenin ileri gelen ailelerine bakıldığında tamamı Dürzîlerden oluşmaktadır. Burada yaşayan Dürzîler kendi içlerinde güçlü bir sosyal bağ kurmuşlardır. Süveyda bölgesindeki Dürzîlerin liderliği önce Hamdan ailesindeyken 1868 yılında el-Atraş ailesinin yönetimine geçmiştir. 1890'larda ortaya çıkan feodal yapıya karşı ayaklanmalar çıkaran köylüler, yörede bulunan toprakların bir kısmının tapusunu almayı başarmışlardır. O zamandan günümüze kadar Dürzî köylülerinin birçoğu küçük

ve orta ölçekli toprak sahibi konumuna gelmişlerdir. Toprak sahibi olamayan Dürzîler ise ya mevsimlik işçi olarak çalışmış ya da yeni iş bulacağınız hayalleriyle kentlere göç etmişlerdir (Bağlıoğlu, 2018: 115).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Irak, Ürdün ve Filistin'i, Fransa ise Suriye ve Lübnan'ı almak için anlaşmışlardır. 8 Mart 1920 tarihinde Şam'da Batılı ülkelerin denetiminde bir kongre düzenlenerek Fransa'nın mandası altında Büyük Suriye Devleti'nin kurulduğu ilan edildi. 4 Mart 1921'de Fransa ile Dürzîler arasında bir anlaşma yapıldı ve Cebel-i Dürzî özerk bir yapıya sahip olacaktı. Bu bölge Fransız mandası altında geniş idari ve ekonomik yetkilere sahip olacaktır. Fransa ise, Cebel-i Dürzî'de bir garnizon bulunduracaktır. Salim el-Atraş, Cebel-i Dürzî özerk bölgesinin başkanı seçilmiştir. Dürzîler böylelikle Suriye'de amaçlarına ulaşmıştır ancak Lübnan politikasında etkisiz bırakılmışlardır ve bunun tepkisini 1925 ve 1927 yılları arasında isyan çıkararak göstermişlerdir. Özerk bir cumhuriyet kurulmasına rağmen Dürzîler bu durumdan pek de memnun değillerdi. 1928 yılında hazırlanan anayasada Suriye topraklarının bölünmez bir bütün olduğu belirtilerek Dürzî özerk bölgesinin oluşumuna karşı çıkılmıştır. Ancak Fransa, anayasanın bu maddesini kabul etmediğini belirtmiştir. 1936 yılına kadar özerklik devam etmiştir fakat bu tarihten sonra Cebel-i Dürzî Suriye'nin egemenliği altına girmiştir (Bağlıoğlu, 2018: 115-116).

Lübnan'da olduğu gibi Suriye'de de mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçilik idari yapının oluşmasında daima etkin konumda olmuştur. Fakat bölge de mezhepçilik daha baskın bir rol üstlenmiştir. Yıllardır Fransız mandasının altında kalan Suriye 1945 yılında manda yönetiminden kurtulmuş ve tam bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu döneme kadar Suriye'de herhangi bir Nusayri etkileşimi görülmemiştir. Ancak 1952 yılında Dürzîler ayaklanınca Dürzîlere olan güven kaybolarak onların yerini Nusayriler almaya başlamıştır. Böylelikle Nusayriler ordunun içerisine girerek orada çeşitli görevler almışlardır. Sünniler ise orduda görev almaya yanaşmamışlardır ve askerliği meslek olarak küçümsemişlerdir. Ülkede çıkan darbeler sonucunda Sünni olan subayların çoğunu temizlemişlerdir ve onların yerine alt kademedede bulunan Nusayri subayların etkinliği artmış böylelikle Nusayriler kilit noktaları ele geçirmeye başlamışlardır. Ordunun yanında Baas Partisi de yavaş yavaş Nusayrilerin kontrolüne girmeye başlamıştır.

Daha sonraları Mısır ve Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşme kararı almıştır. Bu duruma Şamlı Sünni albaylar darbe girişiminde bulunarak Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılmasını sağladılar. Bu darbeden sonra orduda değişiklikler meydana gelmiştir. Üst kademedeki komutanlardan ikisi Hristiyan ve üçüncüsü Nusayri olduğu için ordunun başına da dördüncü sırada yer alan Dürzî Tümgeneral Abdülkerim Zahraddin getirilmiştir. Darbeden dolayı çıkan iç karışıklıklarla birlikte Nusayrilerin denetiminde olan Baas Partisi iktidarı tekrar eline almıştır. Parti, askeri örgütüne yeni üyeler kabul ederken Baas Ulusal Muhafız Birliği'ne istihbarat elemanı alımlarında öncelik Nusayriler olmak üzere Dürzî, İsmâîlî ve Hristiyanları tercih etmişlerdir (Bağlıoğlu, 2018: 116-117).

1970 yılında Alevi kökenli bir asker olan Hafız Esad, Suriye yönetiminin başına geçerek gerginlikler oluşturmuştur. Gerginlikler sonucunda Müslüman Kardeşler gibi Sünni muhalif guruplar kurulmuştur. Alevi rejim, başlarda halkın çoğunluğuyla aralarındaki gerginliklerden rahatsızlık duymuştur fakat daha sonraları halkla aralarında herhangi bir fark olmadığını göstermek istemiştir. Rejim, ilk olarak anayasaya devlet başkanın bir Müslüman olması zorunluluğunu getirmiştir. Ancak bu durum istedikleri gibi uzun sürmemiştir çünkü Fransız mandası ile başlayan ve darbelerle devam eden Otokratik yönetim kendini göstermeye başlamıştır. Muhalif guruplar bastırılmaya çalışılmış, ülke genelinde süresiz olağanüstü hâl ilan edilmiş, tutuklamaların ve işkencelerin ardı arkası kesilmemiştir (Özdemir, 2016: 82). 2000 yılı başlarında Hafız Esad, başbakan, başkan yardımcısı ve genelkurmay başkanı gibi iktidarda etkin konumda bulunan tüm görevlileri değiştirerek içte oluşabilecek kargaşayı önlemek istemiştir. Fakat 10 Haziran 2000 yılında Hafız Esad ölmüştür (Bağlıoğlu, 2018: 121).

Hafız Esad'ın ölümünden sonra yerini oğlu Beşar Esad almıştır. Babası ile bir kıyaslamaya gidildiğinde Suriye'nin siyasetinde bir yumuşama eğilimi göstermiştir bu da halka umut vermiştir. Pek çok sözler vererek çeşitli yenilikler yapacağını söylemiştir. Tutuklu olan birçok mahkûmu serbest bırakmıştır. Esad her ne kadar verdiği sözleri tutmaya çalışsa da kısa süre sonra o da babasının izinden gitmeye başlamıştır. Hafız Esad dönemi ile etkileri neredeyse bitecek olan Dürzîler için bu dönem yeniden bir canlanış olabilirdi. Çünkü Dürzîler, tarihin her döneminde “Dürzî Devleti” kurma fikrini hep canlı tutmuşlardır ve ne olursa

olsun bu hedeflerinden vazgeçmemişlerdir. Suriye son dönemlerde ABD ile yaşadığı gerginliklerden dolayı gündeme gelmektedir. ABD yetkilileri, Suriye'yi terörist bir devlet olarak ilan etmiştir. Irak işgalinden sonra Suriye'ye olan baskıları gittikçe arttırmışlardır. Beşar Esed Orta Doğu'da barış baskılarına olumlu cevaplar vermiş olsa da iç savaşın çıkmasına müdahale edememiştir (Bağlıoğlu, 2018: 122).

Suriye'de çıkan iç savaştan sonra Dürzîlerin durumuna bakacak olursak tarafsız bir tutum sergilediklerini görürüz. Topluluk olarak rejime karşı savaşmayı reddetmekle birlikte rejimle birlikte aynı safta savaşmayı da kabul etmemişlerdir. Yalnızca kendilerini düşünen bir inanca sahip oldukları için burada da bölgelerini koruyabilmek için yaşadıkları yerlerde bulunan Halk Komitelerine katılmışlardır. Ancak savaş durumunun ciddiyetine varan Dürzîler zamanla kendilerini savaşın içerisinde bulmuşlardır. Dürzîlerin rejimle ilgili bu karmaşık tutumlarını iki yüzlülük olarak niteleyenler olmuştur. Bu nitelemeyi şu örneğe göre vermişlerdir: 2015 yılında bombalı araba saldırısına uğrayarak ölen Dürzî Şeyh Vahid el-Balus, dini otoriteye sahip ve rejime bağlı olan milisleri kuran ilk kişilerden biridir. Sadece rejimden değil İsrail Dürzîlerinden de yardım aldığı bilinmektedir. Ancak daha sonra Cebel-i Dürzî'yi Suriye devletinden bağımsızlaştırmak istediklerini anlayınca rejimle arasına mesafe koyarak ters düşmüşlerdir. Daha sonrasında Balus, Dürzîlerden diğer vilayetlerde değil de sadece kendi yaşadıkları vilayetleri korumaları için savaşmalarını istemiştir. Her Dürzî aynı görüşe sahip olmadığı için bazı Dürzîler yaşanan rejime net bir duruş sergileyerek ya rejime karşı çıkmışlardır ya da rejimle birlikte savaşmışlardır (Alravi, 2021).

Süveyda coğrafi konumundan dolayı önemli ve kritik bir bölgeye sahiptir. Dürzî köyleri üzerinden Ürdün sınırına koridor oluşturabilecek ihtimali olduğu için muhalifler açısından önemli bir bölgedir. 2013 yılında Dürzîler ve Suriye'deki muhalifler arasında gerilimler başlamıştır. Bunun sebebi ise Suriye'deki muhaliflerin Dürzîleri samimi bulmamaları, sadece Sünniliğe geçerlerse onlarla iş birliği yapacaklarını söyleyip Sünniliği kabul etmeyenlerle savaşacaklarını duyurmuşlardır. Bunun sonucunda mezheplerini ve inançlarını terk etmek istemeyen ve yaşadıkları bölgeyi korumak için silah yardımına ihtiyaçları olan Dürzîler rejimle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bazı Dürzî milisler rejimle yakın ilişkilerde bulunmuştur. 2015 yılında kurulan Dareh el-

Vatan Örgütü bunlardan biridir. Esed 2018 yılında yaptığı bir konuşmada “sadece yaşadığımız bölgeleri korumamız doğru değildir. Suriye bir bütündür ve Suriye’yi savaşıp korumalıyız” diyerek Dürzîleri, rejimin ordusuna davet etmiştir. Fakat Dürzîler topluluk olarak buna karşı çıkmışlardır. Dürzîler kendi bölgeleri dışındaki yerleri korumadıkları için ve savaşta yer almadıklarından dolayı rejim yetkilileri Dürzî köylerinde Halk Komiteleri kurarak bu şekilde Dürzî gençleri savaşa dahil etmeyi hedeflemiştir (Alravi, 2021).

Genel olarak, Dürzîlerin olaylar karşısındaki tutumlarının oldukça değişken olduğunu görmekteyiz. Güç ve otoritenin bulunduğu yerde yer almışlar ve savaş sırasında öncelikle kendi yaşam alanlarını düşünmüşlerdir. Bu durum, yaşadıkları ülkede bütünlüğü sağlamadıklarının bir kanıtıdır. Dürzîlerin genel inanışlarına baktığımızda, yalnızca kendi mezheplerinden olanları benimseyip diğer mezheplerden olanlara karşı gizlilik (takiyye) ilkesini ustalıkla kullandıklarını söyleyebiliriz.

2.3. FİLİSTİN’DE DÜRZÎLER

Filistin, üç semavi dinin en etkin olduğu bölgelerin başında gelmektedir. Filistin toprakları, Suriye ile Mısır arasında ve Akdeniz ile Şeria Nehri arasında yer alır. Bu topraklar, Akdeniz’in güneydoğu ucunda, Asya ile Afrika arasında bir köprü konumundadır. Filistin’in coğrafi sınırları, Şeria Nehri’nin döküldüğü Ölü Deniz’e kadar uzanır. Bu sınırlar içinde üç ana bölge vardır: Akdeniz kıyıları, kuzeyden güneye uzanan dağ silsilesi ve doğudaki Şeria Vadisi. Bu üç bölgeyi hemen her kaynak kabul eder. Ortadaki dağlık bölge, genellikle Celile bölgesi olarak adlandırılır ve Safed, Nasıra ve Tabor Dağı gibi yerleri içerir. Daha güneyde, Nablus şehri etrafında yer alan Samiriye bölgesi vardır. Şeria Nehri’nin döküldüğü yerden başlayarak Kudüs, Beytullahim ve Halilürrahman şehirlerinin olduğu Yahudiye bölgesi ve daha güneyde Bi’rüsebi şehrinin bulunduğu Necef çölü bulunur. Filistin, tarih öncesi dönemlerden itibaren çeşitli göçlerle gelen kavimlerin yerleştiği ve pek çok istila ve fetihlere maruz kalan bir bölgedir. Bu durumun iki önemli sebebi bölgenin Arap coğrafyası içindeki zenginliği ve stratejik tabiatla üç büyük ilahi dinin gerek doğuş gerekse gelişmesinde oynadığı önemli rol ve içinde barındırdığı kutsal yerler şeklinde söylenebilir. Filistin adıyla bilinen bu toprakların yaşadığı istilalar ve çeşitli kavimlerin buraya hâkim olmak için verdikleri mücadeleler dolayısıyla siyasi sınırlarını tam bir şekilde çizmek

kolay değildir. Söz konusu siyasi sınırları içinde Filistin'in iklim çeşitliliği de ilgi çekici bir konuma sahiptir (Karaman, 1996: 89).

Üç semavi dinin birleştiği yer olarak bildiğimiz Filistin, farklı kültürlerin de birleştiği yer olarak bilinir. Filistin adıyla bilinen ve Museviler arasında Arz-ı Mev'ud sayılan topraklarda Birleşmiş Milletler 29 Kasım 1947 yılında aldığı karar ile bölgenin bir kısmı Arap diğer kısmı Yahudi olarak iki devlete bölünmüştür ve Kudüs'ün de uluslararası bir statüde olmasını kararlaştırmışlardır. Bu verilen kararlara Yahudiler uymamıştır ve kendilerine verilen toprakların yanında Arap topraklarına da gözlerini dikmişlerdir. 14 Mayıs 1948 yılında İsrail Devleti kurularak Arap topraklarının önemli bir kısmını da işgal etmişlerdir. Daha sonra sırasıyla 1948 Arap-İsrail Savaşı olmuş ve bu savaşlar sonucunda İsrail sınırlarını genişleterek konumunu sağlamlaştırmıştır. Yahudiler, 19. yüzyılın sonlarından itibaren dünyaya dağılmışlardır. Museviliğin doğum yeri olarak nitelendirdikleri Arz-ı Mev'ud'a dönerek kendilerinin saydıkları bu topraklara sahip olmak istemişlerdir. Siyonist teşkilatların maddi yardımları ile verimli olan yerlerden ve kimsenin oturmadığı alanlardan on binlerce dönümlük arazi satın almışlardır. Dolayısıyla bölgede Yahudi sayısı bir hayli artmaya başlamıştır. Günümüzde yaklaşık 8.500.000 olan İsrail nüfusunun %81'ini Yahudiler, %14,6'sını Müslümanlar, %3,2'sini Hristiyanlar oluşturmaktadır. İsrail'deki Dürzîlerin nüfusa oranı ise %1,7 civarındadır (Bağlıoğlu, 2018: 122-123).

İsrail'deki Dürzî topluluğunun sayısı 30.000 civarındadır ve çoğunlukla Celile'deki on sekiz köye ve Karmel Dağı'ndaki dış kolonilere yoğunlaşmışlardır. Büyük ölçüde tarımsal bir topluluk olan Dürzîler, Suriye ve Lübnan'daki benzerleri gibi örgütlenmiş olup, önde gelen üç aile Tarif, Kheir ve Muadi'dir. 1957'de kabul edilen bir kanunla, kişisel statü, dini vakıf fonlarının idaresi ve Dürzîlerin kutsal yerleri gibi konular da dahil olmak üzere iç işleriyle ilgilenme yetkisine sahip özerk bir dini topluluk olarak tanınmışlardır. 1962'den beri kişisel hukuklarının idaresi için kendi mahkemeleri vardı ve Ekim 1967'de Dürzî topluluğu artık idari amaçlar için bir azınlık grubu olarak görülmüyordu ve Arap azınlığın aksine hükümetle olan tüm ilişkilerinde Yahudi vatandaşlarla aynı kanalları kullanabiliyorlardı. İsrail'deki Müslüman ve Hristiyan Arapların aksine Dürzîler askerlik hizmeti için uygun görülmüştür. Vicdani gerekçelerle muaf tutulmalarına izin veriliyor, ancak çok azı bundan yararlanıyor ve önemli bir

kısmı İsrail Savunma Bakanlığı'nda görev yapmaktadır (Yeşilbursa, 2012: 86-87).

İsrail'de Galile, Karmel Dağı ve Golan Bölgesi'nde yaşayan Dürzîler, İsrail vatandaşı sayılmaktadırlar. İsrail'deki Dürzîler, Yahudiler gibi askerlik görevini yapmaktadırlar. Genel olarak Lübnan sınırında görevlendirilen Dürzî askerleri Lübnan'dan yapılan Filistin saldırıları sonucunda öldürülmüşlerdir. İsrail, Dürzîleri Golan Bölgesi'nde toplayarak Suriye'ye karşı bir güvenlik ağı kurmak istemiştir. Fakat Dürzîlerin bir kısmı İsrail'e hizmet etmekten haz almamaktadır. Dürzîler ile Yahudilerin bu kadar yakınlaşmasındaki ana etkene baktığımızda İngiliz Manda rejiminin baş rolde olduğunu görmekteyiz. İsrail Devleti kurulmadan önce Filistin Dürzîleri soyutlanmış bir yaşam sürmekteydiler. Bunun sebebi olarak da Dürzîlerin toplu halde kırsal kesimlerde, kent merkezlerinden uzak şekilde yaşamalarıdır (Bağlıoğlu, 2018: 124).

Genel inançlarına baktığımızda da yaşam alanları ve ibadet alanlarını hep uzak ve dağlık bölgelere kurduklarını görürüz. Sonuç olarak toplu alanlardan kendilerini soyutladıklarını söyleyebiliriz.

İsrail'de çok sayıda Dürzî tapınağı vardır ve bunların en önemlisi Hittin yakınlarındaki Nebi Şuayb'ın kutsal makamıdır. Dürzîler, Şuayb Peygamberi kendi peygamberleri olarak görmektedirler. Hatta şu da öne sürülmüştür ki Dürzîler ve Yahudiler ortak bir ataya sahip olabilirler (Yeşilbursa, 2012: 87).

İsrail'de kimliklerin milliyet kısmına Yahudilik dışında Arap, Dürzî ve Çerkez yazılmaktadır ve Dürzîlerin kendilerini Arap olarak nitelemelerini yasaklamışlardır. Esasında bir din veya mezhep kabul edilen Dürzîlik, etnik ve ulusal bir kimliğe dönüşmüştür. Dürzîlerin, İsrail'e tam olarak bağlanması için İsrail Devlet'i bazı kültür ve din politikaları izlemiştir. Dürzîlerin bölgede yaşayan Araplardan ve Müslümanlardan farklı kılınması için öncelikle kendi Dürzî dini mahkemelerini kuran İsrail, aynı şekilde Dürzîlere has dini bayramlar oluşturmuştur. Dürzîler, her yıl 25 Nisan'da Nebi Şuayb Bayramı kutlamaktadırlar. Dürzîlere özel bir bayrak yapılmıştır ve bu bayrak Dürzî evlerinde, anıtlarında İsrail bayrağı ile asılmaktadır. Aynı şekilde simgeleri olarak Davut yıldızına benzeyen bir Dürzî yıldızı da yapılmıştır. İsrail Devleti'nin Dürzîleri özgün hale getirmek için uyguladığı bir diğer politika ise Dürzî kültür

merkezleri ve müzeleri kurmak olmuştur. İsrail'in Dürzîlerin diğer toplumlarla bağlantılarının koparılması için uyguladığı politikalardan biri de Dürzîlerin özerk bir eğitime sahip olmasını sağlamak olmuştur. Okullarda Arap ve Müslüman öğretmenler yerine daha az eğitilmiş olan fakat Dürzî inancına sahip öğretmenler almıştır. Bununla birlikte okulda okutulan kitaplarda Dürzîlerin Arap olmadıklarına dair bilgiler verilerek Dürzîleri Arap kimliğinden ve Arap tarihinden uzak tutmayı hedeflemişlerdir. Dürzîlere yönelik yapılan eğitim müfredatında; Arap dilinin ve Dürzî kültürünün öğretilmesi, İsrail ile barış içerisinde yaşama düşüncesi, bütün vatandaşların eşit olarak yaşadıkları ana vatani sevmeye duygusu, İsrail Devleti'ne sadık olma ve İsrail'in gelişim ve savunmasına katkı sağlama, Yahudiler ve Dürzîler arasındaki iyi ilişkilerin ve Yahudi kültürünün öğretilmesi, İsrail Devleti'ne sadık kalma, Dürzîlerin kökenlerine ve bu mezhebin mensuplarının ülkede yaşayan diğer mezhep unsurlarıyla aynı kaderi paylaşacaklarına dair düşüncelerin empoze edilmesine önem verilmiştir (Artokça, 2013: 22).

Dürzîler, Filistin/İsrail bölgesinde, kendi inanç ve yaşam alanlarının korunması için İsrail'in yanında yer almıştır ancak günümüzde İsrail'in kabul ettiği Yahudi ulusal yasası sonucunda ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedirler.

2.4. DÜRZÎ İNANÇ ESASLARI

Dürzîlerin kendine özgü bir inanç ve uygulama kümesi vardır ve Kur'an'ın yanı sıra Yunan ve Hint felsefesinin etkisi Dürzî kutsal metinlerinde ve inancında açıkça görülmektedir. Dürzîlik, pek çok yönden geleneksel İslam'dan farklılık gösteren bir ezoterik inançtır. Bu, felsefî bir arka plana dayanan gnostik bir inançtır (Makarim 1974: 4). Dürzî inancının alimleri, din, tıp, mantık, matematik, felsefe, tarih ve dillerin öğretildiği Fatimi-İsmailî okullarında eğitim görmüş olan teologlardır. Kais M. Firro, Dürzî öğretilerinin İsmailîlik'e kadar izlenebileceğini ancak yeni davanın Dürzî düzenini Ortodoks İsmailî inançlarının dışına yerleştirmeyi amaçladığını söylemektedir. Örneğin, Dürzî öğretilerin getirdiği radikal değişiklik, imametin kalıtsal sistemini kaldırmak ve İsmâilî mesihçi fikrin yerine Tanrı'nın birliğinin son zaferini (Allah'ın birliği; tevhid), son bir Yargı Günü'nden önce bir son döngüsünde Tanrısal gösterimlerin meydana geleceği şeklinde bir değişikliktir. Dürzî öğretiler, Tanrı'nın kesin, tavizsiz birliğini ve yaratılışın Dürzî kavramını İsmâilî yorumlama ve Neoplatonik felsefeyi takip ettiğini belirtir (Firro, 1992: 10-11). Bu felsefeler temelinde, Dürzîler mutlak, iyi ve kötü ve ölümden sonraki yaşam hakkındaki dünya görüşlerini açıklar. Dürzî öğretilerinde Tanrı, varlık üstünde veya ötesinde değildir, Tanrı kendisi varlıktır. O, zamanı ve mekânı temsil ettiği için ondan ayrı veya dışında olamaz, çünkü o zaman Tanrı ile paralel bir şekilde var olurdu. Tanrı ile varlık arasındaki bu ayrılık kavramı, Tanrı ve evren arasında bir çoğulluğu temsil ettiği için Dürzî öğretisi tarafından kabul edilmez. Çoğulluk sadece zaman ve mekân içinde mümkündür. Peki Tanrı birken, O'nun dışında bir şey varken Tanrı nasıl bir olabilir? Hamza b. Ali bize şöyle der: *“Tanrı belirli bir yeri işgal etmez, çünkü o sınırlı olurdu... O'nun olmadığı bir yer yoktur, aksi takdirde gücü eksik olurdu. O ne ilk, çünkü bu, bir son ile ilişkili bir kavramı ima eder, ne de son, çünkü bu, O'nun bir başlangıcı olmasını sağlardı”* (Makarim, 1974: 41). Kötülük, Dürzî öğretilerine göre madde içinde değil; aslında, gerçek amacından sapmış olanların kalbinde yatar ki bu da ‘Birleşik Olan’ ile birlik olmaktır. Bencillik ve kişinin kendi benliği, insanı gerçek amacından, yani gerçek doğasından ve insanın evrensel fikir birliğinden uzaklaştırır. Kötülük, bir kişinin varlık birliğinden ayrılmasının bir “metafizik benmerkezciliği” ürünüdür. Diğer

yandan, iyilik veya sevgi, bütün varlığı içeren ‘Birleşik Olan’ ile birliğin hissiyatıdır (Timani, 2021: 732).

Dürzî alimler arasında bir uzlaşma vardır ki Dürzî uygulamaları ve davranışları, bir dereceye kadar Sufizm’de bulunanlarla özdeşleşmektedir ve sonraki Dürzî inancına benzerlikler sunmaktadır. Dürzîlerin Sufi uygulamalarını ve davranışlarını uygulaması, Dürzî ve Dürzî olmayan bilginlerin mezhebi İslam’ın ayrılmaz bir yönü olarak tanımlamasına neden olmuştur. Eğer Sufizm’i ve Dürzî inancını tarihî göstergeleriyle ele alırsak, Dürzî ve Sufi kökleri ve metodolojileri, İslam’ın bâtın boyutundan türemiştir. Tarihî gelişmeleri boyunca, Sufi hareketleri ve Dürzîler, İslam’ın ezoterik yolunu izlemiş, bu uygulama Dürzîler ile Sufilerin ve diğer İslam ezoterik tarikatlarının arasında derin bir ilişkiye yol açmıştır (Timani, 2021: 733).

Dürzî öğretiler, İslam direklerinin sadece doğrudan sonuçları veya alegorik yorumlarında değil, gerçek anlamlarında uygulanmasını vurgulamaktadır. Hamza b. Ali, bu direkleri gerçek inananı ritüel kısıtlamalardan ve anlamalarının gerçek anlamlarından kurtarmak için, ancak tevhide bağlı olanlar gerçek anlamlarını gerçekleştirebilir (veya çaba göstermelidir) diye geliştirmiştir (Makarim 1974: 90).

Makarim, Dürzî Kutsal Kitabının direklerle, anlamsal ve alegorik çağrışımlarından başka bir anlam verdiğini belirtmiştir, çünkü Dürzî inancı hem İslam hem de imanın yaklaşımını tevhidin daha büyük kavramına yani, Tanrı’nın birliğinin bilgisine dönüştürmüştür (Makarim 1974: 91).

Dürzî inanç esaslarını araştırdığımızda dört ana madde de toplandığını görmekteyiz. Bunlar:

- 1-Hâkim-Biemrillah’ın ilah olduğuna iman etmek.
- 2-Hamza b. Ali’yi bilmek (Emri tanımak).
- 3-Hududu bilmek.
- 4-Yedi Esası bilmek.

2.4.1. Hâkim-Biemrillah'ın İlah Olduğuna İman Etmek

Dürzîlikte inanılması gereken ilk şey, Hâkim-Biemrillah'ın ilahlığını kabul etmektir. Asıl ismi el-Hâkim-Biemrillâh Ebû Alî el-Mansûr b. el-Azîz el-Muizz el-Ubeydî el-Fâtımî'dir (ö. 411/1021). 23 Rabiü'l-Evvel 375 /15 Ağustos 985 senesi Kahire'deki hilafet sarayında dünyaya gelmiştir. Mısır'daki Fâtîmi halifelerinin üçüncüsüdür. Kendisi Mısır'da doğmuş ilk Fâtîmi halifesidir (Şenzeybek, 2008: 40). Sekiz yaşında veliaht tayin edilerek on bir yaşında da halife olmuştur. Sert bir yapıya sahip olan Hâkim, merhametsiz, insanları öldürmekten zevk duyan bir kişiliğe sahiptir. Cuma günleri hutbede kendi adını okutarak halkın o vakit ayağa kalkıp saygı göstermesini emretmiştir (Öz, 2017: 340-341). Hâkim, minberde okutulan hutbede 'Bismillahirrahmanirrahim' demek yerine 'bismi'l-hâkimi'l-muhyi'l-mümit' sözünün kullanılmasını istemiştir (Yeşilçay, 2021: 8).

Söz ve davranışlarında tutarlı olmayıp bir gün çok cömert bir günde çok cimri olan Hâkim'in, tuhaf davranışlara sahip olduğuna dair rivayetlerde mevcuttur. Üzerine giydiği bir kıyafeti senelerce çıkarmadığı bilinmektedir. Halife olmasına rağmen Kahire sokaklarında eşek üzerinde dolaşır halkın tepkisini daha da üstüne çekmektedir. İlahlığını ilan etmeden önce geceleri sıklıkla Mukattam Dağı'na giderek yanında götürdüğü hizmetkârlarına edep dışı davranışlarda bulunduğu söylenmektedir (Öz, 2017: 341).

Hâkim-Biemrillah'ın, 411 Şevval ayının 27. Pazartesi (12-13 Şubat 1021) gecesi el-Mukattam dağına gidip daha sonra dönmediği ve kayıtlara öldüğü geçmiştir. Öldürenin ise kız kardeşi Sittü'l-mülk olduğu söylenmektedir. Rivayete göre; Hâkim, kız kardeşinin Mısırlı erkeklerle bir araya gelip eğlendiğini ve Mısırlı erkeklerle ilişkisinin olduğuna dair bir mektup ele geçirmiş ve bu duruma çok sinirlenmiştir. Hâkim, derhal emir vererek Mısırlı erkeklerin öldürülmesini ve var olan dükkanlarının ve evlerinin de yağmalanmasını istemiştir. Şehirde çıkan kargaşadan sonra Hâkim, bunun sorumlusu olan kardeşine uyarı mahiyetinde mektup göndermiştir. Eline ulaşan mektupta öldürülmekten korkan Sittü'l-Mülk, ordu komutanı İbn Devvasla birlikte abisine bir suikast tertip etmek istemiştir. İbn Devvas'a, abisinin geceleri genellikle Mukattam Dağı'na gittiğinin bilgisini veren Sittü'l-Mülk, o gece abisinin öldüğü haberini almıştır. Dağda Hâkim'den geriye kalan sadece düğmeleri çözülmemiş fakat üzerinde hançer izleri bulunan elbisesi

olmuştur. Orta da bulunmayan cesedi hakkında da farklı rivayetler vardır. Kimisi cesedi kardeşinin isteyip defnettiği yönündedir. Kimisi bir kuyuya atıldığı yönündedir. Dürzî inancına göre ise Hâkim ölmemiştir, gökyüzüne yükselerek gaybete girdiği yönündedir ve insanların çıkardığı bozgunculuktan dolayı gizlenmiştir. İnsanlar yaptıkları kötülükten dolayı pişman olup tövbe ettikten sonra Hâkim tekrar gelecek ve Dürzî inancına bağlı olan insanları ödüllendirip, Dürzî inancına mensup olmayanları cezalandıracağı yönünde yorumlar vardır (Yeşilçay, 2021: 9).

İzmirli'ye göre; *“Hâkim-Biemrillah, Hristiyanlık ile ilgili derin tartışmalar yapardı. Mesih'in Lâhût ve Nâsût'u, ölümü, ikinci defa dünyaya dönmesi konularını uzun uzadıya ele alır, gizlice Hristiyan alimleriyle buluşur, bu konuları onlarla konuşurdu. O dönemde İbnü'l-Aziz (el-Hâkim-Biemrillah Halveti) diye bilinen kendisinin yaptırdığı ve Hristiyanlığın öğretilerini incelemek için özel bir halvet yaptırmıştı. Hamza, o Hristiyan öğretilerinden dini tevhid olan Dürzî fırkasına birçok şey nakletmiştir. Hâkim, Mukattam Dağı'na çıkıp günlerini Şehran Manastırı'ndaki rahiplerle geçirir, özellikle Hristiyan öğretilerinin karmaşık konularını onlarla tartışır, ardından geri dönerdi. Ancak, bu faaliyetlerini sadece veziri Hamza dışında kimse bilmezdi. Hâkim, Şehran Manastırı'nda inzivaya çekilmiş ve orada ölmüştür.”* (Hakkı, t.y: 61).

2.4.2. Hamza b. Ali'yi Bilmek (Emr'i Tanımak)

Dürzî inancının ikinci aslı Emr'i yani Hamza b. Ali'yi bilmektir. Dürzî inancının yayılmasında da en etkili isim olarak bilinen, Hâkim-Biemrillah'ın vezirliğini yapan kişi Hamza b. Ali'dir. Hamza, 985 yılında İran'da Horasan'ın Zuzen şehrinde dünyaya gelmiştir. Mısır'a ne zaman geldiği bilinmemekle birlikte yirmi yahut otuz yaşındayken Daru'l-Hikme'deki te'vil meclislerine devam etmiş, burada bulunan İranlı İsmâilî dâîler tarafından Fatîmi adıyla şöhret kazanmıştır. Kısa zamanda dâîlerin reisi olan Hamza, halifenin yakınları arasına katılarak Hâkim-Biemrillah'ın sarayında yaşamaya başlamıştır. Hamza, Mısır'a dâî olarak gitmemiş, Hakim'in sarayında görev almıştır (Öz, 2017: 346).

Bazı gizli İsmâilî vesikalarda Hamza'nın hiçbir zaman Hakim'in emrinden ayrılmadığını daima birlikte hareket ettiklerini, dâîlik mertebesine yükseldiğini, Dürzî mezhebini çok iyi bir şekilde bildiğini, ikna kabiliyetinin yüksek olması sebebiyle halifenin ilah olduğunu çevresine duyurduğu yönündedir. Bu

saydıklarımız Hamza'nın itibarını son derece artıran olaylar olmuştur. Hamza Dürzîliğe ilk başlarda sadece bir İslam mezhebi olarak değil de dünya düzenini kurmak için yeni bir din gözüyle bakmıştır. Bunun içinde hilafet gücünden faydalanmak için Hâkim-Biemrillah'ı ilah olarak göstermiş ve insanların dikkatini çekmeye çalışmıştır (Şenzeybek, 2001: 80).

Hâkim, Babu'n-Nasr dışında bir cami yaptırmaya başlamış ve bu mabedin tamamlama işini Hamza üstlenmiştir. Hamza orada Allah'ın Hâkim-Biemrillah'ta zuhur ve tecelli ettiğini gizli bir şekilde propaganda etmeye başlayınca çevrede bulunan müfrit İsmâîlîler'den bir kısmı da bu propagandaya katılmıştır. Sürekli Hakim'i baskılayan Hamza, sonunda kendisini vezirliğe tayin ettirmeyi başarmıştır. Halifenin karmaşık ruh halini bilen ve son derece zeki bir yapıya sahip olan Hamza, Hâkim adına, İslam, Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm, Yunan Felsefesi, eski Mısır inançlarından aldığı öğelerle, kendisinin de kutsal bir şahsiyet olduğunu dile getirmiş ve kendisinin de içinde yer aldığı bir mezhep kurmaya niyetlenmiş ve bu işinde başarıya ulaşmıştır. 408/1017 senesinde Hamza İmam ilan edilmiştir. İnsanları ilahi çağrıya davet ederek onlara Tanrı'nın birliği hususundaki doğru bilgileri aktarmaya başlamıştır. Davetinde ibadet konularına pek değinmemekle birlikte davetini akli ve ruhi yönden canlandırmak olduğunu dile getirmiştir. Hamza hitap ettiği çevreye kendisinin Hakim'in Resulü olduğunu ve Hakim'in de ona 'Resulallah' ismini verdiğini söylemiştir. Hâkim, Hamza'yı 'Dâî ed-Duat' yani baş dâî olarak ilan etmiştir. Bu seneye Hamza senesi adı verilmiştir (Şenzeybek, 2001: 81).

Hâkim-Biemrillah'ın ilahlılığının duyurulmasından sonra halk harekete geçerek, Kahire'de Mescid-i Ridan'da Hamza'ya saldırmıştır. Bu sırada yanında bulunan on iki kişi ile Hamza, Halifenin müdahalesi ile canını zor kurtarmıştır. Hamza, bu saldırıdan sonra uzun bir süre ortalıkta gözükmeyi. Kendisine Kahire dışında Mescid-i Ridan'da gizli bir alan yaptırmıştır. Fakat gizlenmesi fayda vermeyerek, düşmanları mescide saldırmış ve saklandığı yerin kapısını yakmıştır. Kapının arkasında bir taş kapı daha olduğu için ateş bu taş kapıyı etkilememiştir. Hamza, Mısır halkının aleyhindeki ayaklanmadan sonra 409/1018 senesinde inzivaya çekilmeye karar vermiştir. Bu seneye gaybet ve gizlenme senesi denmiştir. Bu senenin özelliklerini ve niçin gaybet ve gizlenme senesi olduğunu Hamza şöyle açıklamıştır:

“Bu sene zorluk, imtihan ve azap senesidir. Gaybetten maksat ise halkı imtihan etmektir. Zorluk, Hamza’nın muvahhidleri cezalandıran ortadan kayboluşudur.” (Şenzeybek, 2001: 81-82).

411/1020 senesi Hâkim-Biemrillah’ın ölüm senesidir ve yerine Dürzîlerin verdiği ‘Lanetullah’ lakabıyla bilinen oğlu Ali geçmiştir. Ali’nin başa geçmesiyle davet duraklamış, Dürzîler teker teker Mısır’dan kovulup Lübnan’daki Vadietteym bölgesine göç etmiştir. Bu sırada Hamza hakkında çeşitli rivayetler vardır. Kendisine tabii olanlarla birlikte önce Şam’a daha sonra Suriye tarafına oradan da Cebelü’-d-Dürüz bölgesine geçip yerleştiğini söylemişlerdir. Bu dönemde kendisine inanan insanlar çoğalmıştır. Hamza gizlenme döneminde olduğu için işlerini Muktena Bahaüddin’e yaptırmıştır. Bir diğer rivayet ise Hamza, Mısır’da sadece Muktena Bahaüddin’in bildiği yerde gaybete girmiştir. Bir diğer rivayete göre de Hâkim öldükten sonra Hamza’nın bir süre kimseye gözükmeyen yaşadığını daha sonra öldürüldüğünü ve Dürzî topluluğunun dağıldığını anlatır. Lakin gizli Dürzî metinleri bu rivayetin doğru olmadığını çünkü Hamza’nın üç yıl Mısır’da gaybete girdiğini ve bu süre zarfında risaleler yazdığını dile getirmiştir (Şenzeybek, 2001: 82). Dürzîlik ile ilgili net bilgiler olmadığı gibi bu konuda da çeşitli rivayetleri ele aldık.

Hamza b. Ali farklı isimlerle anılmıştır bunlar: Akl, Akl-ı Külli, İrade, Âdem-i Safa, Âdem-i Külli, Peygamber-i Umumi, Müstakim, Kaim bi’l-Hak, Kaimu’z-Zaman, Mesh-i Hayy, Selman-ı Farisi, Sabık-ı Hakiki, Bâb, Tariku, İmam, Emir, Ayetu’l-Kübra, Ayetü’t-Tevhid, Şantil olduğu yönündedir (Şenzeybek, 2001: 83).

Hamza b. Ali son gaybeti esnasında ortadan tamamen kaybolmuş ve öldüğü yönünde rivayetler mevcuttur. Bahaüddin, halkın galeyana gelmemesi için Hamza’nın geri döneceğine inanmalarını ve Hamza’ya itaat etmelerine devam etmelerini söylemiştir (Şenzeybek, 2001: 84).

Hamza’nın akıbeti hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

2.4.3. Hududu Bilmek

Hudud, Arapça da had kelimesinin çoğuludur ve sınır, şeri ceza, had, limit, ilahi kanun, ölçü, derece, nihayet, son, ilahi emir gibi anlamlara gelir (Bardakoğlu, 1996: 547). Dürzî inancında hududun anlamına baktığımızda Hâkim-Biemrillah ya da Hamza b. Ali tarafından görevlendirilen ilahi dinlerdeki

peygamberler yerine konulan, dini bakımdan çeşitli yetkilere sahip olan, belli görevleri yerine getiren ve yüklenen kişilere denmiştir (Şenzeybek, 2001: 87).

Dürzî inanç esasları arasında üçüncü farz hududu bilmektir. İnsanlara Tanrı'yı öğretmekle yükümlü oldukları için onlara 'Hudud' denmiştir. Dürzî inanişında hududları bilmeyenleri gerçek anlamda Allah'ın birliğini kabul etmeyenler olarak vasıflandırmışlardır. Hududu bilenler ise tevhid inancına sahip kişiler olarak nitelendirilmiştir. Hududların sayısı beş diye belirlenmiştir. Hududun başı olarak Hamza b. Ali bilinir. Diğer kalan dört tanesi de hududların geri kalanını oluşturur (Yeşilçay, 2021: 10).

Dürzîler, ilahların beş hududunu kendi nurundan yarattığına inanırlar. Dürzîlere göre hududlar doğrulmaz ve ölmezler. Hududlar, hakiki ruhlardır. Her asırda farklı isim ve farklı gömleklerle anılırlar. Dürzî literatüründe hududların cismani ve ruhani olmak üzere iki farklı adları bulunmaktadır. Cismani adları şunlardır:

- 1-İsmail b. Muhammed et-Temimi
- 2-Muhammed b. Vehb el-Kuraşı
- 3-Ebü'l Hayr Selame b. Abdülvehhab es-Samiri
- 4- Bahâüddîn el-Muktenâ Alî b. Ahmed es-Semmûkî

Ruhani adları:

1-Tali: Cismani ismi, İsmail b. Muhammed et-Temimi'dir. İmamdan sonra gelir. Onun yerini tutar.

2-Cidd: Cismani ismi, Muhammed b. Vehb el-Kuraşı'dir. Kelime anlamı azimle, gayretle ve özveriyle çalışmaktır. Bu Hudud, İmamdan ilmi talep hususunda azimle çalışıp gayret etmesi sebebiyle bu ismi almıştır.

3-Feth: Cismani ismi, Ebü'l Hayr Selame b. Abdülvehhab es-Samiri'dir. İsteyene sır kapılarını açandır. Feth'e, Me'zun da denilir. Me'zun kıyamete ait olan ayetleri, 'Leyletü'l Kadr' rumuzu altında gizlenen hakikatleri bilen kimselerdir.

4-Hayal: Cismani ismi, Bahâüddîn Ali b. Ahmed es-Semuki'dir. Hakikatleri ortaya koymak için parlak sözler sarf eder. Sözlerinde imalar mevcuttur.

Dürzî inancında hududu bilmemek tevhid davetini bilmemek demektir. Bunun için her Dürzî'nin yaratılan en şerefli varlıklar olan hududları bilip iman etmesi en önemli farzlardandır. Hudud olan kişiler, evlenmek, çocuk sahibi olmak, her türlü günah ve hatalardan münezzehtir (Şenzeybek, 2001: 88-89).

2.4.3.1. Külli Nefis

Külli nefis, İsmail b. Muhammed et-Temimi'dir. Dürzîler için önemli bir şahsiyettir. Temimi: Nefs, Nefs-i Külli, Havari-i Âdem, Âdem-i Sani, Ademü'l Ceri, Âdem-i Asi, en-Nefsü'l-Ruhani, Meşiet, Mücteba, Tali, Hüccetü'l-İmam, Mikdad, İdrisü'z-Zaman, eş-Şeyhü'l-Mücteba olarak isimlendirilmiştir. Hâkim-Biemrillah'ın adamlarındandır. Hakim'in emirlerini ve dinini yayanlardan biridir. Nefs, Akıl'dan doğmuştur. Akı tamamlayan bir parça olarak bilinir. Temimi, Hamza'ya bağlı en fazla yardım işlerini yürüten kişidir. Tarihi metinler Hamza'nın en zor ve en önemli işlerini dikkatli ve etkin bir şekilde yerine getiren kişi olarak Temimi'yi göstermektedir. Bu da oluyor ki Hamza, Temimi'ye her şart ve koşulda çok güvenmektedir. Hamza, Temimi'ye gönderdiği risalelerde 'damat' ya da 'enişte' ismini kullanmıştır. Gerçek damadı mı diye araştıranlar somut bir delile ulaşamamıştır. Bunun sebebi olarak da hududların hiçbir şekilde evlenemeyecekleri ve çocuk sahibi olamayacakları kuralının bulunmasıdır. Dürzî risalelerine baktığımızda birçoğunu Temimi kaleme almıştır. Temimi, Dürzî mezhebine bu kadar yardımda bulunmuşken, Dürzî risaleleri ve tarih kitapları Temimi'den bahsetmemektedir. Fakat Abdullah en-Neccar, Temimi'nin 427/1037 yılına kadar yaşadığını bildiriyor. Bu yıldan sonra da bilgiler ya öldüğü ya da saklandığı yönündedir (Şenzeybek, 2001: 93-94).

2.4.3.2. Kelime

Bu kudretin elçisi olup, Şeyh Radi, fahru'l muvahhidün olan Ebu Abdullah Muhammed b. Vehb el-Kureşi'dir (Meşkur, 2011: 116). Bu şahıs Dürzîler için önemlidir. Kureşi: el-Kelime, er-Rıza, Sefirü'l- Kudre, el-Vezirü's-Salis, el-Cenahü'r-Rabbani, Dai el-Kaim, gibi isimler verilmiştir. Hakim'in gaybetinden sonra Hamza b. Ali'ye bağlandı ve Dürzîliğin yayılması için görevler üstlendi. Ebu Abdullah Muhammed b. Vehb el-Kureşi'nin diğer bilinen isimleri ise şunlardır: Kelime, Sefirü'l-Kudret, Âdem-i Nasi, Murtaza, Cidd, Daiü'l-Kaim, Ademü's-Sefat ve'l-Kelam, Fahrün li-Muvahhidin, Beşirü'l- Mü'minin, İmadü'l-

Müstecibin. Hududu hamsenin üçüncüsü olarak bilinmektedir. Akıl ve Nefis'e eklenen üç hududun ilkidir. Bu hududa dair fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Taklidü'r-Radi Sefirü'l-Kudreh adı ile Hamza'nın Kureşi'ye gönderdiği tayin emri bulunmaktadır. Bu yazı da şunlar denilmiştir:

“O, Şeyh Murtaza için olan bir mevkidir. Sen yalnızca onun ilmini teslim aldın ve ben sana onun bütün tevhid kitaplarını verdim. Ben seni bütün dailerin, Me'zunların, Nakiblerin, Mukasirlerin, Müstecib ve muvahhidlerin önde geleni yaptım. Safvetü'l-Müstecibin ve Kehfü'l-Muvahhidin'den (Hamza b. Ali) başka senin üzerine kimse yoktur.” (Neccar, 1965: 140-141).

Dürzî inancında, Kelime'nin önemi büyüktür çünkü anlamları ifade eden bir edat olarak kabul edilmiştir. Kelime, önceden var olan iki ruhani varlığın yoludur ve bilgiyi iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Dürzî akidesine göre, en büyük mutluluk bilgidir ve bu bilgiyi elde etmenin tek yolu Kelime'dir. Kelime, insanların düşünceleri arasında etkileşimi sağlamış ve her şeyi iletmiştir. Ayrıca, Kelime'nin özü diğer ruhani kavramlar gibi saf ve dengelidir, yani hem basit hem de karmaşık hem ibadet hem de günahları kabul eden bir niteliğe sahiptir. Kelime'nin ortaya çıkmasıyla yaşanan olaylar, önceki ruhani kavramların ortaya çıkmasından sonra yaşananlarla benzerlik göstermiştir. (Şenzeybek, 2008: 220-221).

Ruhani alemde Vehb el-Kureşi'nin adı ve derecesi Kelime'dir. Temimi'den sonra herhangi bir bilgiye ulaşılmadığı gibi aynı olay el-Kureşi içinde geçerlidir. Ne zaman öldüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4.3.3. Sâbık

Hâkim döneminde hudutlardan dördüncü olan kişi Sâbık, Ebu'l-Hayr Selame b. Abdülvehhab es-Samiri'dir. Hakim'in gaybetinden sonra Hamza b. Ali'ye bağlanmış ve davetin yayılmasında yardımcı olmuştur. Dürzîler tarafından beş hududdan biri olarak kabul edilmiştir. Cenahü'l-Eymen, el-Mustafa, el-Vezirü'r-Rabi gibi isimleri vardır. Dürzî kitaplarında ise el-Babu's-Sabık, Babu Huccetü'l-Kaim, el-Babu'l-Azam, Feth, Sabık-ı Sağır, Nizamü'l-Müstecibin ve İzzetü'l-Muvahhidin olarak isimlendirilmiştir (Şenzeybek, 2001: 95).

Sâbık'ın cevheri Kelime'den sonra ortaya çıkmıştır. Sâbık'ın cevheri de tıpkı kendisinden önce yaratılan ruhanî illetlerin cevherleri gibidir. Hayrı ve şerri eşit seviyede kabul eden bir özelliğe sahiptir. Sâbık'ın cevherinde Akıl'ın nuru

çoğunlukla olmakla beraber içerisinde Zıdd'ın zulmetinden de bulunmaktadır. Akıl, Nefs ve Kelime kendisinden önce yaratıldığı için onların yolundan giderek Tanrı'ya itaat etmiştir (Şenzeybek, 2008: 222).

Es-Samiri'nin ruhani alemdeki ismi ve mertebesi Sâbık olarak bilinir. Ve Şenzeybek'in çalışmalarından yola çıkarak Sâbık hakkında edinilen bilgiler bu kadardır.

2.4.3.4. Tâlî

Bahauddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed es-Semuki, hududun beşinci ismi olarak bilinmektedir. Halep yakınlarında Semuka adında bir köyde dünyaya gelmiştir. Bahauddin, Arapların meşhur Tayy kabilesine mensuptur. Hamza tarafından Bahauddin'e İmam'ın gaybet döneminde davayı devam ettirdiği için elde edilmiş anlamına gelen 'Muktena' lakabı verilmiştir. Batını Dürzî davetinin kurucularından ve Dürzîlere göre de beş hududdan birisidir. Bahauddin, Cenahü'l-Eyser adıyla da anılmaktadır. Beşinci Vezir olarak da bilinmektedir. Mezhep kitaplarında, Bahauddin için et-Tabii, Hamisu'l-Hudud, Aharü'l-Hudud denilmektedir. Hakim'in gaybete girmesiyle ve Hamza'nın da inzivaya çekilmesiyle birlikte tüm yükü kendi üzerine almıştır. Bahauddin Dürzî mezhebini bir düzene ve sisteme koyarak Zahir'in zulmünden hayatta kalanlar için dini inançları güçlendirmeye başlamıştır. Hamza b. Ali inzivaya çekilmeden önce topluluğun Bahauddin'e itaat etmesi için onu vazifeye atadığını emirnameden duyurmuştur. Dürzî inançlarının içeriğinin düzenlenmesindeki en önemli dönem Muktena Bahauddin'in dönemi olarak bilinmektedir. Dürzî mezhebinde Bahauddin'in mertebesi Cenahü'l- Eyser (sol kanat), et-Tali olarak geçmektedir. Beşinci mertebede olmasına rağmen Dürzîler tarafından en önde gelen hududdur. Bahauddin hakkında Hristiyan olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Bunun sebebi olarak da eserlerinde Yeni Ahit ve Hristiyan geleneklerinden fazlaca bahsetmiş olmasıdır. Bahauddin Dürzî inanç sistemini düzenli hale getiren risaleler kaleme almıştır. Bunun yanında Lisanü'l Mü'minin olmasının getirdiği bilinçle birçok hükümdarı Dürzî inancını kabul ettirmek amaçlı risaleler de yazmıştır. Dürzîlerin içerisinde iç karışıklık çıkarmaya çalışan dailer ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir süre onlarla mücadele eden Bahauddin on yedi yıllık faaliyetinin sonuna gelerek 434/1042 senesinde diğerleri gibi

Menşuru'l-Gaybe adını taşıyan gaybete girmiştir. Arkasında da yüz on bir tane risale bırakmıştır (Şenzeybek, 2001: 96-99).

Bu tarihten sonra Dürzîlik içine kapanık, kendi inanç sistemini dışarıya sızdırmayan ve dışarıdan hiçbir şekilde üye kabul etmeyen bir mezhep haline gelmiştir.

Hududları temsil etmek amaçlı her bir hududun farklı renkleri vardır. Külli Akıl'ı temsil eden renk yeşildir, Külli Nefs'i temsil eden renk kırmızıdır, Kelime'yi temsil eden renk sarıdır, Sâbık'ı temsil eden renk mavidir, Tali'yi temsil eden renk ise beyazdır (Öz, 1994: 43).

Renklerin sembolizmi ve 5 rakamının sembolizmi, Dürzîlerin dini inançları ve uygulamalarında önemli bir yer tutar. Dürzîlikte, her rengin ve sayının belirli bir anlamı vardır ve bu semboller, dini ritüellerde, törenlerde ve günlük yaşamda sıklıkla kullanılmıştır. Dürzîler için beş sayısı büyük bir öneme sahiptir. Beş, beş temel Dürzî prensibini temsil eder: Hikmet (bilgelik), İlim (bilgi), Kuvvet (güç), İrşad (yol gösterme) ve Tahkik (doğruluk). Bu prensipler, Dürzîlikte kişinin ruhsal ve ahlaki gelişiminde temel taşlarıdır (Halabi, 2015: 95).

Halabi, Dürzî bayrağını oluşturan renklerin beş imam vaizin sembollerine dayandığını söylemiştir. Bu semboller, popüler inançların bir sonucu olup herhangi bir dini metne dayanmamaktadır.

Beş rakamının hiyerarşik sembolizmi şöyledir:

Evrensel Akıl = Hamza = yeşil

Evrensel Ruh = et-Temimi= kırmızı

Kelam = el-Kuraşi = sarı

Önceki = es-Samiri = mavi

Sonraki = es-Semuki= beyaz

Bu hususta aşağıda yer alan Dürzî mezhebinin simgesi olan beş köşeli yıldızda da bu renkleri açık bir şekilde görmekteyiz.

Şekil 1.1. Dürzî mezhebinin simgesi olan beş köşeli yıldız.

2.4.4. Yedi Esası Bilmek

Dürzî mezhebinde yedi esas dördüncü farz olarak bilinmektedir. Dürzîler kendilerini İslam dininden hem soyutlamışlardır hem de İslam dininde yapılması gerekli kuralları kendi inanç sistemlerine uydurarak istediklerini kabul edip istediklerini değiştirerek Dürzî halkına sunmuşlardır. Hamza b. Ali İslam'ın beş şartını kabul etmeyip kaldırmıştır ve namaz, oruç, zekât, hac, kelime-i şهادet, velayet ve cihad kavramlarını kendi koyduğu yedi esasa göre şekillendirmiştir. Hamza b. Ali bir risalesinde şöyle demiştir:

“Biliniz ki; Mevla sizin üzerinizden yedi teklifi esası kaldırıp yerine yedi dini özelliği size farz kılmıştır. Bunların birincisi ve en mühimi doğru sözlü olmak/Sıdku'l-Lisan'dır. İkincisi kardeşleri korumak, üçüncüsü daha önce içinde bulunduğunuz yalanı ve yokluğu bırakmak, dördüncüsü iblislerden ve azgınlıklardan uzak durmak, beşincisi her zaman ve asırda Mevla'yı birlemek, altıncısı ne olursa olsun Mevla'nın verdiği hükme razı göstermek, yedincisi ise açıkta ve gizlilikte ona teslim olmaktır.” (Ergin, 2019: 25).

Yedi esasın sıralamasına baktığımızda şu şekilde izah edilmiştir:

1-Doğru Sözlülük (Sıdku'l-Lisan)

2-Din Kardeşlerini Korumak (Hıfz ve Sıyanetu'l-İhvan)

3-Var Olmayana ve Bührtana İbadetten Vazgeçmek (Terku İbadeti'l-âdem ve'l Bührtan)

4-İblisler ve Azgınlardan Uzaklaşmak (el-Beraetü mine'l ebalise ve't-tuğyan)

5-Hâkim-Biemrillah'ı her zaman ve her devirde tek ilah olarak tanımak (Tevhidü'l-Hâkim fi külli asr ve zaman)

6-Hâkim-Biemrillah'ın hüküm ve fiiline rıza göstermek (er-Rıda'an külli ma yef'alüh)

7-Kolaylık ve zorlukta Hakim'in hükmüne boyun eğmek (et-Teslimu'n-Nefsileyh fi's-serrai ve'd-darra) (el-Hatib, 1984: 277-278).

Hamza b. Ali'nin koyduğu bu farzlar İslam dininin beş esasına, cihad ve velayette eklenerek aşağıdaki gibi anlamlandırılmıştır:

Doğru Sözlülük = Namaz

Din Kardeşlerini Korumak = Zekât

Var Olmayana ve Bührtana İbadetten Vazgeçmek = Oruç

İblisler ve Azgınlardan Uzaklaşmak = Hac

Hâkim-Biemrillah'ı her zaman ve her devirde tek ilah olarak tanımak = Kelime-i Şehadet

Hâkim-Biemrillah'ın hüküm ve fiiline rıza göstermek = Cihad

Kolaylık ve zorlukta Hakim'in hükmüne boyun eğmek = Velayet (el-Hatib, 1984: 277-278).

2.4.4.1. Doğru Sözlülük (Sıdku'l-Lisan)

Sıdku'l- Lisan kuralı şu şekildedir: *“Hâkim-Biemrillah'ın uluhiyetini ikrar, Kaimu'z-Zaman'ın imametini, Hudud-u Erbaa'nın faziletini, Huruf'u Sıdk'ı, nübüvvetlerini ve ayırıcı özelliklerini tasdik, hidayeti bulduran diğer imamları tasdik, kurtuluş dini olan Hikmet'i Aliye'yi tasdik, insanların nefislerinin yine insan bedenine intikalini (tekammus) tasdik, kaza ve kaderi yani her şeyin Allah'tan kaynaklanan bir adalet olduğunu tasdik, kıyamet ve kıyametten sonraki ceza ve mükafatı tasdik. Bunlardan sonra din ve dünyaya ait olan diğer muamelelerde din kardeşlerini tasdik.”* (Hakkı, t.y: 186-187).

Baktığımızda sıdk, ilk olarak dini öğretilere imanda, sonra da muamelattadır. Her kim Muvahhid kardeşine yalan söylerse daisine yalan söylemiş, daisine yalan söyleyen imamına yalan söylemiş, imamına yalan

söyleyen de Mevla'ya yalan söylemiş kabul edilir. Mevla'ya yalan söyleyen ise her türlü gazabı hak etmiştir. Tam tersini düşündüğümüzde yani her kim kardeşine doğru söylerse daisine, daisine doğru söyleyen imamına, imama doğru söyleyen ise Hakim'e doğru söylemiş olur. Böylelikle Hakim'in nimetlerine, ihlaslarına layık olmuş olur. Yalan söyleyen herkes Mevla'ya şirk koşmuş olur. Sıdkü'l-Lisan'dan yüz çeviren kimse Hududlardan da yüz çevirmiş kabul edilir (Hakkı, t.y.: 187).

Sıdk kelimesi 164 hududdan oluşur ve 99'u imametın hudududur. Rasulullah'ın: *“Allah'ın doksan dokuz ismi vardır, bunu sayan cennete girer”* sözünü kendi durumlarına işaret ettiğine inanırlar. Kaimüz-Zaman (Hamza)'ın doksan dokuz hududu vardır, bunları bilen imamın davetinin hakikatine girmiş olur. 164 hududdan geri kalanı altmış tanedir ve o da Cenahü'l-Eymen ve Cenahü'l-Eyser'in otuzar daisini temsil eder. Dört adedi de Hudud-u Ulviye'ye işaretler. Onlar: Kaimu'z-Zaman, el-Mücteba, er-Rıza ve el-Mustafa'dır. Yüz altmış dördü tamamlamak için geriye bir tene kalmıştır o da Tevhid-i Sıdk'a, Vahdet-i Hakim'e delildir. Her kim bu saydığımız hududları bilirse Hakim'i bildiğine işaret eder. Sıdk ile amel eden kimseler dini derecelerini de arttırarak hayır işlemiş olurlar ve yalandan, kötülüklerden uzak dururlar (el-Hatib, 1984: 277).

Sıdk yalnızca tevhid inancına sahip olan kardeşler arasında farz kılınan bir kuraldır. Bunun için Sıdk, Dürziler dışındaki kimselere farz kılınmamıştır. Sıdkü'l-Lisan namaz yerine geçmiş bir ibadettir. Hamza b. Ali bazı risalelerinde bunu şöyle açıklamıştır:

“Natik (Peygamber) kendisine ve ashabına kelime-i şehadetten sonra beş vakit namazı dinin direği kılmıştır. Bilerek üç vakit namazı terk edenin kafir olacağını birçok Müslümana rivayet etmiştir. Halbuki birçok Müslümanın namazlarını terk ettiğini, birçoğunun hiç kılmadığını görüyoruz. Böyle olmakla beraber onlara kafir denmiyor. Demek oluyor ki bunda başka bir mana var. Yine Müslümanlar icmaen diyorlar ki namaz kıldıranın (yani imamın) namazı cemaatin namazıdır. Hatta imamın namazı bozulursa imamın namazı tekrarı gerektiği gibi cemaatinde namazı tekrar kılması gerekiyor. İmam cemaat makamına yerleşince namazı onların namazı yerinde oluyor da Mevla'nın bu makamda olacağına şüphe olunur mu? Halbuki kendisi yıllardan beri ne halka namaz kıldırması ne cenaze namazı kılmış ne de Kur'an'da “Namaz kıl ve Rabbin

için kurban kes. Doğrusu sana düşmanlık edenin nesli kesilmiştir.”(Kevser/108: 2-3). Namazla beraber zikredilen ve farz kılınan kurbanda kesmiştir. Kendisinde bu gibi terkler hasıl olunca kurban kesmeyi ve namaz kalmayı iptal etmiş, tabilerine bunları terkte ruhsat vermiştir. Mevla ilk defa Kahire’de ilk bina edilen Ezher Camiinde bayram ve Cuma namazlarını iptal etmiştir. Bu namazın zahiridir ve Hâkim-Biemrillah onu iptal etmiştir.” (Hakkı, t.y.: 189).

Günümüzde Dürzîlerin namaz ibadetlerini camilerde değil de evlerinde ya da halvethanelerinde yerine getirdiklerine dair bilgiler mevcuttur. Dürzîlerin namaz kılış şekilleri de yine aynı İslam dininde uygulanan hareketlerle benzer olduğu yönündedir. Muvahhidler namazlarında ihmalkâr davranan Dürzî halkını meclislerine bir gün gelmemeleriyle cezalandırmışlardır. Eğer ki farz namazlarda terk devam ediyorsa terk eden kişileri günahkâr sayıp sert muameleler uygulamışlardır (Şenzeybek, 2001: 108-109).

2.4.4.2. Din Kardeşlerini Korumak (Hıfz ve Sıyanetu’l-İhvan)

Dürzîlerde din kardeşini koruma İslam dininde zekât ibadeti ile eş değer tutulmuştur. Bunun açıklamasını Hamza b. Ali şu şekilde yapmıştır:

“Kur’an’da namazı zekât takip ediyor Hâkim zekâtı tamamen iptal etmiştir. Zekâtın batını anlamı meclislerde anlatıldığı üzere “Tevella ve Teberra”dır. Yani Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamlara dost olmak ve onun düşmanlarından (Ebubekir, Ömer ve Osman) uzak durmaktır. Hâkim, ehl-i sünnetten kimse sıkıntı verilmemesini emretti. Şahitler huzurunda okunan bir ferman da Ebubekir ve Ömer’e lanet edilmemesini yasakladı. Anlaşıyor ki Tevella ve Teberra zekâtın hakiki manasıdır, te’vili değildir. Belki kalpleri şu iki şeriatten temizlemedir. Muhakkak ki Mevlâna Ali b. Ebi Talib ile ilgili olan zekâtın batınını geçersiz kıldı. Aynı şekilde onun zahirini de iptal etti. Zekât, Hikmet Meclisler’inde anlatılanlardan başkadır. Gerçekte o Tevhid-i Mevlana’dır ve her iki durumdan da (batını ve zahiri) kalplerinizi temizlemenizdir. Önceden olan inançlarınızı terk etmenizdir. “Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça asla iyiliğe nail olamazsınız.” (Al-i-İmran: 92). Buradaki birr (iyilik) Mevlana’nın birlenmesidir. Sevdiğiniz şeylerin verilmesi zahir ve batındır. Bir şeylerin harcanmasının anlamı, onu bırakmak, terk etmektir. Çünkü harcanan şey sahibine asla geri dönmez” (Şenzeybek, 2001: 109).

Hamza ve diğer muvahhidler uhuvvetlerini güçlendirmek için her zaman birbirlerine destek olmuşlardır. Kardeşlere iyi davranmak, açık ve gizli yardımda bulunmak, haklarında daima iyi olanı düşünmek zayıfları gözetmek, maddi ve manevi haklarını ödemek başlıca görevleri arasındadır. Hamza b. Ali bir risalesinde şöyle demiştir:

“Size din kardeşlerinizi korumayı vasiyet ediyorum. Şüphesiz imanınız kardeşlerinizi korumakla tamamlanır. Kardeşlerinizin davetlerine (maddi ve manevi) icabet edin, ihtiyaçlarını giderin, mazeretlerini kabul edin, kardeşlerinize haksızlık edenlere düşman olun, hasta olanları ziyaret edin. Fakirlere iyilik, kardeşlerinize yardım edin (kötü muamelede bulunanı muamelesinden vazgeçirin. Sıkıntı çekenleri sıkıntılarından kurtarın). Onları yardımlarınızdan mahrum bırakmayın.” (Hakkı, t.y: 190).

2.4.4.3. Var Olmayana ve Bühtana İbadetten Vazgeçmek (Terku İbadeti'l-âdem ve'l Bühtan)

Bu başlıkta kastedilen, diğer inançlardan soyutlanmak ve sadece tevhid inancına sıkıca bağlanmaktır. Tevhid inancı kendinden önce gelen inanç ve şeriatları yok saymıştır. O yüzden muvahhidlerin diğer inançlardan vazgeçip yalnızca tevhid inancını benimsemeleri gerekmektedir. Vezir İsmail b. Muhammed et-Temimi bir risalesinde şöyle demiştir:

“Şeriatlerden birine bağlı olduğu halde kendisinin muvahhid olduğunu söyleyen kimse boş konuşmuş ve yalan söylemiştir. O bilakis mülhid kafirdir. Batınilerden olup da kendisinin muvahhid olduğunu söyleyen kimse de yalan söylemiş ve boş konuşmuş olur. Bilakis o müşriktir, Mevlana'ya ortak koşmuş ve ona muhalefet etmiştir. Çünkü zahir batınla bağlantılıdır. Tevhid'i iddia eden bir kimse zahir ve batınla konuşursa o yalan söylemiş olur.” (Şenzybek, 2001: 111).

İslam'daki oruç ibadetini Dürzîler susma olarak hayatlarına geçirmişlerdir. Dürzîler kendilerinden önce gelen dinleri ve inançları batıl olarak gördükleri için kendi isteklerine göre yapılan ibadetleri yine kendilerine göre uygulayarak dini esasları içine almışlardır. Aslında Dürzî mezhep inancına göre oruç, Hâkim-Biemrillah'ın ilahlılığını kabul etmek ve bu bilgi ışığında kendilerini cahillikten korumaktır.

2.4.4.4. İblisler ve Azgınlardan Uzaklaşmak (el-Beraetü mine'l ebalise ve't-tuğyan)

Bu prensibi incelediğimizde hac ibadetinin nesh edilip yerine iblislerden ve azgınlardan uzak durmak kuralı getirilmiştir. Hamza'ya göre ilişki kesilecek kişiler geçmiş peygamberler ve getirdikleri şeriatlardır. Bunların başında Âdem, Nuh, Musa, İsa ve Hz. Muhammed gelmektedir ve onlarla savaşmak isteyen Hamza bozulmuş akidelerine de karşı çıkarak onların dinlerinden uzaklaşmayı gerekli saymıştır. Dürzîler genel olarak tüm peygamberlere karşıdır. Bunun sebebi olarak da Hâkim-Biemrillah'ı hiçbir şekilde zikretmeyip insanları görünmeyen bir ilaha davet etmeleridir. Bu yüzden bütün nebi ve resulleri mevcut olmayan ilahın birliğine çağırıldığı için bunlardan yüz çevrilmesi gerektiğine inanmıştır (Öz, 2017: 352-353).

2.4.4.5. Hâkim-Biemrillah'ı her zaman ve her devirde tek ilah olarak tanımak (Tevhidü'l-Hâkim fi külli asr ve zaman)

Dürzîlikte bu esas kelime-i şehadet yerine kullanılmıştır. Aslında İslam dinine ait olan kelime-i şehadeti kabul etmeyen Dürzîler, bunun yerine Hâkim-Biemrillah'ın tek ilah olduğuna iman etmek olarak değiştirmişlerdir. Dürzî inancı, insanın başına gelen her şeyin bir hikmeti olduğunu ve her şeyin de Hâkim-Biemrillah'ın rızası ile gerçekleşeceğine inanılmıştır. Kelime-i şehadetin yerine konulan bu esasta gizlilik esasına riayet maksadıyla, başka din inancına sahip insanların yanında lisanen terk edilip, kalben uygulanabilmiştir. Karşılaşılan zor anlarda Hâkim'in ilahlığını dil ile inkâr edebilmekte herhangi bir sakınca görülmemiştir (Öz, 2017: 353).

2.4.4.6. Hâkim-Biemrillah'ın hüküm ve fiiline rıza göstermek (er-Rıda'an külli ma yef'alüh)

Bu esasta Hâkim-Biemrillah'ın hüküm ve fiillerine rıza göstermek, onun hükümlerine razı olmak hiçbir şekilde karşı çıkmamak, bütün işleri ona teslim etmek, kolaylık ve zorluk anlarında ona dayanmak gerekmektedir. Hâkim her kime çocuğunu benim için öldür derse ve zorlanarak ve istemeyerek bunu yaparsa yaptığından dolayı hiçbir mükafata tabi tutulmaz. Esas olan kalbinde tereddüt olmadan bu işi yapmaktır. Hakim'in fiillerine rıza göstermek cihad ile eş değer tutulmuştur (Şenzeybek, 2001: 116).

Hâkim kullarının memnun olacağı birçok fiile sahiptir fakat bunların içlerinden on tanesi en büyük olarak ifade edilmiştir: Zuhur ve istitare (gizlenme ve ortaya çıkma), acz ve mucize, farz ve iskat (yükümlülükler koymak ve bazı yükümlülükleri düşürmek), tahlil ve tahrim (helal ve haram kılma), kaza ve kader. Zuhur ve tecelli iyilik ve lütfunu, istitare ve hafası (gizlenmesi) ise insanlara süre vermek istemesindendir. Tekrar tekrar zuhur etmeyi de süreyi genişletmek, hücceti göstermek içindir. Hâkim, insanlara şu on sebepten dolayı hüccet göstermiştir:

- 1-Yaratılmışları var etmek ve yaratmada eşit kılmak.
- 2-Yaratılmışlara Heyuli kuvvetini (bütün cisimlerin ilk maddesi olarak varsayılan madde), tabi kuvvetini vermek.
- 3-Yaratılmışlara vücut nimetini vermek.
- 4-Yaratılmışları doğru yola ulaştırmak için onlara birtakım araçlar sunmak.
- 5-Yaratılmışlara cüz'i irade vermek.
- 6-Yaratılmışları güçlerinin yeteceği vazifelerle mükellef kılmak.
- 7-Yaratılmışlara süre vererek onlara kolaylık vermek.
- 8-Çalışma ile aralarında fark bulundurması.
- 9-Tevbe kapısını açması.
- 10-Ceza ve mükafatı anlatması (Hakkı, t.y: 197).

2.4.4.7. . Kolaylık ve zorlukta Hakim'in hükmüne boyun eğmek (et-Teslimu'n-Nefsileyh fi's-serrai ve'd-darra)

Son esasa geldiğimizde burada Hâkim'in her yaptığına razı olmak ve verdiği hükümlere boyun eğmek vardır. Velayetin yerine konulmuş bir esastır.

Bu esası Nisa suresinin 59. Ayetine binaen koymuşlardır. Surede: *"Allah'a, Resul'üne ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin"* denmiştir. Ehl-i Sünnete ve diğer Müslümanlara göre velayette Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'de bulunmaktadır. Bu yüzden velayet önce Ümeyye Oğullarına dost olmakla, sonra da Abbas Oğullarına dost olmakla devam etmiştir. Onlardan herhangi birisi hilafet makamına geçtiği zaman ona velayet bütün Müslümanlara vacip olmuştur. Hâkim-Biemrillah bunun önüne geçerek velayetin zahirini kaldırıp iptal etmiş ve bütün kapıların üzerine onlara lanetler yazarak geçmiş ve gelecekleriyle birlikte kabirlerini de kazdırmıştır (Bedevi, 1973: 724).

Hikmet meclislerinde ve İsmâîlî alimlerin kitaplarında velayet, Hz. Ali'ye sevgi göstermek ve düşmanlarından uzak durmaktır diye geçmektedir. Hitti, Hisal ve Vesaya'nın kökenlerini ve işlevlerini şu şekilde açıklamıştır:

“Dürzîliğin kurucusu tarafından söylenen ilk iki madde olan (doğru sözlü olmak ve din kardeşini korumak) aslında bunlar ahlaki emirlerdir ve bu sebeple onların köklerini bulmak oldukça zordur. Üç ve dördüncü maddelerin (var olmayan ibadetleri ve boş işleri terk etmek ve iblisler ve azgınlardan uzaklaşmak) köklerini tespit etmekte aynı şekilde zordur. Birinci emrin işlevi elbette ki gerçeklerin gizlenmesinin kanun koyucu tarafından belli bir daire içine alınmıştır. Bu esaslardan ikinci Dürzî insanların hayatında ve tarihindeki en etkili güç olmuştur. Bu emir Dürzî toplumunu sağlam bir sosyal yapı haline getirmiştir. Buradaki kardeşlik bir mezhep kardeşliğinden daha çok bir din kardeşliği olarak görünmektedir. Bu kardeşlik özelliği Dürzî insanların sahip oldukları karakteristik özelliklerden biridir. Bu özellik, bugüne kadar Dürzîlerin varlıklarını devam ettirmede çok etkili olmuştur. O kriz zamanlarında Dürzîlerin birlik içinde kalmalarını ve tek vücut olarak hareket etmelerini sağladı.” (Hitti, 1928: 51).

Dürzî mezhebinde dördüncü farz olarak isimlendirilen yedi esasın her birini incelediğimizde İslam dininden esintiler görürüz. Fakat Dürzîler, İslam dininde bulunan kaideleri değiştirerek yerine kendi anlamlarını katarak günümüze kadar getirmeyi başarmışlardır.

2.4.5. Yaratılış

Dürzîlikte bütün varlığın kaynağı Allah'tır. Lakin Allah, fiziki alem ile doğrudan temasa geçemeyecek kadar yüce ve münezzehtir. Allah'tan çıkan külli akıl, yaratışın aleti, Allah ile mahlukatı arasında vasıtaadır. Çokluk ve karmaşıklık Allah'a değil, külli akla dayanır. Birden çıkan külli akıl nefse, buradan da maddeye gitmektedir. Dürzî sisteminde yaratıcı ebedi ve varlığında hiçbir şeye muhtaç değildir. Onun dilemesi esnasında, emri vasıtası ile nurundan yararlanan külli akıl, muhalifi olmaması ve kendi nurundan hayrete düşerek gururlanması sonucunda iradesi dışında, zulmet asıllı olan Şeytan ortaya çıkmıştır. Hatasından kaynaklı olarak Şeytan'ın ortaya çıktığını gören külli akıl Allah'a yalvarmış ve af dilemiştir. Kendisi için ortak olarak külli nefis yaratıldı. Külli aklın nuru külli nefse hâkim olurken, Şeytan'ın zulmetinden az bir miktar nefse intikal etmiştir.

İyi ve kötü arasında seçim yapabilmek için hür ve serbest olan bu üç unsurdan, önce akıl ve nefis, bir olup Şeytan'ı itaat ettirmeye çalışmışlardır, lakin o bunları reddederek zulmedenlerden olmuştur ve esfeli sâfiline düşmüştür. İlahi hikmet her şeyin, karanlık, aydınlık, iyilik ve kötülük gibi çift olmasını istediği için nefsin nuru ve Şeytan'ın zulmeti arasında, nefse karşı ve Şeytan'a yardımcı, iyiyi ve kötüyü ayırt etmekte serbest bir unsur olan, zıdd ortaya çıkmıştır. Akıl ve nefis, onu kendi taraflarına çekmek istemişlerdir yaratıcının bilgisine ulaşması için ellerinden geleni yapmışlardır fakat o, hidayeti seçtikten sonra Şeytan'ın yanında var olmuş ve onunla esfeli sâfiline düşmüşlerdir (Öz, 2017: 343-344).

Dürzî akidesinde ilk yaratıcı ve ilk illet Tanrı'dır. Risalelerinde şu şekilde aktarılmıştır: *“Bir illetle malul olanları takip ettiğin zaman bütün bunların bittiği bir son olması gerekir ki bu son da ismi yüce Mevlânâ'dır. Bunun delili ise yeryüzündeki hiçbir varlığın kendisinden önce yapılmamış, cinsiyet ve şekil itibarıyla benzeri bulunmayan bir şeyi kendi zatından ihdas edememesidir.”* (Liecli'l-Ma'rife, 1986: 67/531).

Yaratılış sırası ve cevherler *Resâilü'l-Hikme'de* şu şekilde verilmiştir: *“(Tanrı) kendi kâmil şa'şâni nurundan el-Aklü'l-Küllî'yi yarattı. El-Akl'in nurundan en-Nefsü'l-Hakiki'yi, en-Nefs'in nurundan el-Kelime'yi, el-Kelime'nin nurundan es-Sâbık'ı, es-Sâbık'ın nurundan et-Tâlî'yi, et-Tâlî'nin nurundan ise yeryüzünü ve üzerindikileri, gök cisimlerini, 12 burcu, 4 tabiat ile beşinci tabiat olan Heyula'yı yarattı”.* (Liecli'l-Ma'rife, 1986:14/146). Bu ifadelerde belirtilenlere göre, madde dünyası olmadan önce ruhani varlıklar yaratılmıştır. Bu ruhani varlıklar, el-Akl (akıl), en-Nefs (ruh), el-Kelime (kelime), es-Sâbık ve et-Tâlî şeklinde isimlendirilmiştir. Maddi dünya ise et-Tâlî'den sonra ortaya çıkmıştır. Yani, yaratılış süreci ruhani ve latif varlıklardan başlayarak maddi varlıklara doğru bir sırayla gerçekleşmiştir (Şenzeybek, 2008: 197).

2.4.6. Tenasüh

Sözlük anlamı olarak *“gidermek, bir şeyi silip yok etmek”* anlamındaki nesh (نسخ) kökünden türeyen tenasüh *“bir şeyi olduğu gibi başka bir yere nakletmek veya kopyalamak, bir şeyi iptal ederek başka bir şeyi onun yerine koymak”* gibi anlamlara gelir (Tevakku). Türkçe'de ruh göçü, yeniden doğuş ve reenkarasyon terimleriyle ifade edilir.

Birçok kültürde, geçmişten günümüze, insan ruhunun ölümsüz olduğu ve ölümden sonra başka bir aleme geçeceği inancı yaygındır. Dolayısıyla, tenasüh öğretisi, insanın ölümsüzlüğüne dair yaygın bir inanç şeklidir. Tenasüh eski Mısır, Yunan, Roma ve Kelt geleneklerinde özümsemiş bir inanç olarak günümüzde de bazı dinlerde görülmektedir. Hint kökenli dinlerden, yerli Afrika dinlerine, Yahudi Kabala geleneğinden İslam'ın çeşitli mezheplerine kadar farklı inanç sistemlerinde tenasüh kavramı bulunur. Bu, insanın ruhunun ölümsüzlüğü ve reenkarnasyonun evrensel bir tema olduğunu gösterir. Tenasüh, bu çeşitli inanç sistemlerinde farklı şekillerde yorumlanabilir ve uygulanabilir, ancak genel olarak insanın ruhunun sürekli bir dönüşüm ve öğrenme sürecinde olduğu fikrini içerir. Tenasüh kavramının dünyadan değişik bölgelere tek bir yerden mi geldiği ya da hangi ihtiyaçla ortaya çıktığı hakkındaki bilgiler tartışmalıdır. Tenasüh inancının kökenleri hakkında kesin bir bilgi olmasa da tarih boyunca farklı toplumlarda ve dini geleneklerde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir (Yitik, 2011: 441).

Şehristani'nin tenasüh kavramıyla ilgili görüşü, Sabilik'in Hirnaniyye kolundan kaynaklanmış ve bu kavramı önemli bir şekilde vurgulamıştır. Tenasüh, ruhun ölümden sonra başka bir bedene geçerek yeniden doğması olarak anlaşılmış ve bu süreç devamlı bir dönüşümü ifade etmiştir. Ona göre, yaşadığımız olaylar ve durumlar geçmişte yaptıklarımızın sonucu olmuştur, dolayısıyla mükafat ve ceza da bu dünyada tecelli etmiştir. Bu anlayış, insanın eylemlerinin ve davranışlarının sonuçlarını bu yaşamda yaşayarak deneyimleme fikrine dayanmaktadır (Şehristani, 1986).

Dürzîlere göre insanların ruhları bir defa ve sınırlı olarak yaratılmıştır. Bu yüzden sayıları artmaz ve eksilmez. İnsan ölünce ruhu anında başka bir bedene geçmiş ve orada yeniden doğmuştur. Ruh burada insan bedenini bir aracı ya da elbise gibi kullanmıştır. Dürzîler bu terimi pek kullanmazlar bunun yerine gömlek değiştirme, gömlek giyme manasına gelen tekammüsü kullanırlar. Kutsal risalelerinde tekammüse değinilmiştir onun için insan ruhları için daimî bir ameliye olduğunu söylemişlerdir. El-Muktena Bahauddin'e göre hakikate vakıf olan akıl ve marifet sahiplerinin bildiği üzere insanların ruhlarının sayısı artmaz ve eksilmez. Onlar ilk zamanlardan alemin sonuna kadar sınırlı sayıdadırlar. Bin yılda bir kişinin arttığını düşünersek yeryüzü insanlara dar gelir. Her bin yılda bir insanın eksildiğini düşündüğümüzde yeryüzünde insan kalmaz. Bunun için akıl sahiplerinin kabul ettiği husus, hayır ve şer işlemelerine göre ruhların çeşitli

bedenlerde zuhurudur. Dürzî akidesini kabul edenler ve bu hakikati benimseyenler daima bir bedende yeniden doğacaktır. Tekammüs ruhun değişimi değildir, yükselmek için çeşitli hallere geçmektir. Nebi ve mürseller de tekammüsten yararlanmışlardır (Öz, 2017: 345)

2.4.7. Dürzî Hukuk Yapısı

Dürzî toplumunun kendine has hukuki kuralları vardır. Hamza b. Ali, Fatımilerin baş kadısı olan Ahmed b. Ebi'l-Avvam'a mektup yazarak bundan sonra Muvahhidlerin davasına bakmamasını, Ruhani şeriata göre bizzat kendisinin bakacağını bildirmiştir (Öz, 2017: 355).

Dürzî hukuk sisteminde evlenme- boşanma önemli yer teşkil etmektedir. Dürzîlikte, birden fazla evlilik haram kılındığı gibi on üç yaşından küçük kızlarla evlenmekte kesinkes haram kılınmıştır. Evliliğin sahih olabilmesi için erkeğin on sekiz yaşında, kadının on yedi yaşında olması gerekmektedir. Akli dengesi yerinde olmayan, evliliğe zarar verecek herhangi bir hastalığa sahip olan kişilerin Dürzî hukukuna göre evlenmemeleri şartı konulmuştur. Bir de evlenecek olan kişiler nikah esnasında mehirlerini belirlememiş ise bu kadı tarafından tespit edilip bu duruma müdahale edilerek mehirini belirlemesinin gerektiği söylenmiştir (Bağlıoğlu, 2018: 154).

Evlenme ve boşanma işlerinde Dürzîler çok evliliğin ve cariyeye edinmenin toplumun ahlaki yapısını bozduğuna inandıkları için tek eşliliği esas alarak çok eşliliği haram görmüşlerdir. Kadın ve erkeğin eşit olduğuna ve ortada bir mal davası var ise eşit şekilde paylaştırılması gerektiğini dile getirirler. Dürzî toplumunda kadının önemli bir konumu vardır. Kutsal kitapları *Resail'ül Hikme*'de de kadına yönelik birçok risale mevcuttur. Kadın, Dürzî toplumunda erkeğin namusu olarak belirtilmektedir. Kendini muhafaza eden kadın, meleklerden daha üstün mertebe de görülmektedir (Ergin, 2019: 18).

Evlilikte aranan bir diğer şart kadın ya da erkek fark etmeksizin bir Dürzî ile evlenmesi gerektiğidir. Dürzîler yalnızca kendi içlerinden biri ile evlenmek zorundadır ve Dürzî dışında kimseyi katiyen kabul etmemişlerdir.

Dürzî hukukunda boşanma ile ilgili belirli kurallar ve şartlar bulunmaktadır. Hem erkek hem de kadın boşanma hakkına sahiptir. Evliliği kurtarmak amacıyla arabulucular devreye girip ellerinden geleni yaparlar. Ancak,

her iki taraf da boşanmakta kararlı ise, artık bir şey yapılamaz ve boşanma mezhep kadısı tarafından gerçekleştirilir. Dürzilikte boşanma gerçekleştiğinde, tarafların pişman olup tekrar bir araya gelmesi mümkün değildir. İslam mezheplerinde boşanma ne kadar olumsuz karşılanıyorsa, Dürzilikte de aynı şekilde hoş karşılanmamaktadır (Bağlıoğlu, 2018: 154-155).

Boşanma sonunda mallar eşit bir şekilde pay edilir. Malların pay edilmesinde belli kurallar vardır. Erkek boşanmak isteyip de fakat kendisi suçlu görülürse kadının malından pay alamaz. Şayet boşanmak isteyen kadın ise ve evlilik sürecince koca karısına karşı vazifelerini yerine getirdiyse ve şahitler tarafından onay aldıysa erkek karısının malının yarısını almaya hak kazanmış olur. Eğer erkek kadını hiçbir kusuru yokken boşarsa kadın erkeğin malının yarısını almaya hak kazanır. Boşanmada iddet süresi dört ay olarak belirlenmiştir. Fakat kadın hamile ise doğum yaptıktan sonra ya da ceninin düşmesi ile iddet sona ermiş olur (Öz, 2017: 357).

Dürzî hukukunda bir diğer mesele vâsiyettir. Dürzîler miras taksimini Hanefî fıkına göre düzenlemiştir. Bunun yanında yazılı vasiyet uygulaması da dikkat çeken unsurdur. İster varislerden olsun ister olmasın Dürzîlere göre kişi malının tamamını bir kişiye vasiyet edebilir. Tek şart vasiyette bulunduğu malın hepsini kendi kazanmış olmalıdır. Ama bu mal kendisine de vasiyet yoluyla gelmiş ise o zaman hukuk kendi usul ve kaidelerini uygular ve ona göre mal taksimi yapar. Dürzîlerde vasiyet uygulaması önemli olduğu gibi halka yazılı vasiyetler bırakmalarını da özendirmişlerdir. Bir yandan da zengin Dürzîlerin mallarının 1/12'sini dini işlerle uğraşanlara ve fakirlere miras bırakmaları farz kılındığı gibi bu görev Şeyhu'l-Akl'ın denetiminde gerçekleştirilir. Dürzîler tarafından vasiyetname bırakmak zorunlu dini bir görev olarak bilinmektedir. Yazılan vasiyetname sahibine kıyamet gününde yarar sağlayacaktır. Dürzîlere göre kalbinde Allah korkusu olan hiçbir Muvahhid, tedbirini önceden alıp aniden gelen ölüme karşı vasiyetini yazarak içi rahat bir şekilde hayatına devam eder (Bağlıoğlu, 2018: 156).

Dürzî cenazelerine baktığımızda cenaze onlar için dini sembolizmin en üst ifadesi olarak geçer. Bu durum, topluluk için diğer herhangi bir şeyden daha sarsıcı bir olaya sahiptir. Bir cenaze sadece ölenin ailesini değil, aynı zamanda daha geniş aileyi de yani tüm köyü kapsar. Bu, topluluk üyeleri arasındaki sosyal

dayanışmanın net bir tezahürüdür. Bir Dürzî için, bir düğün törenine katılmamanın bir mazereti vardır lakin cenazeye katılmak zorunluluğu mevcuttur. Bu zorunluluk aynı zamanda topluluğun meselelerine gösterilen ilginin ve zor zamanlarda ona katılımın en iyi ifadesi olarak kabul edilir. Dini açıdan, Dürzî cenaze törenleri, tüm Müslüman mezhepleri tarafından uygulanan törenlere çok benzerken yine de onlardan farklılık gösterir ve bazı yönleriyle Hristiyan uygulamalarına daha yakındır. Bu benzerlikler ve farklılıklar, Dürzî kimliğinin belirlenmesini sağlar. Ölen Dürzî'nin ruhunun huzura kavuşması için okunan dualar, Sünni geleneklerini takip eden Kur'an ayetlerinden oluşur ve yalnızca ayetlerin düzeni, seçimi ve okunma şekli açısından farklılık gösterir. Ayrıca dua töreni, Sünniler tarafından yapılanlardan daha uzun sürer, ancak defin işlemleri, Lübnan Dağları'ndaki Hristiyan uygulamalarına daha fazla benzerlik gösterir. Ölünün bedeni, en güzel giysileriyle süslenmiş bir biçimde bir tabuta konulur ve yerden yüksek bir odada veya mezarlıkta gömülür ancak bazı Dürzîler ölülerini yıkadıktan ve arındırdıktan sonra onları uzun bir beyaz kefenle sarmalayarak onları yerin altına gömmek için Sünni yöntemini takip etmeyi ısrar ederler. Cenazelerde, Dürzî erkekler büyük gruplar halinde toplanırlar. Öğretilerine göre, ilahi ödüller zorluklarla orantılıdır ve manevi ödüller maddi şeylerle ilişkili değildir, bu nedenle cenaze boyunca su dahi içmemeye özen gösterirler. Koydukları kurallara aykırı davranırlarsa, ilahi ödüllerini tamamen kaybederler çünkü cenazeye katılımları, ettikleri dualar ve diğer tüm davranışlar onları Allah'a daha da yakınlaştıran şeydir. Bu davranışlarıyla birbirlerine olan dayanışmalarını göstermektedirler (Halabi, 2015: 89-90).

2.5. DÜRZÎ MEZHEBİNDE BULUNAN DİĞER İNANÇLAR

2.5.1. Tekammüs

Tekammüs kelimesi insan ruhunun beşerî bir bedenden başka bir beşerî bedene geçmesi anlamına gelir. Tekammüs, gömlek değiştirme anlamdadır. Dürzîlere göre ruh ölmez, tam tersine gömleği yer değiştirir, bedeni ölür ve yıpranma cesette meydana gelir. Böylelikle nefis başka bir gömleğe geçiş yapmış olur. Dürzîler Tenasüh'ü 'Tekammüs' kelimesi ile ifade ederler. Onlara göre nefsin bir hayvan bedenine ya da cansız bir cisme geçmesi nefis için zulüm olarak görülmektedir. Çünkü ceza ve mükafatları işledikleri davranışlara göre hesaplanarak ortaya çıkmıştır. Bu hesaplama kısa ya da uzun hayır ve şerleriyle

tek bir hayat süresi ile bir tutulmamıştır. İnsanlar yüksek mertebelere ulaşmak için imtihan edilerek çeşitli hayat süreleri yaşamaktadırlar. Dürzîlerin inandığı gibi bir hayat yaşayan kimse gelecek hayatında rahat ederek amellerinin karşılığını bulmuş olacaktır. Dürzîler, İslam dininde mevcut olan öldükten sonra ruhun bedenden ayrılarak berzah alemine göçmesini yani ölüm ve diriliş arasında azap ve mükafat verilen kabir hayatına itibar etmezler. Onlar ruhun yeni bir doğumla erkek ruhunun erkek çocuğuna, kadın ruhunun kız çocuğuna intikal ederek gömlek değiştirdiğine inanırlar. Dürzîlerin birçoğunun inanişına göre bütün ruhlar Hamza b. Ali'nin ışığından yaratılmıştır ve insan sayısının ne doğumla arttığına ne de ölümle azaldığına inanmamaktadırlar. Dürzî bir kişi yaptığı kötülüklerin karşılık olarak dindeki yüksek dereceden daha aşağı bir dereceye indirilecek, rızkı azaltılacak, din ve dünya işlerinde kalbi köreltilecek bu gibi cezalara maruz kalacaktır. Bulunduğu bedenlerde iyilik yapmaya devam eden kişinin mükafatı ise dini ilimlerdeki derecesi artırılacak, malı yükseltilecek, dini hudutlardaki derecesi yükseğe ulaşana kadar derecesi artırılacaktır. Nefis bir dönemde hata işlerken diğer dönemde iyi işler yapabilir. Nefsin yapmış olduğu hayır ve şerlerin hesabı mizan kuruluncaya kadar yazılmaya devam eder. Eğer nefis iyilik yapma devam ederek iyiliği seçerse ona sevap yazılır, kötülükleri tercih ederek kötülük yapmaya devam ederse de ona ceza verilir (Şenzeybek, 2001: 126-127).

Dürzî inanişına göre ölen Dürzî'nin ruhu yine Dürzî olan bir bedene geçer. Ruh veya nefiste herhangi bir değişiklik yoktur fakat dış görünüş değişim halindedir. İkinci vezir İsmail Temimi bir açıklamasında insanın üç kısımdan oluştuğunu söyler: Akıl, Nefis, Ceset. Akıl ile Nefis cevherdir, ceset ise arazdır. Ceset gömlek olarak bilinir. Nefislerde bir gömlekten başka bir gömleğe yer değişiminde bulunur. Yani bir bedenden başka bir bedene geçiş yapar. Ölmek, gömlek değiştirmek, bir kalpten başka kalbe girmektir. Ölmek yoktur, göçmek vardır. Yaratılmışların sayısı her zaman ve mekânda aynıdır ne artma görülür ne de eksilme. Çünkü Hamza'nın nurundan oluştukları için bütün ruhlar artma ve eksilme söz konusu olamaz diye açıklarlar (Şenzeybek, 2001: 127-128).

Nefsi Kemal derecesine yükselmiş bir Dürzî artık gömlek değiştirme işine son vermiştir. Kalbinin ve nefsinin buna ihtiyacı yoktur. Büyük imam olan Aklı Külli ile beraber olur. Derece-i Kemaliye de Hamza'nın yanına ulaşır. Artık burada Hamza'nın kıyamet günündeki zuhurunu gerçekleştirmesini bekler.

Kıyamette de onunla zuhur ederek sırdaşları arasına girmeye hak kazanır (Şenzeybek, 2001: 128).

Günümüzde Tekammus, Reenkarnasyon olarak bilinmektedir. İslam dininde mevcut olmayan bir inanıştır. Dürzîler bu inanışlarını hayatları boyunca benimsemişlerdir.

2.5.2. Kıyamet Günü

Dürzî inanışına göre kıyamet günü Müslümanların inandığından farklıdır. Onlarda ruhlar için ölüm yoktur, yeniden dirilmek ve kıyamet inanışı da bulunmamaktadır. Hesap günü ruhların dereceleri geçmesi ve gelişimlerinin sonu olarak bilinmektedir. Salih kulların gömlek değiştirerek Akl-ı Külli'ye ulaşmaları Dürzîler için artık gömlek değiştirmenin son bulduğu duraktır. Ceza ise bu derecelere ulaşmak için yapılan kusurlar yüzünden duyulan acılardan ibarettir. Ahiret ile ilgili cennet, cehennem, hesap, kitap, ceza gibi hususlara Dürzîler diğer dinlere göre farklı bir anlamda bakmaktadırlar. Çünkü bu alemden başka bir alem olmadığına inandıkları için yapılan tüm hatalar ve sevaplar bu alemde görülecektir. Dürzî inanışında hesap günü son demektir. Cezalandırma ise yüksek mertebelere ulaşamayanların duyduğu acıdır (Şenzeybek, 2001: 122). Hesap gününde Hâkim-Biemrillah ortaya çıkacaktır ve tarih tam bilinmemekle birlikte Recep ayında geleceğine dair yazılar bulunmaktadır (Hatib, 1984: 248).

Dürzîlere göre kıyamet gününde insanlar dört kısma ayrılacaklardır:

1-Muvahhidun (Dürzîlerin akıllı olanları), onlar vezirler, hakimler ve sultanlardır.

2-Ehl-i Zahir, onlar Müslüman ve Yahudilerdir.

3-Ehl-i Batın, onlar Hristiyan ve Şialardır.

4-Mürtedler, onlar Dürzîlerin cahilleridir (Hatib, 1984: 248-249).

Kıyamet gününde sadece Dürzî mezhebine bağlı olanlar yardım alacaklardır, başka dine mensup olanlara yardım edilmeyecek ve böylelikle herkes hesabını verecektir. Bu durumda yalnızca Dürzîler mutluluk ve huzur içerisinde olacaktır. Kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili kesin bir tarih bilinmemekle birlikte Dürzî risalelerinde kıyamet alametleri şu şekilde verilmiştir:

1-Hükümdarların heva ve heveslerinin peşine düşüp, halka adaletli bir şekilde davranmadığı zaman,

2-Yahudi ve Hristiyan halkın ülkelerde üstün bir kimlik sergiledikleri zaman,

3-İnsanlar günah batağına ve fesada yenik düşerek fasit görüşleri benimsedikleri zaman,

4-İmamların neslinden olan bir şahsın yönetimi ele geçirerek halkının ve ümmetinin zıddına davranışlarda bulunup, aldatıcıların himayesine girerek kendini alçalttığı zaman,

5-Sonra Mısır'da başka bir melik ortaya çıkar ve Mısırlılarla ve onunla savaşır.

İmanı zayıf olanlar ile tevhid dinine karşı şiddetli bir savaş başlar ve Yahudiler Beytü'l-Makdis'i ele geçirip Kudüs ve Akka sakinlerinden intikam alırlar. Ardından Mesih b. Yusuf Mısır topraklarında ortaya çıkarak ve Romalıları yenerek Kıyamet günü memleketi aldatıcılardan arındırır. Memleketi için yurtiçinde ve yurtdışında büyük bir izzet inşa ederek insanlar onun etrafında toplanır. Yahudiler şiddetli savaş sonunda Kudüs'ten çıkarılacak ve aşağılanmış olarak çöle döneceklerdir. Bu yazılanların hepsi Dürzî kutsal kitaplarında Kıyamet alametleri olarak geçmektedir (Hüseyin, 1962: 124-125).

Kıyamet gününü incelediğimizde Dürzîler bugüne inanmamaktadırlar. İşlenen sevap veya günahın karşılığını ruhların giyeceği gömleğe göre belirlemişlerdir. Sevap yolunda gittiyse iyi bir gömleğe geçiş yapmış ve derecesini artırmış olacak fakat günah yolunda ilerlemeye devam ettiyse ceza yüklü bir gömleğin içerisinde mertebesini aşağılara çekmiş olacaktır.

2.5.3. Takiyye ve Sırları Gizli Tutma

Korunmak, sakınmak anlamlarına gelen takiyye, Dürzîler tarafından uygulanmıştır ve gerçeği gizlemeyi bu yolla başarmışlardır. Şiilerinde temel prensipleri içerisinde takiyye mevcuttur. Karşılaşılan herhangi bir tehlikede takiyyeyi uygulamak ve gerçek kimliklerini zarar verecek insanlardan gizlemek için Dürzîlere bu prensip müsaade edilmiştir (Şenzeybek, 2001: 119).

N. Ebu İzzeddin takiyyenin sebeplerini şu şekilde açıklamıştır:

“Bir Dürzî başkalarına inançlarını açmaz. Bu gizlilik kısmen takiyyedir, birinin toplum ya da insanla ilişkiye geçtiğinde inancını gizlemesi tehlikede olmasındandır. Bu gizliliğin daha önemli bir sebebi de Dürzî inançlarının mesajı kabule hazırlıksız olan mesajı yanlış yorumlayıp kendi doğruları bir anda yıkılan kimselere ulaşmasını engellemektir” (Şenzybek, 2001: 120).

Dürzîler, din ve mezheplerini gizlemeyi kendilerine bir prensip haline getirdikleri gibi kitaplarını da gizleyerek ortaya çıkarmamayı düstur edinmişlerdir. Ancak ilim sahibi kişilerden kitaplar gizlenmemiştir onlara kural getirilerek sadece mescitlerde ve mabetlerde kitaplara bakma izni verilmiştir (Şenzybek, 2001: 120). Dürzî kitaplarına ulaşmayı ve onlarla ilgili bilgi almayı sağlayan kişi İbrahim Paşa’dır. Suriye seferi sırasında Suriyelileri mağlup ederek Dürzîlerin ibadethanelerinde bulunan Arapça eserleri himayesi altına almıştır. Daha sonra bu eserler farklı kütüphanelerde ve farklı dillere çevrilerek Dürzî inancı hakkında bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırmıştır. Ele geçirilen eserlerin çevirileri yapılırken içerisinde şifreli yazıların olduğu saptanmış ve bundan dolayı kitaplar yanlış çevirilere ve farklı anlamlara gelecek şekilde yorumlanmıştır. Bu yanlış çeviriler Dürzî mezhebine bağlı insanların doğru anlaşılmalara sebebiyet vermiştir (Bağlıoğlu, 2018: 186).

Hamza b. Ali bir risalesinde sırları gizlemeyi şöyle emretmiştir:

“Akan sular (hududun talimatı) kalplerde kalacak, siz belalara, zorluklara uğrayacaksınız. O zorluklara sabretmelisiniz ki mağfiret ve iyiliklere nail olasınız. Hikmeti ehil olmayandan (emriyle hareket etmeyenden) koruyunuz. Ancak hak edenden (emriyle hareket edenden) gizlemeyiniz. Kim hikmeti ehlinden menederse ona verilmiş olan emaneti, dini kirletmiş olur. Kim de ehlinden başkasına hikmeti teslim etmiş olursa Hakka tabiiyet hususunda etmiş olduğu yemin bozulur. Artık hikmeti ehil olmayandan korumaya özen gösteriniz. Ehli arasında da alışlageldiği üzere gizlemelisiniz. Bedbahtlığı ve cehaleti galip olan kimseler (Hakim’in yüce makamını bilmeyen bedbahtlar) yanında açmayınız. Ey muvahhid erkek ve kadınlar! Yedi emri muhafaza ile mükellefsiniz. Hareketlerinizi ona göre düzenleyeceksiniz. Mezhebinizden olmayanlardan onu gizleyeceksiniz” (Şenzybek, 2001: 121).

Dürzîlik, özünde gizliliği ve sırrı önemseyen bir mezheptir. Bu nedenle, inançları hakkında genelde net bilgiler bulmak zordur. Takiyye adı verilen ve dini inançları gizlemeyi içeren bu prensibi benimsemeleri, onların dış dünyayla

ilişkilerini ve toplum içindeki yerlerini şekillendirir. Bu durum, Dürzilerin inançlarını ve niyetlerini anlamayı zorlaştırır ve dışarıdan bakıldığında anlaşılması güç bir dinî yapı olduğunu gösterir.

SONUÇ

İnsanlığın doğuşundan bu yana farklı anlayışlar, farklı inanışlar ve farklı kültürler cereyan etmiştir. Bu farklılıkların sonucunda yeni anlayışlar ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Kültürlerin birbirinden etkilenmesi ne kadar doğal bir durum ise aynı şekilde dinlerin de birbirinden etkilenmesi neticesinde yeni anlayışların ortaya çıkması doğaldır. Dürzî mezhebi de aynı bu söylediklerimiz gibi çok etkileşim sonucunda ortaya çıkan fırkalardan bir tanesidir.

Dürzîlik, kendinden önce gelen bütün dini inanışların yanlış olduğunu kabul ederek, altıncı Fatımi halifesi Hâkim-Biemrillah'ın uluhiyet iddiasına inanan ve İsmâîlî düşüncelerin etkisinde yoğurulmuş bir fırkadır. Dürzîler teşekkül sürecinden itibaren Müslüman toplulukların baskılarından ve merkezi otoritenin takibinden kurtulmak için, takiyye adı verilen, olduğundan farklı görünme yolunu seçmişlerdir. Evlerini genellikle dağlık bölgelere taşımışlar ve dini inançları konusunda, ser verip sır vermeyen bir tavır takınmışlardır.

Dürzî toplumuna baktığımızda Ukkal ve Cuhhal olmak üzere iki kısma ayrıldığını görmekteyiz. Ukkal sınıfı dinin sırlarını bilen kişilerden oluşurken Cuhhal sınıfı da dini bütünlüğe tam erişememiş kişilerden oluşmaktadır. Kutsal kitaplara Cuhhallerin erişmesi serbest olmadığı gibi Kutsal kitapları alıp okumakta serbest değildir. Dürzî mezhebinin içerisinde dahi bilgilerin her kesime verilmemesi sıkı bir cemaat anlayışına ne kadar sadık kaldıklarını göstermektedir.

Dürzî inancına göre Tanrı, her şeyin gerçek yaratıcısıdır ve Tanrı'nın iradesi olan Akıl, tüm olayların sebebidir. Akıl, en mükemmel ve ilk sebep olarak kabul edilir. Dürzîlere göre bu kavramlara inanmak farzdır ve onlara itaat etmek önemlidir. Dürzîler, hududları insan suretinde gelerek insanları tevhid inancına ulaştıran varlıklar olarak görürler. Ahiret günü yerine kıyamet ve hesap gününe inanırlar ve kendilerini Muvahhid olarak tanımlayarak, dünyayı kendilerinin yöneteceğine inanırlar. Dürzîler, gayba inanmazlar ve meleklerin ve cinlerin varlığını reddederler. Onlara göre, kıyamet veya hesap gününden sonra yeryüzü cennet gibi olacaktır.

Dürzîler, İslam'ın ana kavramlarını kullanırken, onları kendi anlayışlarına göre yorumlarlar. Kelime-i tevhid, Tanrı'nın birliğini bilmek olarak kabul edilir. Namaz, ruhun Hakim'le birleşmesi için beş temel kuralın yardımıyla

gerçekleştirilir. Zekât, Hakim'in birliğini doğrular ve eski inançlardan vazgeçmeyi içerir. Oruç, kalpleri tevhitten uzaklaştıracak her türlü düşünce ve davranıştan kaçınmayı ifade eder. Hac, tevhid bilgisini öğrenme yolunda bir adım olarak kabul edilir. Cihat, Hâkim'in birliğine inanmak için yapılan çabadır. Velayet ise Hakim'e ve beş temel kurala olan bağlılık ve teslimiyeti ifade eder. Dürzîler, İslam'ın öğretilerini reddetmeyip kendi yorumlarına göre anlarlar, ancak diğer Müslümanların anlayışlarını batıl olarak görürler.

Hâkim-Biemrillah ilahlığını ilan ettikten sonra imam olarak Hamza b. Ali'yi görevlendirmiştir. Esasen Dürzîliğin kurucusu olarak Hamza b. Ali bilinmektedir. Batını karaktere sahip olan Dürzîlik, İsmâîlîlik fırkasından ortaya çıkmasına rağmen İsmâîlî inançları reddederek kendi bünyesinde dini inançlar ortaya çıkarmıştır. Dürzîlikte ortadan kaybolma inancı vardır ve Hamza b. Ali ortadan kaybolarak arkasında yaptıklarıyla başarılı bir imam olarak hatırlanmaktadır. Çünkü iki yıl içerisinde bilinçli olarak yeni bir din anlayışı ortaya koyarak Dürzîleri düzenli bir şekilde Biladü's-Şam dediğimiz Ürdün, Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerine örgütleyerek yeni mezhebin hızla yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu bölgelerdeki Dürzî varlığı ise günümüze kadar gelmiştir.

Orta Doğu'daki Dürzîlik, coğrafi olarak Lübnan, Suriye ve Filistin'de yoğunlaşmış bir topluluktur. Bu topluluk, tarihsel süreçte çeşitli siyasi ve sosyal dönüşümler yaşamış ve kendi kimliklerini korumak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Özellikle Lübnan'daki Dürzîler, Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren önemli bir topluluk olmuştur. Lübnan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan Dürzîler, burada yarı özerk bir yapı oluşturmuşlardır. 1860'ta Dürzî-Hristiyan çatışmaları sırasında ve sonrasında, Dürzîler Lübnan'ın siyasi ve sosyal yapısında etkili olmuşlardır. Günümüzde ise Lübnan'daki Dürzîler, siyasi partiler ve liderler aracılığıyla ülkedeki siyasi sistemde aktif rol oynamaktadır. Suriye'deki Dürzîler ise, özellikle Cebel-i Dürzî bölgesinde yoğunlaşmış ve bu coğrafyada tarihsel süreç içinde kendi kimliklerini ve inançlarını korumuşlardır. Tarih boyunca Suriye'deki Dürzîler, yerel yönetimlerde ve direniş hareketlerinde önemli roller üstlenmişlerdir. 1925'teki Büyük Suriye İsyanı sırasında, Dürzî lider Sultan el-Atraş, Fransız mandasına karşı önemli bir direniş hareketi başlatmıştır. Günümüzde, Suriye'deki Dürzîler, ülkedeki iç savaş sırasında tarafsız kalmaya

alışmış, ancak zaman zaman çeşitli gruplarla iş birliği yapmışlardır. Filistin'deki Dürzilere bakacak olursak, İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra karmaşık bir durumla karşılaşmışlardır. İsrail, Dürzilerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve onlara özel haklar tanımıştır. Dürziler, İsrail ordusunda hizmet veren tek Arap topluluğudur ve bu durum, İsrail ile Dürziler arasındaki özel ilişkiyi yansıtmaktadır. İsrail'deki Dürziler, genellikle Müslüman Araplara karşı İsrail politikalarını desteklemektedir. Ancak, bu durum Dürzî topluluğu içinde kimlik konusunda karmaşa yaratmıştır. Bazı Dürziler, kendilerini Arap ve Filistinli olarak tanımlamaktadır, bu da topluluk içinde bir kimlik karmaşası yaratmaktadır. Kendi mezhepleri dışında savaşmayan Dürziler, İsrail'e asker dahi vermişlerdir. Günümüzde İsrail'de Mescid-i Aksa'nın kapılarının önünde nöbet tutan askerler arasında Dürziler de bulunmaktadır. Müslümanlara karşı aynı İsrail gibi öfke ve nefret duymaktadırlar. Dürzilerin inançları ve bu inançların Orta Doğu'daki yansımaları, onların tarihsel ve siyasi süreçler içinde nasıl şekillendiklerini anlamak açısından önem taşır. Bu bağlamda, Dürzilerin Batını ve gizli karakteri, araştırmacıların ve gözlemcilerin bu topluluğun inanç ve pratikleri hakkında kesin bilgilere ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, İ. C. (1989). *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Almaany. (tarih yok). Dürzî. 12 7, 2022 tarihinde <https://www.almaany.com/tr/dict/arttr/%D8%AF%D8%B1%D8%B2/?c=T%C3%BCm> adresinden alındı

Alravi, L. (2021, 08 12). *Suriye İç Savaşında Süveyde'de Bulunan Dürzîler*. 05 25, 2023 tarihinde Suriye Gündemi: https://www.suriyegundemi.com/suriye-ic-savasinda-sueveyde-de-bulunan-duerziler#_ftn3 adresinden alındı

Artokça, İ. (2013). *Ortadoğu'da Dürzîler*.

Atlıoğlu, Y. (2005, 6 24). *Lübnan'da Seçimler ve Siyasal Bölünmüşlük*. TASAM : https://tasam.org/tr-TR/Icerik/261/lubnanda_secimler_ve_siyasal_bolunmusluk adresinden alındı

Bağlıoğlu, A. (2002, Eylül-Kasım). Dürzîliğin Temel Kaynaklarından Hamza b. Ali'nin Risaleleri. *Dini Araştırmalar*, 5(14), s. 199-210.

Bağlıoğlu, A. (2003). "Dürzîliğin Felsefi ve Dini Arkapları". (8), 215-228. Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Bağlıoğlu, A. (2004). *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*. Ankara: Ankara Okulu.

Bağlıoğlu, A. (2018). *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürzîler*. Ankara: Ankara Okulu.

Bahâuddîn, E. Y.-S. (1981). *Beyne'l-Akl ve'n-Nebiyy*. Paris.

Bardakoğlu, A. (1996). Had. *İslâm Ansiklopedisi* (s. 547-551). içinde İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Bedevis, A. (1973). *Mezahibü'l-İslamiyyin*. Beyrut.

Ben-Dor, G. (1988). *The Druzes in Israel*. Jerusalem.

Bilge, M. L. (2003). Lübnan. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi.

Bulut, F. (2001, Mayıs). "Bilgelik Meclisinde Dürzîler". (90), 74-88. Atlas.

Bulut, H. İ. (2012). *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Dalkıran, S. (2003). Tarihi Cevdet'te İslam Mezhepleri II (Dürzîlik ve Nusayrîlik). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10(21).

Dünya Gerçekleri Kitabı. (2021, 01 14). 05 25, 2023 tarihinde CIA: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/> adresinden alındı

el-Hatib, M. A. (1984). *Hareketül Batiniyye fi'l-Alemi'l-İslami*. Amman.

en-Neccar, A. (1965). *Mezhebü'd-Dürüz vet-Tevhid*. Kahire.

Ergin, M. B. (2019). Dürzilikte Kur'ân Tasavvuru ve Tefsir Yöntemi. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

eş-Şehristani, M. (1986). *Milel ve Nihal*. Beyrut.

Firro, K. (1992). *A History of the Druzes*. Leiden: E.J. Brill.

Giovanni, M. (1787). *Istori di Faccardino Grand-Emir dei Drusi*. Livorno: Nella Stamperia di Tommaso Masi.

Hakkı, İ. İ. (2020). *Dürzilik Mezhebi*. (M. İyidoğan, Dü., & A. T. Akgün, Çev.) Kahramanmaraş: SAMER.

Hakkı, İ. İ. (tarih yok). Dürzî Mezhebi. 1-2(2-3). Daru'l Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası.

Halabi, A. (2015). *The Druze: A New Cultural and Historical Appreciation*. Reading: Ithaca.

Hitti, P. K. (1928). *The Origins of the Druze People and Religion*. New York: Columbia University Press.

Hüseyin, M. K. (1962). *Taifetü'd-Dürüz*. Kahire.

Kalaycı, Ş. (2018). Lübnan'daki Dürzîlerde Dini ve Sosyal Yaşam. Kahramanmaraş: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakışla, M. D. (2016). 1840- 1861 Tarihleri Arasında Cebel-İ Lübnan'da Dürzî Marunî Çatışması Ve Bu Çatışmanın Bölgeye Etkisi. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Karaman, M. L. (1996). Filistin. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 89-103). içinde İstanbul: TDV İslam Ansiklopesi.

Koç, Y. (2019, 1). Yerel İktidar ve Denetim Bağlamında Şihaboğulları ve Cebel-i Şuf Emareti. *Tarih Dergisi*, s. 51-86.

Korkmaz, S. (2005, 9). Bir Dürzî İlir Dürzîlik Üzerine Söyleyişi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), s. 258-262.

Kubat, M. (2014). *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası.

Kutlu, S. (2005). İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu. İ. Kurt, & S. A. Tüz içinde, *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi* (s. 396). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Liecli'l-Ma'rife, D. (1986). Resâilü'l-Hikme.

Meşkur, C. (2011). *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Meşkur, C. (2011). *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. Ankara: Ankara Okulu.

Mutçalı, S. (2008). Arapça-Türkçe Okul Sözlüğü. 146. İstanbul: Dağarcık Yayınları.

Nevbahti, K. (2004). *Şii Fırkalar*. (S. H. H. Onat, Çev.) Ankara.

- Obeid, A. (2006). *The Druze and Their Faith in Tawhīd* . Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Ortaylı, İ. (1984). 19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar. *Osmanlı Araştırmaları*(4), s. 90-113.
- Öz, M. (1994). Dürzîlik. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Öz, M. (2016). *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar.
- Öz, M. (2017). *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar.
- Özdemir, Ç. (2016). Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi? *Dergi Park* , s. 81-102.
- Paşa, A. C. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Cilt 1). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Şahin, C. (2009). Suriye. *İslam Ansiklopedisi* (s. 544-545). içinde İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Şek'a, M. (1996). *İslam Bi-la Mezahib*. Kahire.
- Şenzeybek, A. (2001). Dürzîlik, Doğuşu ve Temel Prensipleri. Konya: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Şenzeybek, A. (2012). *Ana Kaynaklarına Göre Dürzîlik*. İstanbul: Emin.
- Tan, M. (2012). Geçmişten Günümüze Dürzîlik. *e-makalat mezhep araştırmaları dergisi*, 61-82.
- Tekindağ, M. C. (1958). XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları. *Tarih Dergisi*, 9(13), s. 32-44.
- Tekindağ, M. Ş. (2011, Haziran 5). Dürzî Tarihine Dair Notlar. *Dergi Park* , s. 143-156.
- Tekindağ, Ş. M. (1970). Lübnan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Tevakku. (tarih yok). Dürzî. 12 6, 2022 tarihinde <https://tevakku.com/> adresinden alındı
- Timani, H. S. (2021). The Druze. M. A. Cusack (Dü.) içinde, *Handbook of Islamic Sects and Movement* (s. 724-743). Brill.
- Turmoil, N. A. (1993). *The Druzes Lebanon and the Arab-Israeli Conflict*. London.
- Yeşilbursa, B. K. (2016). The Druze Community In The Middle East According To British Documents. *Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri* (s. 79-87). Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi.
- Yeşilçay, R. (2021). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Dürzîler. Bitlis : Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü .
- Yıldız, T. (2020). *Geleneğin Hukuku Osmanlı'nın Adaleti Dürzîler ve Maruniler*. İstanbul: Vadi.
- Yıldız, T. (2022). II. Abdülhamid Dönemi Cebel-i Lübnan'da Kimlik Siyaseti: Nüfuz Mücadelesinde Maruniler ve Dürzîler. Y. Atlıoğlu, & M. Danış (Dü) içinde, *Lübnan Kimlik, Toplum ve Siyaset* (s. 29-66). İstanbul: Vadi.

- Yitik, A. İ. (2011). Tenasüh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 441-443). içinde İstanbul: TDV .
- Yüksel, E. (1997, 6 9-11). Tarihi Cevdet'e Göre Dürzîlerin Adetleri ve İnançları. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Fatmanur KARACA

Eğitim Durumu

2015-2020: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

2021- : Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans.

Yayımları

3. Lisansüstü Çalışmalar Kongresi-IGSCONG'23 “Orta Doğu’da Dürzîlik”.